

SZELLEMI OMNIBUSZ

KÉJUTAZÁSRA AZ ÉLET UTAIN.

ÍRTA

ASZALAY JÓZSEF,

A PÁRISI STATISZTIKAI TUDÓS TÁRSASÁG TAGJA.

MÁSODIK KÖTET.

PESTEN,
GEIBEL ÁRMIN BIZOMÁNYA.
1856.

PESTEN, 1856.
NYOMATOTT BEIMEL J. ÉS KOZMA VAZULNÁL
(Aldunator, kegyesrendiek épületében).

TARTALOM.

	Lap.
Fecsegés és hallgatás	1
Félelem. Gyávaság	9
Féltékenység	16
Felvilágosodás	24
Fényűzés	29
Festészet. Rajzolás.....	35
Földmivesek	42
Fördök és Fördés	47
Fösvénység.....	54
Francziák	59
Görögök.....	69
Gúny	74
Gúnyor.....	80
Gyűlölet	89
Háború.....	95
Halak. Hüllők. Rovarok. Férgesek	100
Halál	108
Hangművészet	118
Harag	128
Házasság.....	133
Hazaszeretet.....	141
Hazugság	146
Helvethon	151
Hiúság	155
Hollandia.....	161
Humor. Humoristák.....	167
Időtöltés.....	174
Ifjúság.....	180

Inasok, cselédség	186
India	191
Irigység	198
Játék	204
Kalmárok. Kereskedők	213
Káromkodás. Átkozódás	219
Katonák	223
Keleti népek	229
Képzelő-erő	236
Kertészet	240
Kétértelműség	249
Kevélység és Gög	252
Koldusok	264
Költészek	271
Könyvek	276
Korszellem	282
Kövérek. Soványak	291
Közmondások	296
Lengyelek	302
Lovak	309
Macskák	316
Madarak	320

Fecsegés és hallgatás.

A nyelv a testnek azon része, mely után az orvos a test-, a bölcész pedig a lélek betegség-ére ismer; mint szózatmű az ész után a teremtő legboldogítóbb adománya.

„*Van egy csontnélküli csekély tagocskája az emberi testnek, mely mindenkinek, de kivált a nőknek roppant bajokat okozhat, így szólott egyházi szószékeről Pater W e r n e r Bécsemben „nézzétek keresztény híveim” „oda ne nézz gyermekem” mond eközben aggódva egy anya leányának..... „nézzétek keresztény híveim — folytató Werner — e tagocskát” és n y e l vére mutatott.*

A fecsegő nyelve Midás borbélyáéhoz hasonlít, ki egyedül maga tudván, hogy Midás fővege alatt számárfüleket rejteget, miután meg kellé esküdni, hogy szentül megőrzendi e titkot, azzal könnyíte magán, hogy a földbe mély gödröt ásván abba tele torokkal kiáltozó: „*Midasnak számárfülei vannak*” mert a titok talán másnak is, de kivált a fecsegőnek kifűrná oldalát, oly természetű lévén mint a must, mely szétveti a hordót, ha levegőt nem bocsátanak hozzá.

A r i s t o t e l e s e kérdésre: *mi lennehezebb az*

életben? azt felelé: *elhallgatni az elhallgatandókat.* Talán csak az képes elhallgatni minden titkot, ki az izzó parázst is eltűrheti nyelvén. És mégis Euripides kérdeztetvén: *mitől van oly erős szájbüze?* azt felelé: „a *belsőmben elrothadt mások titkai okozhatják ezt*”. E bajtól természetes hogy mindenki retteg, és így nem csoda, ha titkaitól szabadulni igyekszik.

Hányadik ember az, kiről elmondhatnók, mit Péczeli mond Klobusiczky Péter kalocsai érsekről: „*Titkon sem gondol soha, mit titkolni szeretne.*”

A nürenbergiek különösen nevezetesek arról, hogy túlszigorral meg tudják őrizni átalán a titkot, és e részben valóságos párjai a sardiniai országlár Vitry grófnak, kiről titkára valakinek, a ki főnöke egészségi állapotáról akkor tudakozódék, midőn már elhunyt, azt válaszolá: „*Ő Exczellentiaja nincs többé! de nem akarja, hogy ezt megtudják.*”

A férfi hívebben megőrzi mások, mint sem saját titkait; ellenben a nő jobban megőrzi saját titkait, mint sem másokét.

Látásra két szemet, hallásra is két fület, beszédre pedig csak egy száját és csak egy nyelvet ada a természet; de ez intésére csak kevesen ügyelnek, sőt még azok is, kik szeretnek és tudnak is hallgatni, poharak közt gyakran fecsegőkké lesznek. Luther Márton szereté feladogatni e rejtélyt: *Mi az, mi egynek szűk, kettőnek ép jó, háromnak már nagyon bő?* — a *titok* — mert ha három tudja, már száz is tudja azt.

Quod tribus est notum non est a plebe remotum.

A régieknél szintúgy léteztek hajdan fecsegő nének, kik nehezebben tárták meg maguknál a titkot, mint

a bevett hajtószert. Ugyanis P a p i u s római senator egy ízben magával vivén fiát a tanácsba, hol fontos dolgokról folyt a tanácskozás, haza tértekor kérdé tőle édes anyja: *Mi tárgyak fordultak elő a tanácsban?* „*Meg nem mondhatom anyám — felele az ifjú — mert az titok.*” Mi természetesen még jobban ingerelvéen tudvágyát minden képzelhető módokat felhasznála a titok megtudására, erősen fogadván fiának, hogy csak köztök maradand a közlendő titok. Azt hívén tehát az ifjú, miszerint ártatlan fillentéssel megmenekszik. „*Ar-ról vala — úgymond — szó, mi leend a köztársaságra üdvösebb: minden férjnek két nőt engedni, vagy pedig minden nőnek két férjet?*” Másnap reggel a tanácsterem előcsarnokában valamennyi római delnő öszszegyült, hangosan követelve számukra két-két férjet. Nem tudá a senatus mire vélni a dolgot, mígnem P a p i u s fia megfejté a rejtélyt. Alcibiades, hogy személyéről elhárítsa az athéniak figyelmét, és legyen miről beszélgetniük, elvágatá ebe farkát.

Még a tudósok is, kivált ha kissé megöregszenek, könnyen fecsegőkké lesznek, mikor huzamosb ideig elzárkózva ülven könyveik közt, ismét emberek közé jutnak, így cselekvék a nagy F r i d r i k is asztalánál, ha már a pezsgő jár. A tudósokat és elménczeket követik e részben a borbélyok, hajfodrárszok, zsidók és szerezsenek; és mivel a komornyikok többnyire maguk borotválják uraikat, és fodorítják hajókat, fecsegésre kétszeres jogot tartva, ezt néha pártfogoltjaik részére ügyesen tudják felhasználni, mint szinte a komornák is; a miért is mindkettő pártfogása nem épen megvetendő.

— *Miként kívánod, hogy borotváljalak?* kérde egy feleség borbély Archelaustól. „*Hallgatva*” felelé az.

Bizonyos faluban hol borbély nem létezett, egy paraszt szokván szükség esetében az utasokat borotválni, szinte azt kérde az utastól: „*Miként borotváljam meg nedvesen-e, vagy csak szárazon?* — *Hiszen szárazon nem is lehet!* Így tehát reá köpött a szappanra, és úgy akará beszappanozni; mire midőn az utas tenyerével eltávolítá őt magától, megjegyzé a paraszt: hogy ő ezt csak urakkal szokta cselekedni; „*másnak — úgymond — arczára köpök, és úgy megyek hegyibe a szappannal.*”

Midőn egy jobbadán zsidó legényekből álló csapat fegyverben gyakoroltaték, a tiszt parancsszavára: „*Vigyázz*” „*Azt mondta vigyázz, azt mondta vigyázz*” hangzott végig a sorokon. „*Csitt teremtette!* és csendesebb hangon ismétlék: „*Azt mondta csitt, azt mondta csitt.*” A szegény szerencsen szolga pedig fáradtságos napi munkája után szívesen nélkülözi az álmot, csak hogy kedvire jól kibeszélhesse magát. Mily kínos lehet a hallgató börtönrendszer oly elítéltné nézve, ki csevegni szeret!

A csevegés pálmája még is talán csak a szépnevet illeti, melynek még óhajtjuk is kellemes szép csevegésüket hallani.

Il n'appartient qui' aux belles
D' éterniser les bagatelles.

Ez minden esetre udvariasabb ama paraszt rútközmondásnál: „*Egy asszony, két lúd, egész vásár.*” — Úgy szinte azon kopott tréfánál is: hogy a természet azért nem ada nőknek szakált, mivel nem lehetne őket

szüntelen mozgó szájuk körül megborotválni; mi aljas rágalom, mivel tapasztaljuk, hogy szépeink ha méltó okuk van reá, néha több napokra meg is némulnak; mit aztán sok zsarnok férj még sokkal nehezebben tűr. Azokról pedig kik kávé asztalnál tartják titkos büntörvényiszékeiket, — hol aztán a jó hírnév czukor gyanánt olvad el kávéjukban — szó sem lehet. Történt már, hogy egy igen mívelt nő valakit, ki neki mint nevezetes férfiú mutattaték be, miután néhány kérdésére feleletet sem ada, eltávozta után szellemdús férfiúnak nevezze; azonban e szellemdús férfiú csak azért nem beszélt, mert — néma volt. „*Köztünk maradjon a szó*” így szólnak sokan, midőn azt óhajtják, hogy a halló kifeccsege a mondottat, és ezek helytelenül idézik Üdvözítőnk példáját, ki csodákat mívelve mindig meghagyá, hogy azt senkinek se mondják.

A *clairveauxi* szűz Mária csodatevő képe *Virgo tacita* a név alatt ismeretes. Ugyanis történelmi hagyomány szerint, midőn szent Bernát, a nagyhírű kereszties szónok, kelletinél később jöve az egyházba, és a Szűz tőle kérdé: „*Bernarde! unde tam tarde?*” e feleletére: „*Mulieres in ecclesia taceant*”— a boldogságos szűz mutató-ujját ajkaira illesztvén örökre elhallgatott. E jelenettől mélyen áthatva szerzé a boldogságos szűz dicsőítésére magasztos gyönyörű *Salve Regina*-ját. A szótlan nő rendesen együgyű; férfiaknál ez gyakran megfordítva szokott lenni. „*Ha a tyúk hallgatni tudna*” mondják az olaszok, *megtarthatná tojását.*” Hallgatás, ékesszólásban a legszebb képletek egyike. A hallgatás mestersége becses, és nehezebb mint a szólásé. A régiek nem hiába festék *Harpocratest*, a hallgatás

istenét, szájára tett mutatóujjával; és nem hiába házasíták össze Merkúrt Dea Tacitával; ők nemzék a védisteneket. Harpocrates az életnyugalomnak az, mi Hyppocrates az élet-egészségnek. A fecsegésnek még is néha igen jó hasznát is lehet venni a közéletben; valamint holmi apróságokról könnyedén és kellemesen szólni tudás mesterségnek vegyes társaságokban, előkelők asztalainál, és oly embereknél, kikkel beszélünk kelletvén, csak apróságokról beszélgethetünk.

Pythagoras formasierűleg tanítá a hallgatást, és ezt a bölcsesség templomához első kőnek nevezé. Orániai Vilmost a történelem hallgatónak nevezi; XIV. Kelemen pápa közönségesen *Silentio primo* nevet viselt, és azon kérdésre; „*nem tart-e titkáraitól*”? azt felelé: „*Három titkárom van*” — három ujjaira mutatva — „*és ezektől nem tartok.*” T h u g u t miniszter pedig alattvalóinak minden teendőket hallgatva kézbesíte írásban, és szinte hallgatva vévé át kész munkájukat, mindannyiszor csak udvariasan meghajtván magát előttük. Pichler, a császári cabinet hajdani igazgatója, báróságra emeltetvén, bővített címeréhez e szavakat tévé: „*Labore et Silentio.*”

Hallgatni tudni, erőre; hallgatni akarni, elnézésre vagyis kíméltre; hallgatni kelleni, a kor szellemére mutat. Még ki sem bánta meg a hallgatást; és volt eset, hogy a hallgatás országgyűléseken és miniszterialis tanácskozásokban jobb jutalmat nyert a szólásnál; példa erre a megvásárlóit Demosthenes. Kiről azt mondják; „*Igen értelmes ember, de hallgatni nem tud*” ép olyan dicséret, mint midőn azt mondják: „*Igen derék szép becsületes hajadon, csak az a két fattya ne*

volna! Igen jól lehet hallgatva is néha beszélni; az egyházi szónok rögtön hagyja el beszédét, ha alvókat vagy fecsegőket vésszen észre; — és még a nép előtt sem ismeretlen e hatalmas modor, midőn éljenzés helyeit — hallgat. *Stultus quoque si tacuerit, sapiens reputabitur, et si compresserit labia sua intelligens*” úgy mond S a l a m o n példabeszédeiben.

Minden nemzetek közt legbeszédesebb, de legkellemesebb társalgók is a francziák; ellenben kinek sem esik kevesebb terhére a hallgatás, mint a brittnek. Voltak, kik húsz év alatt egy szót sem szólottak a parlamentben. Hajdani országgyűlési követeink közül azért tartattak néhányan titkos britteknek. De mennyit és mikép kellé már azelőtt szólania annak, kiről M i r a b e a u a nemzeti gyűlésen ezt monda: „*Én panaszt emelek S i e y e s apát úr hallgatása mint köz nyomor ellen.*”

Sokaknak egész politikájok abból áll, hogy mosolyogva hallgatnak,— mivel feleletükkel könnyen elárulhatnák magukat; hallgatva pedig bölcseknek tarlatnak. Olasz példabeszédkint: „*Eleget tud, ki mit sem tud, ha hallgatni tud.*”

Sokat és jól beszélni: a szellemdús világember észképessége; keveset és jól, a gondolkodó jelleme; sokat és rosztól, az elménczkedők, fecsegők, vén nének, és valamennyi mindennapi emberek dühe; keveset és rosztól, a valóságos nyomorult szerencsétlensége.

A józan ítélet nélküli fecsegő bomlott órához hasonló, mely felhúzatva folyvást üt fertályt és órát össze vissza, nem gondolva a mutatóval. Ettől különbözik a napóra, mely ha világosan nem lát, inkább mit sem

mutat. Fecsegőnek alig lehetne illőbb sírkőfelírást készíteni, mint: *Beszédes nincs többé!* Ha ezt ily nevezetű érdemdús mérnökünkről hallanék, megszomorítana bennünket e hír.

Félelem, gyávaság.

Úgy látszik hogy a félelmet, vagyis valamely közelgő s bekövetkező rosztól, vagy veszélytől irtózatot saját önfentartásunkra, ép úgy mint a fájdalmat, maga az anya természet oltá belénk, mint a rezgő nyárfaleveleibe a rezgést. A kiállott, kivált ember-okozta bajainkra elevebben emlékezünk, mint élvezett örömeinkre, s így ezzel is vigyázatra inteni látszik bennünket a természet.

Már bölcsőjében félelem fogadja a gyermeket, és egész életében sírjáig kíséri. Fél a kifejlett gyermek a velebánótól, később nevelőjétől, továbbat felsőbbségétől, melyhez gyakorta neje is tartozik; a jó ember fél a gonosztól; a gonosz pedig a büntetéstől. — Fél továbbá az ember a fájdalom, betegség, bajok, s végre a haláltól. Félénk emberről mondják: „*Egérlyukba is bebújna*” pedig végre csakugyan mindnyájunknak abba kell bújnunk. Félelem az egély valódi édes anyja; a vallásos embert nem nevezzük istenszeretőnek, hanem istenfélőnek. A félénk, ki szünet nélkül jövő bajokról álmodik, lebilincelt Prometheus-hoz hasonló, ki magas Kaukázusról a vidéket körültekintve, a távolban látja már a keselyűt, mely naponkint marczangolja beleit.

A remény, azaz valamely jónak várásából származó hevesebb gyönyöréreménynek ellentéte a félelem. Egybekötve testi nyugtalansággal és azon érzettel, hogy magunkon nem segíthetünk, aggodalomnak és szív-szorogásnak is nevezzük, mit ugyan a lélekzetre s vérkörözetre beható létszer hibája is okozhat.

Mások roszakaró érzelmeiktől félelmünket gyanakodásnak, a cselekvéseiktől pedig bizalmatlanságnak nevezzük; gondolatok közt a bizalmatlanság az, mi a madarak országában a bőregér.

Bizalmatlanság és gyanakodás a nagyokat zsarnokká, a férjeket nejeik gyötrőivé, az eszélyest pedig mélézová teheti. A félelem és ijedtség különféle betegségeket meggyógyított már, de rögzött melancholiát még sohasem; ugyanazért sajnálatra méltó a búkóros (melancholicus).

A rögtöni félelemnek, vagyis ijedtségnek, melyet például Calabriában az 1783-dik évi földrengés okozott, még soká lehetne nyomait látni az ottani lakosok arczai-kon, és sokan emlékezetüket veszíték el. A nagyoktói félelem miatt némelyik már jól betanult czifra mondókáját is elfeledé. Leggyalázatosabb a munkátói félelem, azaz tunyaság, és a kötelemmel járó veszélytől félelem, azaz gyávaság. A kényúrra nézve legméltóbb azon természeti büntetés: hogy azoktól, kik tőle rettegnék, viszont maga is fél; mint *Dionys*, ki nem meré magát borotváltatni; mint a *pheraei Sándor*, ki neje hálószobájába csak kivont-kardos szolgája kíséretében mert lépni. *Cromwell* senkivel sem tudata, melyik szobájában fog hálni; úgy szinte *Napoleon* is végső ideje-

ben sohasem hált kétszer egymás után ugyanazon szobában.

Necesse est multos timeat, qnem multi timent.

A menedék nélküli nyomor végső fokozatától félelem kétségbeesés, mely azonban néha bátorságot is szül, miként a hadvezérek azt igen jól tudják.

Félelem szüli a poltroneriát, mely talán több vért ontott, mint a hősiség. A poltron (rómaiaknál *p o l l e x t r u n e a t u s*), hogy ne kellessék katonának lennie, mi szinte korunkban is megtörténik, magát megbénítani is képes. A legfélényebb kormányzók csaknem mindig legkegyetlenebbek valának. Félelem a legtöbb cselszövények, babona, s rémmesék forrása. Ide sorozzák némelyek az előérzéseket is, habár sokan azokat koránsem tartják agyrémnek.

A félelem nemeinek legnemesebbike a szemérem, vagyis a visszatetszés- és megvetéstől félelem. A szüz szemérem, mely akaratlanul hajnali pirként mutatkozik az arczon varázs ingerrel bír. Ettől igen különbözik azon szenvelgés, mikor például a férfi szégyenel allövetet használni, és a szülő nő szülést magához bocsátani. Ez utóbbi még is inkább megfogható. Tych o Brahének meg kelle halnia, mivel maga idején nem vizele; és a burgundi Máriának szinte, mivel leesvén paripájáról szégyenlé megvallani legtitkosabb helyen történt megsérülését. A kötélre ítélt cigány azért könyörge, hogy ne akasszák arczczal az országút felé, mert — úgy mond — „*bizony meghalok szégyenletemben.*”

Félelem a lelket, és testet is néha megfosztja erejétől; néha pedig a testi erőt megkettőzteti. A sebtés

zergét félelem szolgáltatja a lassú tigris körmei közé, mint szinte a madarakat és egereket a kígyó torkába, melynek ragyogó szemei embert és állatot egyaránt megigéznek. Ha a sivatag oroszlána éjjel ordít, minden állat reszket félelmében, gyakran megfélemedezik a futásról is, és zsákmányává lesz.

H a 11 e r a félelmet a lélek fagyának nevezi. Az öröm öregbíti a vérkeringést, innen a pír. A félelem és szomorúság ellenben a véredényeket összehúzza; innen a sápadtság; felborzazza a haját és a bőrbibör-csöit, s ezzel lúdbőrhöz teszi hasonlóvá a bőrt.

Az éj és sötétség ugyanazért gerjesztenek félelmet, mi okon a siket-néma is gyanakodóbb, és a pór babonás-hitűbb mint mások, mivel t. i. nem tudja mi történik körülötte; szem és fül csal bennünket, és a képzelődés öregbíti a csalódást. A félénk sötétben dalolgat és fütyörész, és ha társa van, azzal beszélget, csakhogy elfordítsa félelmét; mások félelmükben nyúl-ként futkosnak, mások ellenben ép ott, hol futniok kellene, mozdulatlanul megállanak, mintha földhez nőttek volna.

Némelyik meg is öszült már félelmében mint az is, kit véletlenségből magános sírboltba csuktak, és mire 24 óra elfolyása után a sírkőfelírást levitték a kriptába, zöghaja már félig megöszült. Midőn ezt hírlapokban olvasók, sokan tudni szerették volna, váljon folytonosan ősz haja nőtt-e utána? Sokan kivált nők, ha megijednek, nagyot sikoltanak, és ezzel ösztönszerűleg az összetolult vért csatornáiba ismét visszavezetik.

A félénk katona már csak azért is kevesebb borzadással megyén a csatába, mivel nem maga megyen,

a löporfölgben tisztán mit sem lát, és a tábori rivalgás és zene — melynek első alkalmazója nagyon jól ismerte az embert — meghódítja őt és neki bátorítja. Tapasztalt régi katonák állítása szerint a legrettentőbb nem annyira a csata, mint inkább az ütközet előtti síri csend, midőn két hadtest egymás irányában vonalokat képez, a gyilkoló fegyverek nap sugarában ragyognak, és midőn megtámadás jelöl az első lövés történik. *Audaces fortuna juvat; timidosque repellit.*

A bátorság szintoly ragályos mint a félelem: ha valamennyi fut, végre a legbátrabb is futni fog; de még nők és gyermekek is neki bátorodnak oroszlánok közt. A becsületézés, düh, kétségbeesés, és társaság ott is neki bátorítják a szívet, hol mindenfelől ágyú dörög és bömböl.

A haláltóli félelmet egyedül nevelés és bizonyos szilárd elvek mérséklék. A gonosztevők ha már a vérpad vagy kötél eszméjével megismerkedtek, mitől sem rettennek többé vissza; és a gonosztévők jobban összetartanak mint a jók.

A félelmes tűzvész alkalmával üveg kelméket ablakon hajigál ki, néha pakolás közben azzal bajlódik, hogy levévén falról a képet kihúzza a falbavert szeget, míg drágább ingósága eszébe sem jut. Némelyik már szélvészkor, félelmében hogy a hajón vesz el, a tengerbe ugrott; némelyik különben legbátrabb férfiú pedig a viláért sem merne templomba vagy temetőbe menni éjjel.

A félelemnek és ijedtségnek néha ellenkező hatása van; vannak kik ijedtségből megnémultak, de van példa rá, hogy örültek véletlen vízelöketésök után ijedtök-

ben meggyógyultak; a selypegést is meggyógyítá, és némákat ismét szőlókká tón.

A földrengéstőlí félelem Messinában, mely néhány nót terméketlenné tett, terméketleneket ismét termékenyekké tón. Habár félelem és ijedtség némelykor nehéz-nyavalyát, vagy örültséget okozott is, másrészt természetes hajtó és izzasztó szereknek tekinthető; mikint a boszúság is kisebb adagban kedvezően hat az emésztő erőre; de hat még a test egyéb részeire is, természetesen különböző utakon.

Félénkségnek jelképe a nyúl, és habár bajuszos, mindene még talpa is szőrös, még is félénk. Jele annak, hogy a nagy bajusz, barkó és szakál mit sem bizonyítanak; mit szinte a forradalom is eléggé tanúsítá, hol gyakran épen bajusztalanok tettek legjobban ki magukért. De ha igaz, hogy az oroszán a kakas kukorikulásától, és az elefánt a sörtés rőfögésétől fél, miért ne féljen az ebtől szinte a nyúl is?

Ha pedig emberek közt akarnók keresni a félénkség jelképét, úgy az bizonyára a zsidó lenne. Az elemek közt a zsidó legkevésbé szereti a tüzet, ezt még leginkább szíveli a pálinka-kazán alatt; — utána a vizet; ezt szinte csak kimérendő borába vegyíti. A hadsereg-nél sehohsem kedvelik a zsidót mégcsak raklegénynek sem, mert elcsereberéli még a lótakarmányt is. A poseni zsidók Napóleont lóháton fogadván török jelmezben, vezérük a császári hintó mellett lovagolva így szóla a császárhoz: „*Ne féljen Felséged! mi nem vagyunk ám therekek, hanem csak poseni izraeliták therek ruhában.*” Lengyelhonban éjjeli öröknek is használtatnak ugyan, de csak mindig ketten-ketten

járnak, és egyszerre éneklik nótájukat, miszerint meggyőződjenek kölcsönösen, hogy egyikök sem illant el. A forradalomban hadi kémekül szolgáltak, még pedig nagy ügyeséggel itt is ott is egyszerre. A muszka hadseregnél pedig kalauzkodtak is.

Épen midőn e sorokat írom, mennydörög, mi eszembe juttatja, hogy az égi háborútóli félelem, midőn a nagy-szerű természet egész komorságában mutatja magát, és gyakran veszélyt hoz emberre és vagyonára, ha nem túlságos, megbocsátható: „*Égi háború s vulkán-kirohanás miatt, és mikor szükségesek?*” Isten tudja, ki-nek bölcsesége és ereje millió villágokat kormányoz. Ily égi háborúk és vulkánok az erkölcsi világban a forradalmak és néptámadások; és ezek mint amazok a sors örökhaladású törvényeibe beíratvák.

Féltékenység.

Röviden, elmésen és jól értelmezi a féltékenységet Castellinek e német szójátéka: *„Die Eifersucht ist eine Leidenschaft, die mit Eifer sucht, was Leiden schafft.“*

A féltékenység önzéstől származik, mely nem tűr maga körül nyalakodót; nővére a szeretetnek,—miként az ördög testvére az angyalnak; ezer szemű, habár Ámornak vak leánya. A szerelem lépkórának is lehetne nevezni, mivel alapja nem annyira szerelem, mint inkább bizonyos testi gyöngeség és hiúsággal páros becsület-érzés. E nyugtalanító érzemény mindig természet intése maradj hogy a házasság egyszerűsége a társasrend oeconomiájához tartozik, és hogy természetszerűtlen a nőközösség.

Házasságokban, ha azok nem égben köttetvék, legtöbb egyenetlenséget s czívódást szül a féltékenység, néha még koros személyek közt is, kikről matematikai bizonyossággal lehetne állítani, hogy hódítani, vagy legalább fegyveres kézzel kivívni nem képesek. — A szerelemféltés tartósb mint maga a szerelem; mert nem szeretünk, és nem is szerettetünk már,

még is kölcsönös jogot vélünk tarthatni egymásra; mivel az önszeretet legkésőbbben hagyja el az embert.

Nőben a fajtalanság (g a l a n t e r i e) vagy szíve gyöngesége, vagy testi alkotása hibája; a csupán tetszeni kívánó kaczérság (coquetterie) azonban mindig az ész bizonyos fokozatú szabálytalansága; kinek tehát oly no juta, azt féltékenységével jobbá tenni vagy megőrizni nem képes.

Nagy baj ha kezdi félteni,
Mert több az asszonyt őrizni
Mint száz bolhát.
Még nagyobb baj szemet hunyni,
S annak vakká lenni tudni,
A ki jól lát.
A menyecskét galambjának,
A gavallért barátjának
Nevezni, s sógorának
Venni fűt fát.

Ki szeretni tud féltékenység nélkül, az szerelem nélkül is megélhet; mindkettő egyforma. Ha a szerelem tetszhalott, felébreszti a féltékenység, és ha valósággal meghalt is már, sírja fölött ülve még soká siratja a féltékenység halottját. A nő, kinek csak egy imádója van, nem tartja magát kaczérnak; kinek pedig több imádója, nem tartja magát egyébnek, csak kaczérnak. A kaczérságnak is több fokozatai lévén, sok függ a modortól; mert néha kaczérkodik a nő a nélkül, hogy férje féltékenységét fölgerjesztené, vagy nyugalmaát megzavarná, ha t. i. már korábbi esetek után meggyőződik férje, hogy neje tetszvágya következés nélküli. A szeretetnek vagy szerelemnek legnagyobb csudamíve, ha a kaczérkórból tökéletesen kigyógyítja a nőt.

Ki mélyen érez, ingerlékeny, s eleven képzeletű,

féltékenységre rendszeren erősb hajlammal bír. Azért sajnálatra méltó a lelkes derék férfiú, ki könnyelmű nejének — szépnek mint a remény, s változónak mint a szerencse, kinek szeme néha menny, szíve pokol, — testtől lelkestől, szőröstől bőrostól átadta magát; mivel a szeszélyes világleánya gyakran jobban kedveli a rá-tartó, mintsem a magát önkint megadó szívet; és ki féltékenységüket fölgerjeszti, előttük többnyire kedvesb, mint az, ki szívsebjéből vérzik.

Ím a rejtély feloldása: miért ragaszkodik a nő inkább csapodár, mint folyvást hűségese kedveséhez? Mert a szerelem, szintúgy mint a tűz, folytonos mozgás nélkül nem létezhet, és megszűnvén reményleni vagy félni, élni is megszűnik. Ismerjük a műregét Prometheus, és a közönségnek élt Pandorájáról; ez volt tulajdonkép a keselyű, mely férjének mindig újra meg újra megnőtt szívét marczangolá! *Una virtu, la quale ha bisogno di essere continuamente custodiata, non merita la sentinella.*¹⁾ Ellenben hány virágzó anyát aszal kedélysenyvből életunttá éretlen féltéssel sok mogorva koros férj!

Míveletlen vadnépek épen nem ismerik a féltékenységet; könnyen cserélnek nőt, sőt kínálják is másoknak a magukét. Ismét másoknál ez oly vétségnek tartatik, melyért aranyukkal vagy marhájukkal lakóinak. E nőközösség közöltök állati természetüknek, romlott korban pedig nagy erkölcstelenségnek következménye. A grönlandi, lapp, sőt a tatár is megtisztelve érzi magát, ha

¹⁾ Oly erény, mely folytonos őrizetet szükségel, nem méltó az őrré.

vendégszeretetből a belépni kívánó előtt megnyithatja szűk hajléka ajtócskáját; ellenben a spanyol és olasz gyilkol ragad, és zár alá teszi kincsszekrényét; a keletiek pedig és afrikaiak féltő vadszeszélyökben még ennél sokkal túlzóbb képtelenségre vetemednek.

Forró déli részeken a féltékenység orgyilkosokat táplál, és gyakran a nőket fúriákká változtatja.

I. Katalin férjének mondhatni nemtője, mindene volt; a Pruthnál ritka lélekjelenléte által a császárnak megmenté életét, birodalmát; mégis féltő vad szeszélyében Péter kivégezteté nejének bizalma meghittjét, első kamarását *Mons de la Croix*-t. Másnap — úgy mond a történelem — szánra ültetvén maga mellé nejét, közel azon bitófa mellett hajtata el, melyre *Mons*-nak feje vala szegezve! — A császár ekkor le nem vévén szemét neje arczáról, annyira tudá a császárné zabolázni saját érzelmét, hogy legkevesebbé sem árulá el a tapasztalat iskolájában megedzett kedélye mozgalmát.

Keleten a szüzesség az, mi nyugoton a jegypénz; és a legszükebb özvegyi tartás is jobb az indiai maglyánál. A görögök és rómaiak nem ismervén, azért nem is becsülvén a hajdon szüzességet, nem szoktak volt moringolni. A zsidók e törvényt 12½ évesekre szorítják. Hajdan a komor, mélázó egyiptusiak nejeiket még akkor is féltették, mikoron hulláikat már bebalzsamoztatták; de csakugyan okuk is lehete a féltésre, miután királyuk egyikének azt ajánlá a jóslat, hogy hűséges nő vizeletével mossa szemét, és bizonyára visszanyerendi szemvilágát: e szer föllelésében teli minden kísérletek sikernélküliek valának, míg végre egy

szegény kertésznő szerzé vissza szemvilágát, kit háladatosságból nőül vőn.

VIII. Henrik, a zsarnok férj, felségsértő bűn terhével sújtá azt, ki fel nem adá, ha a királynéra valamit tudott. Öt neje közül keltőtől elvált, kettőt pedig kivégeztetett. A történelem ugyan nyugaton is említi a féltékenységet, e szerencsétlen szenvedély, több példáit; de fő székhelye tulajdonkép mégis a kelet, hol p. egy német orvos, ki a szép szultánnő beteg mellét gyógyítás alá vévén, szerencséről szólhatott, hogy midőn a féltékeny gyanakodó szultán, őt kémlőleg megtapintá, nála szívdobogást nem talált. Kivont karddal hat herélt álla az orvos körül, midőn vizsgálá a szultánnő mellét, a szultán pedig az orvost. Mah u med megtiltá nejének, hogy megözvegyülve többé férjhez ne menjen; mit halálos ágyán nyugaton is megfogadtata már egynémely féltékenységből nejével.

A féltékenység legförtelmesb szüleménye a férfiatlanítás. Eredetileg bárdolatlan időkben egyedül viszonzatos jog, keleten udvari fényűzés, de Olaszthonban, hol *castratos musico* hasonértelmű szavak, némely évben egyedül éneklés vagyis sopránhang kedvéért 1200 fiút férfiatlanítottak meg, és Nápolban talán maiglan olvasható e czímer-felírás: *Qui castrano meramgliamente i putti.*¹⁾

Honunkban, különösen 1817-ben Tolna megye törvényszékén tárgyalatott oly eset, miszerint egy erdőkerülő, nem ugyan szerelem-féltés, hanem a korban uralgó ínség miatt felettébb szapora nejének sárga nyelű

¹⁾ Itt remekül férfiatlanítatnak a fiúk.

krajczáros bicskával kivette méhét, és e műtét után a nő még tíz évig élt. Különös, hogy ily veszteség után a férfinak kihull szakála, és hangja vékonyodik, a nőnek ellenben szakála nő s hangja vastagodik. V eluti hangja rám kellemetlenül hatott, még kellemetlenebbül hathatott talán magas elhízott személye a nőkre, mit leginkább abból lehetne gyanítani, mivel a színháztapsot annyira kedvelő nők közül alig tapsolt neki egy-kettő.

A háremek körül ólálkodó férfiak mindig veszélyeztetik magukat. Sőt még Lady Wortley Montague, a britt követ neje is, (ki 1722-ben legelső hozábe, nem ugyan Európába, — mivel már 1717-ben Eperjesen Raymann dr. gyakorlá — de Angliába a himlő-ótást) meglakolt kíváncsiságáért, hogy megláthatá a háremet; minek az lön következése, hogy megszülvén Eduárd fiát, férje tőle törvényesen elvált. Keleten, hol nők ritkán tudnak írni, virágnyelv pótolja a szerelmes levélkéket.

A messenek ellen harczoló spártaiak felfogadván, hogy míg be nem végzendik a háborút, haza nem menendenek: fiatal legényeket, kiket nem köte fogadás, ajánló levelekkel küldenek nejeikhez, azon kérés-sel, hogy ne hagyják kihalni a köztársaságot. A jó nők tehát hasonlólul lelkesítve, s férjeik kívánatára hajolva, szülék a szüzek gyermekeinek nevezett p a r t h e n o kat, kik tovább nem túrhetvén az ottani nép ingerkedését, Olaszthonba költöztek, és itt alapíták Tarent városát.

II. Katalin féltékenység dolgában is nagy-nak mutatá magát; még nagyobb-nak M. Theresia, ki midőn férje elhunytá után mély gyászban először mutatá magát az udvar előtt, odanyújtá jobb-ját a siránkozó báj-

teljes Auersperg-Neuperg hercegnőnek, és hangosan, hogy mindnyájan hallhatók, monda: „*Mi valóban sokat, igen igen sokat veszíténk kedvesem!* —”

Nem úgy az angol Erzsébet és svéd Krisztina, kik hűtlen imádóikat és vetélytársnéikat, szerit tehetvén, eltávolíták — a földszínéről is.

E Krisztina a katholika hitre térvén, Rómában telepedett le. Pompás fogadására VIII. Sándor pápa 200.000 scudit áldozta; számára évenként 12 ezer scudit rendelt, s 1689-ben történt elhunytá után pompás temetést és Péter egyházában szép emléket is készíttete. Az átkozott Pasquino mégis azt írta felőle: *Regina senza regno, Christiana senza fede, Donna senza vergogna.*

Midőn Stanislaus lengyel király 80 évei daczára Souffleurs marquisnőnek udvarolt, jól tudván, hogy szívesen látja fiatalabb cancellárát, egy ízben jó éjszakát mondván megölelé őt: „*A többit elmondandja — úgymond — helyettem cancellarom*”. Szintoly mérsekelt gondolkozású lehete azon delnő is, ki gyanús szobalányát e szavakkal bocsátá el szolgálatából: „*Az úr körüli dolgaidat majd magam végzendem.*”

Mióta a francia tón a jó társaság és világ tónjává lön, mindinkább ritkulván a féltékenység, sokan így okoskodnak: „*Nem nagy dolog, ha tudja az ember; ha pedig nem tudja, épen semmi.*” Mások ismét így: „*Ha szeretem a cseresznyét, miért ne egyem én azt jóízűen, mivel velem együtt mások is esznek ugyanazon egy tálból?*” De valamint a ropogós cseresznye, úgy az ilyen evés is minden esetre jó gyomrot igényel, melynek habár általán az életben igen jó hasznát lehet

is venni, nem mindenkinek jutott ily gyomor. Sok meg azzal is vigasztalja magát: *Cornua qui fecit, ne cornua ferre recuset.*

Valaki e kérdést tévé, melyre talán nem épen oly igen könnyű a felelet: *Éjjeli találkozásnál mit tartasz túrhetőbbnek, ha engem kijönni látsz midőn belépsz, vagy pedig ha én lépek be akkor, midőn te kijössz?*

Weiberlist höhnt Schloss und Riegel,
Selbst ein Argus wird berückt,
Wenn nicht Zärtlichkeit das Siegel
Auf den Bund der Treue druckt,
Wilder schwärmet hinter Gittern
Die entbrannte Phantasie;
Die wie Slaven vor ihn zittern,
Lieben ihren Gatten nie.

De azért mégis elvitázhatlan ezeréves igazság marad, mit O v i d mond:

Nupta virum tirneat, rata sit custodia nuptae,
Hoc decet, hoc leges, jusque pudorque jubent.

Mióta divatból a mennyezetes nyoszolyák kimentek, úgy látszik házasságokban is megritkult a mennyei élet. A házasság főczéljáról, a szaporodásról, fájdalom! gyakran a nő jobbra, a férj balra gondoskodik. Meg kell az olasznak engedni, hogy mint csak a legnemesb szarvas, oly méltósággal és tekintélylyel viseli szarvát, sőt belőle még gyakran bőségszarvat is készít magának háza javára, méltán mondhatván: *Io campo coll onor mio!* Én magam becsületéből élek!

Legfeljebb is csak annyiban kellemes a nő féltékenységé, mennyiben férje gyakortább hallja említeni nejétől azon személyt, kit legjobban szeret: — önmagát.

Felvilágosodás.

Midőn a napsugár a sűrű gőzkörön áttör, és a szél a homályos felhőket szétesztatja, akkor felderül az ég; és ha a vizsgáló ész a balhitűség fellegeit, az ős előítéleteket és dermedt tekintélyeket szétesztatja, felvilágosodnak a fők. Máskép: felvilágosodás a dolgoknak nem eleve beszítt vélemény s régi szokás, hanem észokok utáni méltánylása; szóval, fogalmaink megigazítása. Minél távolabb áll a nap, annál hosszabbak az árnyak, míg végre setéség fõdi a földet.

„Minél felvilágosodottabb, annál szabadabb a nép” ezt papolá Voltaire, s igaza van; de a francia forradalom így: „Minél szabadabb, annál felvilágosodottabb” és láttuk e tan következményeit. „*Declaration des droits de l’homme est la preface criminelle d’un lime impossible* ¹⁾), monda élczesen Nivarol.

Az emberi nem kivilágítása, követve a nap járását, keletről nyugat felé terjedt, és így az új Amerika kivilágítandja ismét a sötéttségbe sülyedett ős Ázsiát, míveltségünk bölcsõjét. Lenni, nőni, virítani, gyümölcsözni s

¹⁾Az ember viszonyjogainak nyilvánítása egy nem létezhetõ könyv bûnös elõjáró beszéde.

elmúlni — ez a természet örök körjárata. Az emberiség felvilágosodására s művelődésére évszázadok igényeitétnek, holott az emberek a magukét néhány évek elforgása alatt is eszközölhetik. *Sapere aude!* „Legyen bátorságod eszeddel élni” a felvilágosodás e jelszava ezereknek nagy terhére esik, kik tunyaságból kényei-mesbnek tartják kiskorúságukban maradni, másokat hagyván maguk helyett gondolkodni.

Felvilágosodásunk a vallással kezdődött; az ál-okoskodás vagyis álfelvilágosodás azonban eleszeskedé lényegét a helytelen nevelés pedig, elébb a régieknek és réginek megvetését oktattva, később neki esek a philosophiának, Frankhonban pedig a politikának; és míg Franciaországban mindenféle e szavak viszhangzának: *Szabadság, egyenlőség, szabad élet vagy halál, a törvény, a nemzet!* legnagyobb rabszolgákká lőnek a francziák. Isten úgy akarja, hogy minden emberen segítve legyen; szent Pál megnevezi módját, hogy t. i. minden ember az igazság megismeréséhez jusson, következőleg még folyvást hátra s távol vagyunk a felvilágosodott időtől.

Az előítéletek száma nagy. Minden századnak megvannak a maga sajátos új előítéletei s nevetségességei, még mielőtt megszűntek volna a régiéi; sajátos módokon választván meg céljaikhoz az eszközöket. Hálátlanság volna a jót meg nem ismerni korunkban; csak az teheti, ki nem ismeri az előidő történelmét; de azért még koránsem bizhatjuk el magunkat. *Nil actum reputans si aliquid super esset agendum.* A nép a dermedt tekintélyek és az előjogi hajdankor-szülte esz-

¹⁾ Úgy tartván, semmit nem tett, míg tennivaló van.

mék izzasztó pólyáit már nagyon elrongyolta, a kor az évezredig csúszó csecsemő népet lábaira emelgeti; azért is első lépteinek nevelve kell irányt adni, nehogy óriási talpa félrelépése alatt megrendüljön a föld.

Minden ripők kaczagja most a leventét, ki neve aláírása helyett tentába mártott keztyűjét nyoma a pergamenre. Ha döghalál uralga e sötét korban, zsidók mérgezik meg a kutakat, és kénytelenek valának fejenként harmincz ezüst pénzt fizetni, mert valóságos páriáknak tartattak; jelenleg már tisztos polgárok sőt bárók közülök többen. De azért mégis a 19-dik század első harmadában Európában dühöngött cholera is urak mérgezik meg a kutakat!

Még jelenleg is sok a teendő. „*Nem kell mindent hinni!*” mond az egyik, „*nem kell mindent tagadni!*” mond a másik; és mindkettőnek igaza van. A nagy néptömeg czethalhoz hasonló: míg az üres tonnával játszik, megnyársalják; pedig felfordíthatná az őt üldöző valamennyi bárkát, ha tudná mi az üres tonna, s ismerné saját erejét. Azért különös e kérdés: kell-e felvilágosítani a népet? Mert míg néni okszerűleg cselekszi vagy cselekedhet! a jót, hogy cselekedje azt előítéletből? mi még is jobb, mint ha czethalként felfordítaná a bárkát.

A felvilágosodás a körülményekre ügyel. Ennek ellenesei azobscurantismus ráktermészetű hősei, kik egyedül a polgárok kötelmeiről szólva, polgári jogokról mitsem tudnak, s örök hátrálásukkal az államok nyugalma nézve veszélyesebbek, mintsem a szabadszellemeük becsületes haladjunk! rivalgása.

Bizonyos politikai s vallási igazságok általán nem a népnek valók, és ha azokat mégis beadni kívánják a

népnek, tanácsosb tejes levesben, mintsem szeszes italokkal keverve adni be. — A földművelőnek nem épen szükséges tudni, hogy a föld kerekded; a művelt már tudhatja, hogy golyó formájú; a mennyiség-tannal foglalkozónak pedig tudnia kell, hogy tulajdonkép gömbölyded narancs formájú.

A nép mindig kaczagni fogja, ha mondják hogy közelebb áll hozzánk a nap télen, mint nyáron. A marha csak egyszerűen eszi a tehénrúpát; mi czukrot is készítünk belőle. A felvilágosodás czukor, igen jó jószág; de a mód nélkül czukrozott étel elveszti ízét, és koránsem oly jó, mint a kevésbbé vagy épen nem czukrozott étel.

Az emberi nem kifejlődésében a természet menete különös; és a milyen a természet könyvének magyarázata, olyanok fogalmaink, érzelmeink, örömeink, gondjaink, a legnagyobb és legkisebbrőli nézeteink is (A történelem tanúsítja, hogy az emberiség körben forog.) hogy minden államnak volt előhaladása, tetőpontja s visszaesése. Nemzeteknél szintúgy mint egyeseknél, évezredek óta a történelem örök emelkedést és esést tanít.

Az indiaiak, egyiptusiak, görögök, rómaiak képeztek; közben a persák, tatárok, góthok, vandalok romboltak; hol Plató s Aristoteles lyceumaik s akadémiáik állottak, most mecsetek léteznek; hol a spártaiak jártak, most gyíkok mászkálnak. Durvaságra műveltség és túlműveltség, erre ismét megroszabbulás következik. Hol sok a világ, sok is az árny, és e kérdésre nem oly könnyű a felelet: Mi rosszabb, durva állatiság-e, vagy finomított gazság? —

A nemesbülés néha nem egyéb mint fény, és mesterség; némely dolgokhoz finomabban nyúlni, mint ezt a jó régiek cselekvék; és mióta oly szépen, oly tanultan szólunk és írunk az erényről, kevésbé gyakoroljuk azt. Az éji sötétség, mint mondani szokták, csak tolvajok barátja, de igen sok világ kápráztatja a szemet és akadályozza a látást; erre kedvezőbb a szürkület. —

F é n y ű z é s .

A szükséglet ellentéte a fényűzés; mi túlsággal sohasem jó, ízlés nélkül tobzódássá fajul, mely gyakran önzés, undor, testi s lelki elgyengülés és bectelenséggel is jár, ha t. i. összeütközésbe jövén magasb kötelmekkel, miatta ezeket feláldozzuk. Nem kérdi a fényűzés: megbírja-e erőd a költséget? nem veszélyeztetik-e családod jóléte? Mit sem aggódik, ha amúgy Isten igazában titkos adósságokat teszesz, és alávaló módokon csikarsz pénzt.

Magánosok fényűzése a közönségre nézve inkább hasznos mint káros, mivel általa a dolgozó osztály jóléte öregbedik. Máskor az volt szegény, ki jóllakni s ruházkodni nem bírt; most már az tartja magát szegénynek, ki divatszerűleg ruházkodni, kocsit, lovat, cselédséget, szép lakot, divatos bútort, színházi páholyt vagy zártszéket, házat, — és még valamit — tartani nem képes. A bölcs egyedül azt nevezi gazdagnak, kinek kevesebb kell mint a mennyié van, szegénynek pedig nem azt, kinek kérése van, de kinek folyvást többre van szüksége. A megelégedés természetes gazdagság; a fényűzés pedig gyakran mesterkéltséggel szegénység. Mandeville, Hume, Stewart, Genovesi a fényűzésnek

dicsszónokai, Montesquieu, Helvetius és mások ellenesei, mivel meg nem különböztetik az államok fényűzését külön személyekétől, és inkább az erkölcsi ártalomra, mint a politikai előnyökre tekintenek. A közfényűzés éleszti az iparszorgalmat, és hasznos. Mandeville bebizonyítja még azt is, hogy egyesek bűnei az államnak hasznot hajtanak. Mi lenne, úgymond, a tengeri kereskedelemből fösვნység nélkül? Mi a szabók és divatárúsokból hiúság, a katonákból dicsvágy, a lakatosokból tolvaj, a három tudós karból pedig bűnök nélkül? A nép fényűzése mindig jóléte csökkenésére, nem pedig öregedésére mutat, és e részben köztilalom sohasem szüntető meg a rosztat, sőt mellékutakon öregbíté.

Legjobb törvény a fejedelem példája:

Regis ad exemplum totus componitur orbis,
Rex igkur qualis, grex quoque talis erit.

Ha a fejedelem kedveli az egyszerűséget, a nagyok is megkedvelendik, és ezek példáját követi a nép. A fényűzés, szintűgy mint a párviadal, gyom, melyet azonban a nélkül kitépni alig lehet, hogy vele más jó növény is ne veszsen, miután gyökerei egymásba fonódvák.

Oly viszonyban áll a régi ember az újhoz, mint a régi s új városi vagy falusi úri lakok; azok kívülről keskenyek, szűkek, pompa-nélküliek, de belül tágasak és kényelmesek; az újaknak külsejük díszesb, de gyakran a kényelem rovására csak szépek. Hajdan honunk előkelőbbjei sasokként többnyire meredek bércek tetejére rakák fészüket, és ritka vár az, melyről nem regélné a nép, hogy mérföldekre terjedő alagutai voltának. A kisebb birtoka urak pedig rendesen sár, patics vagy fából készült, nád-vagy szalma-fődeles rós épületekben

laktak; mert lehetlen, ha kőből épültek léteztek, hogy annyi török és tatár pusztítás után is romjai itt-ott ne maradtak volna. Eleink kénytelenségből is egyszerűek, mert szegények valának; innen a Corpus Jurisban a sok panasz, hogy királyaink, köztök a feledhetlen M á t y á s is, magukat és udvaraikat a birtokosb nemesek által gyakran megvendégeltetvén, látogatásaikkal terhükre estek; holott korunkban Árva megyében (!) egy paraszt gazda kére ki kegyül J ó z s e f nádortól, hogy őt kísérőivel együtt megvendéghesse, mit a főherczeg annak nagy öröme meg is tőn.

Átalán élvekre tekintve, nincs okunk ama dicsőített régi boldog idő után visszasóvárogni. Nem említve a fényűzést, mennyi élvekben részesülünk minden nap, melyekről őseinknek még csak fogalmuk sem lehet! Nem ismerték a burgonyát és kávé, mert amaz csak 1750-ben, ez pedig 1690-ben jöve honunkba; az első tokaji aszúszőlőbor 1650-ben, a ménesi csak 1788-ban, a ruszti s szentgyörgyi 1720 körül készült; a pálinka 1592 előtt csak gyógyszerül használták; a dohány csak 1665 körül jött nálunk divatba; nem ismerlek a közlekedési módokat, vendéglőket, bátorság, egészség, emberiség és közrendre ügyelő intézeteket, a szellemi éldeleték több nemeit, hírlapokat, postát, — cigányok valának rendesen a levélhordók — nem a művészet több nemeit, és a kártyát. A megyékben jobbara csak a jegyző tudott írni. Kereskedelmük, következőleg pénzük is csak kevés lévén, fényűzés e korban nem is létezhetett.

Mint a nappal az árny, úgy jár jóléttel a fényűzés. Minden nagy városban uralg a fényűzés és túlmívelt-

ség. Míveletlenségénél az ember csupán test; miveltségénél test és szellem egyensúlyban; túlmiveltségénél a test és szellem is mit sem ér. Már a 16-dik században terjedvén a kereskedelem, vele a jobblét és vagyonosság, ezt nyomba követé a fényűzés; mely már ekkor nemcsak koronázások és nemzeti ünnepélyek alkalmával, de közéletben is mindinkább mutatkozáék. A fényes magyar nemzeti öltözet, melyben kényére játszhatik az ízlés és ábránd, felettébb emelé a nemzeti ünnepélyek fényét. Ki nem emlékszik korunkban Carolina Augusta s Ferdinándunk koronázási ünnepélyeikre, melyekről a jelenvolt európai diplomatiiai testület kénytelen vala megvallani, miszerint ily pompát és fényt egyedül Magyarhonban lelhetni.

A fényűzés különös nemét mutatá P a z m a n Péter, midőn 1632-ben mint császári követ tárta ünnepélyes bemenetét Rómába. E nagy férfiú jól érté a mesterséget, mikép lehet fényt is üzni, és egyéb dicső tetteivel halhatatlan nevet is szerezni magának. A főispáni ünnepélyes beiktatások másfél század óta honunkban szinte elégséges anyagot és alkalmat szolgáltatattak fényűzésre. Még ezelőtt félszázaddal középszerű birtokos magyar nemes fullajtárosan hat lovon járt, nagy urak pedig Bécsben, köztök a magyar udvari cancellárok, még három évtized előtt többek közt cifra kengyel-futóikban mutaták fényűzésüket. Jó z s e f császár tilalmi parancsánál fogva egyedül a belvárosban használhatták őket. Mint sok egyéb, úgyszinte a fényűzés e neme is megszűnt már napjainkban. Gróf E r d ő d y J ó z s e f († 1822) sohasem kocsizott ki galgóczi kastélyából, hogy egy vagy két fényes huszár hintája előtt,

egyenruhás lovászmesteri egyén pedig utána ne lovgolt volna.

A korszellem változtatásával változék a fényűzés szelleme is. Nagy uraink jelenleg nem utaznak tizedmagukkal külföldön csupán kéjelgésből, nem tartanak már fényes bandériumokat, saját udvari színházat, remek művészekből álló zenekart, sem három-négy francia szakácsot, sőt ház- és udvartartásukat is mindinkább szűkebb korlátok közé szorítják; és magát praktikusobbnak nevezgetni szerető korunk azzal hitegeti magát, hogy az, mit néha erőmegfeszítéssel mégis mivel, már koránsem fényűzés, hanem csak díszes kényelem, és nélkülözhetlen éldelet. És valósággal, mi még néhány évtized előtt fényűzésnek tartalék, napjainkban már kellék. Vizsgálja meg bárki is kiadásait, tapasztalni fogja, miszerint az első szükségleti czikkek: élelem, lakás, ruházat sat. kiadásainak bizonyára kisebb részét teszik.

Mily nagybecsű ajándok lehetett hajdan azon veres selyem-harisnya, melyet eddig valamennyi magyar királyaink koronázásuk alkalmával használtak! Hajdan még fejedelmeknek sem volt több két pár fehér-ruhájuknál. Nem csuda tehát, hogy Boleyn Anna, VIII. Henrik kedvese, dicsekedve írta barátnejának, hogy három inget és két pár czipőt kapott ajándékba, melyek a fejedelemnek közel három shillingébe kerültek. Korunkban ily ajándék már nem igen gerjesztene nagy örömet.

Mennyire különböznek korunkban még a gyermeki játékok is, nem mondom a régiektől, hanem azoktól is, melyeket harmincz-negyven évek előtt látánk; néha élemedett ember is képes magát velök pár perczig elmulatni; mennyire a mindkét nembeli gyermekek öltöneyei,

mennyire szoba-bútoraink, szóval kényelemre szolgáló minden eszközeink! A fényűzés a sokaság szemét és figyelmét vonja magára; önszeretete pedig könnyen elhiteti az emberrel, hogy szemléltetni s csudáltatni hason értelmű szavak: pedig ékes bútorok, fényes ruházat üres erszény mellett, a házi jólét sírjára emelt meg-aranyozott keresztnél nem egyebek.

Mint általában mindenben, úgy a fényűzésre nézve is legnagyobb hasznát vesszük vagy vehetjük a józan házi észnek. Nagy Károlynak, ki fél világnak szabott törvényt, fényűzése mellett még tojásaira is vala gondja. *In medio tutissimus ibis.*

Festészet és rajzolás.

A festészet látható alakban festékekkel ábrázolja lapokon a szépet; a formát és határozottságot a rajz, de az életet, lelket és optikai csalódást, mi legfőbb hatása a festészetnek, csak a színezet és távlat (perspective) adja. A festészet elevenebben fest, mint a költészet, és hatása tartósb, mint a zenéé; feledtetni tudja, hogy minden csak sima vásznan van. Valamint a görögöknek festészetre s írásra csak egy szavuk volt, úgy mi magyarok is a festészetet képírásnak is nevezzük. A festészet diadala hogy a szemet érzéssé varázsolja; s festett alakjai annyira élők, hogy a köz ember ujjait is kinyújtja megtapintásukra.

E szépművészet alapja a tökéletes rajz. Gyakran a nagy művészek előrajzai, vázlatai, tanulmányai tárczákra gyűjtve, megkészült műveiknél is becsesbek, mivel leginkább azokból tűnik ki ihletésük egész tüze, mely hosszú úton a főből ecseten keresztül a vászonig néha el is vész. A g e n i e első tervezete a rajz.

Miként a fül, úgy szinte a szem is gyakorlat által finomodik; és kihajítjuk szobáinkból a rász képeket és rézmetszeteket, ha módunk volt képcsamokot kissé vizsga szemmel láthatni. A képekből, melyeket valaki lakában

tart, néha jobban megismerhetjük jellemét, mint saját arczképéből.

Miután 726-ban a képdúlók miatt számos görög művészek olaszhonba vonultak, a római pápák és általán az egyháziak pártfogása alatt honolt meg olaszthonban a festészet; nekik köszönhetjük a művészet örök remekeit: Raphaelt, Corregiot, Titiant, Guidot, Albanot, Davincit, Mengset, szóval a 13-dik században keletkezett egész római isteni iskolát, mely úgy hasonlít más iskolákhoz, mint genie a szorgalomhoz, mint Olaszország Hollandiához.

A magasztos művészetnek négy osztályú avatottjai vannak, úgymint: műkedvelők, műtudósok, művészek és műértők. Művészek legjobban ítélnek a művészet gépezetéről; műértők a lelemény és rendezet, műtudósok a történelem, műkedvelők pedig a behatás és érzemény fölött. Vannak azonban, kik magukat műismerőknek nevezve, nem annyira a szépségeket, mint inkább csak a hibákat keresik, és bírálatuk jobbadán a feleletől függ, melyet e kérdésükre nyernek: Ki készítette?

A képírás úgynevezett históriai szaka legjelesb és legtágabb kiterjedésű, mert a teremtés remekét az embert jelleme szerint mutatja, főkép midőn cselekvést ábrázol; azért legtöbb művészi kiképezést is igényel. Újabb időkben a képírás csaknem csupa szabadíszítésre aljasodott; legdivatosabbak az arczkép- és tájfestések; ezt tanúsítják a bécsi s pesti műkiállítások, melyek honunkban a szépművészet iránti részvétet észrevehetőleg ébresztik. A művészet kenyér után jár; nem csuda tehát, hogy festészeink nagyobb száma arczképírással foglalkozik. „A nagyhírű P o u s s i n, ki a vízözönt és a

házasságtörő nőt oly remekül festé; a genialis Dan-
h a u s e r, ki többek közt az egri fő-egyház nagy oltár-
képét készíté, s számtalan mások, inségben haltak meg.
A történelmi festők a megholtakat éltetik, és ők maguk
is csak holtuk után élnek; ellenben az élők arczképei
festőjüket már e földön is éltetik. Hányadik arczképről
lehet pedig azt mondani, mit egy kartausi barátnak Su-
eurs festette arczképeről Menage mondott: „*Szóлана,
ha regulája engedné.*” A tudósok egyedül a főt feste-
tik, mert ez nekik mindenük; az előkelők ellenben mell-
képüket azért, hogy mint hajdan pánczélukat, most érdem
díszjeleiket alkalmazhassák.

Honunkban nem csekély számmal találtnak itt-ott
magán személyek birtokában régi s újabb jeles művészek
munkái, jelesül Pesten Lip t h a y Sándor, H o r v a t h E d e s
özvegy F o r r a y grófnő, Mártonvásáron B r u n s z v i k
g r, Gombán U d v a r n o k i, Ernődön F a y A l a j o s,
és sok egyebeknél; de nagyobb szerű gyűjtemény tud-
tommal nem igen létezik. E s z t e r h á z y herczegé s
S c h ö n b o r n grófé Bécsben díszlenek. A nemzeti mu-
seum képcsarnoka P y r k e r nagyszerű ajándékával tete-
mesen, közelebb pedig V a n d e r n a t h g r. hagyományá-
ból két nagybecsű festvénynyel öregbedett, és óhajt-
ható sőt remélhető is, hogy mindinkább gyarapodni fog.

A szerfeletti műkedvelés némelyikét már megron-
totta, mint néha más szenvedély is. A gazdagnak művé-
szetre ritkán van hajlama, kinek pedig gyakran hajlama
volna, pénze nincsen hozzá; azonban kinek igazi haj-
lama van, ha nincsen is sok pénze, mégis szert teszen
néhány jó darabra. Én eddig harmincz olajfestvényt bír-
tam szerezni, mi mindössze sem sok ugyan, de szán-

dékom, ezekkel holtom után a nemzeti museum kép-gyűjteményét szaporítani. Nagyobb része jó történelmi darabok; van közte Gior gone, Dominichino, van Lint.) van Huysum, Hondeckoeters. m. Kinek művészetéhez hajlama nincs, oly kevés fogalma van a művészet telkesítéséről, mint a phlegmának a szerelemről, és ezerén hasonlók ama vasas lovasokhoz, kik, midőn Bécsben Müllernek hajdan híres viasz-alak termeit megláták, egyik közülök ezt monda: „*Pajtás, ha ez miénk volna, holtung napjáig beérnök véle — csizma kenőcsre.*»

Honunk catholikus egyházaiban kevés eredeti festvények, ellenben számos kitűnő másolatok léteznek; fájdalom! többnyire elhanyagolt állapotban. A múlt században készült eredeti festvények közt kitűnők, melyeket Fra Antonio Polko jesuita Posonyban és Beszterczebányán, és páter Donát, ki mint M. Theresia udvari festésze lépett a ferencziek szerzetébe, Zágráiban, Diakovárt és Pécssett feste. Kitűnő a pesti serviták egyházában egy feszület Mengstól és egy Mária Donnertól; úgyszinte Zirczen a nagy-oltárkép Dürrer Albert oskolájából (kinek édesanyja Békés megyéből származott és Száraz nevet viselt). A kapuczinusok egyszerű egyházaikban sok szép festvények közül kitűnők, melyeket P. Norbert, pécsi kapuczinus, festett.

Újabbkori oltárképeink közt legkitűnőbb az esztergami főegyházban Mária mennybe-menetelet és más 52 alakot ábrázoló főoltárkép Michel Angelo Grigolettitől kitől az egri főegyháznak is van egy jeles ecsetű sz. Mihály oltárkepe. Amaz 40 láb magas,

20 láb széles, s nemcsak az egész világon legnagyobb, de művészi tekintetben is igen jeles vászon.

Igen jeles továbbá ugyanazon egri főegyház nagyoltárképe, olajba-főtt sz. János Danhausertől, és a pest-józsefvárosi Kuppelvies ertől.

A fresco festészetnek tökéletesen még meg nem száradt új vakolatú száraz falak szolgálnak alapul; ezekről a rávont színek többé le nem moshatók. Legalkalmasb nagyszerű, az építészettel szoros összefüggésben lévő emlék-művekre, hol alak és jellem, nem pedig fény vagy árny-emelte színvarázs uralg, és hol nem a lyriai érzemények vagy hangulatok felébresztése, hanem gondolatok kifejezése a cél.

Fresco festvényeink jobbára a múlt században készültek; a jászói templomban remekek, de elhanyagolva. Kitűnők a gr. Eszter házy Károly püspök-építette pompás egri lyceum kápolnája, könyvtára, és úgynevezett defensoria termének mennyezetei; az első Maulperts-től ¹⁾, a szentek együttlétét mennyben, a második a tridenti egyházi zsinatot ábrázolja. Nagyobb részét Krakker feste, de ez Egerben meghalálózván, Zách végzé be 1778-ban e remek művet; a harmadik Szigrisztől a négy tudós-kart személyesíti; mindegyikben száznál több jeles alak díszlik. A pannonhegyi könyvtár Klieber jeles műve. Szigetvárott a török mecsetből alakult plébánia-templom kúpját Zrínyi Miklós hős halála ékíti Dorfmeistertől, ki a győri szék-

¹⁾ Ugyan Maulperts A. remek fresco ecsetével van a sümeghi plébánia templom is egészen kifestve, s e tekintetben hazánk első templomai közé számítható.
K. A.

egyházat, a pápai remek pléb. templomot, a szombat-, helyinek egy részét, és a pécsi szentségi kápolnát remekül feste. Mohácson a püspöki lakban olajba festve a mohácsi ütközet, és II. Lajos király eszményzett szépségű deli mellképe is tőle van; úgyszinte Siklóson a várbeli szép kápolnában oroszlánszívű Richárd fogóságának emléke.

Az esztergami új főegyházban a stylre nézve jeles, de kivitelében koránsem olyan fresco festvényeket müncheni Morált Lajos készíté. Ellenben igen sikerültek az új főtí templom fresco művei B l á s t o l. Károlyi István gr. egélyi buzgalma s ízlésének maradandó gyönyörű emléke ezen bizanti stylben épült egyház, melynek ízléssel ékített külseje, hátul két alacsonyabb, elején pedig magasb csonka tornyokkal, tökéletes összhangzásban áll meglepő belsejével. Miután a középső, oldalrészeinél jóval magasb hajó felső padolata nem ívezett, hanem tölgyfából remekül készült aranyozott táblázatból áll, a fresco festvények nem a mennyezetet, hanem a szentély hátsó részét bizanti stylben egymás mellé állított külön külön keretezett képekkel ékítik.

A jó panoráma tagadhatlanul oly optikai csalódást tüntet elő, melyet más tájfestvény mégsem közelíthet; a dió rájának pedig, hol nem nagyító üvegen, hanem szabad szemmel látjuk a vidéket, hatása még sokkal nagyobb és meglepőbb; ez a távlat, és B a r k e r nek, a diorama feltalálójának, valódi diadala. Néhány évtized előtt lálánk Pesten egy a végre készült kerekded épületben felállítva illetén nagyszerű tízőles hosszú körfestvényt, mely Nápolyt és környékét ábrázolá, oly optikai készüllettel ellátottat, hogy a páholyban ülők szemei előtt a

nap alkonyodott és leáldozott; ekkor Vesuv hegye, mely füstjével nappal fel sem tűnt, egész borzasztó pompájában tükrözé magát a tengerben, az egész láthatárt pirosító lángfénye, szikra-zápora s izzó láva-özöneivel. Az éjt hajnali pír váltván fel, tenger mélyéből lövelé ki a felkelő nap első sugarait, magasulásával a haragos Vesuv háttérbe vonult, Nápoly pedig, és az ezer sajkát ringató végtelen tenger és az olasz mosolygó kék ég, egész pompájában tűne fel a szem előtt, míg a déli forró nap hevében tikkadni kezd csaknem maga a néző is, óhajtva várván az esti alkony bekövetkeztét. Két napot és két éjt tölténk így Nápolyban.

Földmívesek.

A földművelés és marhatenyésztés azon két emlő, melyek az államot biztosabban emtetik, mint Peru s California minden aránya, s a nép biztosb és erősb támasza mint hadserege. Megszűnt már gúnyos nevezet lenni e szó: paraszt. Elmúltak az idők, midőn a paraszt rakott szekérével a legkönnyebb hintócskának is kénytelen vala kitérni: „*Félre paraszt az útból!*”. Magas éjszak felé vonult honunkból az idő, melyben, mivel marhái közt élt, őt is marhának tekintek, holott némelyik úr is többel lakott ebei s lovai, mint emberek közt. A törvénykönyvekben csaknem stereotyppé vált *misera plebs contribuens* nevezet a mostani ivadék előtt még nevéől sem ismeretes többé.

Hogy a *fruges producere nati* sokkal hasznosabbak a köztársaságnak, mintsem a *fruges consummere nati*, erre nem kell commentár. A paraszt minden rendűek közt legkorlátoltabb ember, mivel foglalkozásának természete s elszigetelt állása tartóztatja őt szelleme kímélésétől; azért is képezi a legalsó osztályt, és egyedül helvet, svéd és angol honban szólhata már ezelőtt is hangosabban egy-két szót. A paradicsom átka különösebben mégis csak a földművest sújtja, éljen bár búza-

kenyérrel, kukoricza, burgonya, casava, rizs, gesztenye vagy gyümölcsessel. Földművelés képviseli a szükségst, kereskedelem a vagyonosságot, vagyonosság pedig a gazdagságot és fényűzést; oly viszonyban állanak, mint az első, hasonlító, s legfőbb fok; az első fokozatú természetesen a hasonlítóra törekszik, és ha ezt elérte, már legfőbb fokú hangon beszél. Bölcsen rendezé a természet, hogy többnyire a paraszt legmegelégedettebb sorsával, mert legegyszerűbb; nem aggódva azon, hogy úgy hasonlít a városihoz, mint bocskora vagy patkós saruja a fénymázos úri topánhoz. Az állam főgazdagsága emberekből áll; ezek pedig leginkább ott termének, hol a földművelés virágzik. Hasonlíták már a falvakat szapora anyákhoz, a városokat pedig terméketlen rimákhoz, A paraszt egyszerűségében mit sem tud embergyűlöletről, mely bennünket a nagy világból néha magányunkba kísér.

Ki magát kizárólag csupán egy szakra adja, egy részt butává, más részt túleszélyessé válik, legyen bár bölcsész, ügynök vagy tügyáros. A paraszt eszméi gazdálkodásra szorítvák, ezt tehát gyakorlatilag érti; de a felett mit nem ért, és még soha nem látott, néha gúnyosan kaczag, és nem könnyen engedi magát arról meggyőzetni, mi ínyére nincsen. Beszédében az ismétlés neki első képlete. Honunkban, hol annyiféle különböző népek laknak, átalán parasztról és tulajdonairól szólni nem igen lehet ugyan, habár bizonyos tekintetben hasonlítalak is egymáshoz. Hogy a havat a kemenzén megszáritva só gyanánt használhassa, vagy pedig hogy ha pápaszemet vészen magának, olvasni fog tudni, ha nem ismeri is a betűket, már azt csakugyan egyikével sem lehetne elhíttetni; mint ráfogák a palóczra,

hogy azt hallván, miszerint Komárom várát csak éhséggel lehet bevenni, elméne Komáromba, és ott harmadnapig koplalván, már egészen elalélt, midőn őt véletlenül megleli az orvos, a városházhoz viteti, s tapasztalván hogy éhenhaló, híg étkekkel életteti, úgy, hogy ketten tartják szegényt, míg a harmadik éteti. Magához jöven, így szólalt fel: „*Egyik tartseék, ketteő ééteessék*” (egyik tartson, kettő etessen). Úgyszinte midőn Bécsben a terjedelmes császári lak hosszú folyosóin kérelemleheléssel benyitván az ajtót, egy iszonyatos nagy majmot láta, ki kiragadá kezéből folyamodványát: kiléptekor csak annyit bírt ijedtében mandani társának: „*Be szeörös az a nagy úr!*” — De azért mégis bizonyos, hogy például az orosz vagy oláh paraszt minden álnoksága mellett még a palócznál is együgyűbb.

A magyar parasztnak, kivált a pásztor embernek, órára szüksége nincsen; nappal a nap, éjjel a hold és csillagok állásából minden órát megmondani képes. Minden fajok közt legtöbb tisztelettel, sőt itt-ott kegyelettel is viseltetik régi földesura iráni; minek előforduló eslelekben jó használ is veszi; meri bár minő nagyobb szerű csapás vagy baj érje, mégis csak mindig régi földesuraságához folyamodik; és rendesen fel is leli benne gyámolóját; ki, ha leheti, atyailag nyújtja neki segédkezét, melyre természetesen más, ki talán nem ily indullattal viseltetik iránta, számot nem igen tarthat. — Egy tól furmányos kötetlen kerékkal hajtván le a partról szerkerével, rákiált az úton menő úrra, hogy: *félre! félre!* de az úr csak lassan ballagván, megsértetett. Bepanaszolván a lótól, ez magát némának lelleté. „*Hát nem kiáltottál tele torokkal a parton kétszer is?*” — „*Így tehát nem bűnös*” úgymond a bíró.

Ha valaki bizalmat mutat iránta, annak, ha nem úr, a paraszt könnyen hiszen. Keresztény ember vagyok, úgymond; de ha kérjük: miért vagy keresztény? azt feleli: mivel annak tartom magamat. Nem akarom megbírálni, mennyire alapos e régi deák mondat, már csak azért sem, mivel nem tudom mily nemzetbeliekre van mondva:

Rustica gens
Optima flens
Pessima ridens.

De O venus mondata, ki angol létére bizonyára angol parasztot értett, többé kevesbbé mindegyikre ráillik:

Ungentem pungit, pungentem rusticus ungit.

Az állam e legfontosb és legszámosabb osztályánál a megszokott élethezi ragaszkodásnak meg van a maga jó része; mert ha még ez is reformokkal akarna foglalkozni, végre még kenyerünk sem volna.

Hány paraszt van, ki még élteben elszigetelt faluja vagy pusztája határán túl nem ment, és gazdálkodásán vagy nyája őrzésén kívül semmiféle más eszmével nem foglalkozott; azért nem épen lehetlen, hogy egy házasodni kívánó pásztorlegény papja kérdésére: „*Melyik halt meg érettünk a három isteni személy közül?*” együgyűségből azt felelé: „*Hát csakugyan meghalt egy? Hiszen míg mi ilyesmit a pusztán meghallanánk, addig bizony mind a három is meghalhatott!*”

Falúhelyen néha több nemes érzés honol, mint némely városban; a szegények iránti könyörület, erkölcsök egyszerűsége, őszinteség, a falusi élet erőteljes

természete, melegíti a szívet. Falúhelyen tanuljuk szeretni, nagy városokban inkább megvetni az embert.

Az ember mint gyermek elhagyja a természet kebelét, kíváncsilag lép a nagy világba, minden szírtén megkísérti erejét; végre mégis visszatér születési fészkebe azon meggyőződéssel: hogy amott a paloták és művészet közepette több nyomor mint boldogság honol; hogy a csoportokba szorított embertömeg az erkölcsi s testi egészségnek ártalmára van, és hogy épen a nagyok és gazdagok közt legkevesb megelégedés uralg.

Mi sem illőbb ellünk alkonyához, mint a falusi s tudományos foglalkozás, kertészkedés, szóval falusi élet. Boldog, ki végig játszta a világban szerepét, s saját birtokában lakva, világi tapasztalatait feljegyzí, s kinek sem a nagyok kegyére, sem a nép kedvezésére, hanem egyedül Isten áldására van szüksége. A falusi csend nyugalmat, a nyugalom jóságot, a jóság megelégedést ad.

Beatus ille qui procul negotiis
Ut prisca gens mortalium
Paterna rura bobus exercet suis.

De azért mégis igen jól esik időről időre nagy városba rándulni, magát a világban, az irodalom és művészet, közhasznú vállalatok körében kissé körülnézni, és megrakott mellként ismét szellemi táplálatra szolgáló anyagot vinni magával falusi magányába.

Fürdők és Fürdés.

Folyóvizek és tengerek lehettek az első fürdők, és valószínű, hogy miután négy folyam létezett a paradicsomban, Ádám atyánk is fürdött már, az állatokon látván, mily jól esik nekik a fürdés. Hajdan a vendég-szeretés első törvénye lévén az útról gyakran izzadtan, porosán érkezett vendégnek fürdőt készíteni, Circe Ulissesnek, Andromache is Hectorának készítte, s Hercules, az erő istene, egyszersmind a meleg fürdők istene is. Azon hitrege, hogy *M e d e a* a koros embereket nem ugyan le-, hanem megfőzte, s ezzel fiatalítá, meleg fürdőkre mutat.

A fürdést igen kedvelő keletiek kevés testi mozgás, és fűszeres zsíros étkektől tartózkodásuk daczára, többet vetkeznek *in puncto puncti*, mint mi, s még sem hallani náluk sérv-, ideg-, köszvény vagy más bajokról mit sem. A test csinosságának némileg a kedély tisztaságára is van hatása, s már *Pythagoras* a test csinossága után is ítél, vagy inkább hihetősöködék a lélek és szellem tisztaságáról.

A hajdani római birodalomban minden kastély mellett fürdőre akadunk; fővárosában 22 meleg, 856 hideg köz-, és 880 külön-fürdők léteztek. *Diocletian*

fürdői terjedelmességük és fényükre nézve felülhaladák Caracallaéit; maiglan is csodáljuk Livia és Tituséit, és leghíresebb fürdőink úgy aránylanak azokhoz, mint színházaink a Coliseumhoz. Mik a mi fürdő-kamráink ama római remek, szobrok, ércz, márvány és mozaikokkal ékített illatos fürdő-csarnokokhoz képest! Titus fürdője egyik folyosóján e nem igen szépízleti felírás olvasható: *Duodecim deos iratos habeat, qui huc cacarit aut minxerit!* De Antonin felírása megérdemlené, hogy arany betűkkel íratassék minden fürdőre: *Curarum vacans hunc adeas locum, ut morborum vacans abire queas. Non curatur qui curat.*

A keresztény erkölcsstan méltán buzgolkodék a közfürdők erkölcsstelenségei ellen; már a szent atyák is minden gonosz kéjek tűzének nevezek a fürdőket. Korunkban e tűz jobbra az eb hév napjaiban ég. Keleten a mozlemek, nyugaton pedig a kereszties vitézek hozák ismét szokásba a fürdést. Az oroszok melegen, a brillek hidegen szeretnek fürdeni; mi a langyos fürdől kedveljük, ifjainknak pedig a folyóvizekbeni fürdést ajánljuk.

Aránylag egy országban sem fürdenek annyit, mint Helvetiában, és egyikben sem kevesebbet, mint Hollandiában; és milyenek az alpesek fiai ama mocsáréihoz képest! Miként mi háromszor eszünk napjában, úgy a csendes ocean szigeteit lakó népek háromszor fürdenek napjában, és mellette folyvást vidorak és szerelmesek, és ők képezik a legszebb emberfajt. Ellenben oly vidékek lakóig melyek víz dolgában szűkölködnek, rendesen-galádok, tunyák, egészségtelenek és komorok.

Poggio, ki épen négy század előtt élt, furcsákat

regél a bád eni fürdő-életről. Montaigne a luccai fürdőre illeszti e verseket, melyek azonban bármelyikre is illenek:

Chiunque vuol, ehe la sua donna impregni,
Manda la a questo bagno, e non ci vegni.¹⁾

Némileg igaz lehet ama francziának állítása, ki e deák mondat után: *Occasio facit fures*, úgymond:

Bain et pélerinage
Produit volontiers cocuage!

Napjainkban sok vagyonosb család szükséges kedvtöltésnek tartja a fürdők látogatását; és mikép buzgó keresztények negyven napot böjtölnek, ők is negyven nap fürdenek. Minden fürdőnek meg van a maga dicszónoka; a felgyógyulnak gyógyerejüket hirdetik, a fel nem gyógyulttak pedig egész csöndességben vőnulnak el.

Átalán minden fürdővíz melegének kellemes ingere jótevőleg hat az álomra, ét-, it- és még más vágyra; a testre s lélekre pedig egyiránt a légváltoztatás, mozgás, gondnélküli élet és jó társaság. Hol ez utóbbik nem létezik, sok azt hiszi oly fürdőről, hogy nem használhat annyit a víz, mint mennyit árt az unalom.

A természet-búvárok állítása szerint a meleg források a földnek vulkännemű processusa által támadnak, mely az érzeket felbontja. Tehát a földnek is meg van a maga processusa. Ne feledjük tehát a fürdés- és úszásnál, hogy e cseppek nagy könnyek, melyeket a föld örökös processusa miatt hullat.

¹⁾ Ki nejét terhesnek óhajtja, küldje e fürdőbe, maga pedig maradjon el.

Bráma és Mahumed törvénynyé tevék a fürdést. Az egyiptusi papok fölszentelése vízbe-mártásukkal történt. Minden fürdés testi, a szent keresztség pedig lélekbeni újjászületés, és hitünk isteni szerzője maga sem lelt illőbb anyagot e megszentelésre, mint a Jordán vizét, melylyel magát János által megkeresztelteté.

Valóban szép, sikerült eszméje vala Prokeschnek, ki midőn 1830-ban keleten utaznék, a Jordán vizéből megmentett palaczkját hitelesség végett az ottani előjáróság által lepecsélteté, s az erről szóló bizonyítvánnyal együtt oly célra hozá magával Bécsbe: hogy Ferencz Károly főherczegnek születendő első gyermeke e vízzel kereszteltessék meg, és így, mint Krisztus urunk, Ferencz József császár ő felsége is a Jordán vizével keresztelteték.

Fürdő-intézeteinkben kevésbé ismeretes azon kéjlem, melyről többek közt, kik keleten utaztak, Forster is teszen említést: midőn t. i. a fiatal otahaiti nő puha kezével karjait és lábszárait enyhén dörzsölő, közben izmait ujjai közt gyengén összenyomogatá, mihez a mozlemek és hinduk különösen értenek, kik azután még kenőcsöket is alkalmaznak. A tagok ilyes forgatása, nyomogatása s dörzsölése nemcsak kéjelmes hajlékonyságukat eszközli, hanem azon kellemes kéjérzelmét és bágyadságot is szülendi, mely az álmodni szokta. Honunknak csaknem minden magyar falvaiban szinle leleznek, nem ugyan fiatal puhakezű otahaiti, hanem kissé korosb, de azért csinos parasztnők, kik e meslerséget urakon és úrnőkön ügyesen gyakorolják, minek üdvös hatását a testre maguk az orvosok sem tagadják.

Különös üdvös hatású a tenger- és ezzel vetélkedő Balatonbani fürdés; hihetetlenül megedzi a lan-
kadt testet. Mennyi élvezet nyújt már csak magában a
tenger szemlélete, lége, apály s dagálya, benne a kön-
nyített úszás! Jónás sorsától sem igen lehet már tar-
tani; jelenleg a felfalástól jobban félhetnek a halak, mint-
sem az emberek. Csak oly távol ne volnának tőlünk a
tengerek! *Non cuilibet licet adire Corinthum.*

Még néhány évtized előtt átalán kül- és belföldi
fürdőkben a fürdő vendégek némelyikét 36 foknyi hév-
vizük sem főzé le annyira, mint — a zöld játék-aszta-
lok! Ásványvizek közül úgy látszik a hideget ivásra,
a meleget fürdésre adá a természet, mely hazánkat oly
sok és annyiféle egymástól lényegesen különbözőkkel
áldá meg, mint a föld egy országát sem; mert eddig
itt 700 ásványvíz-forrás és 355 fürdő létezik.

Az ország legújabb felosztása szerint minden ke-
rületnek vannak jeles fürdői. Valamennyi közt leggaz-
dagabb a kassai kerület, mert egyedül Sárosban
nyolczvannál, Marmarosban pedig kilenczvennél több
ásványvíz-forrás létezik. Legjelentékenyebb a regényes
és jutányos Bártfa sok kényelmes lakjai, kedves szí-
vélyes sárosai s szép fenyveseivel. Minden túlzás nél-
kül: ki itt csak egyszer mulatott is éltében, Bártfát
feledni soha nem fogja, még akkor sem, ha ott nem ha-
gyá is szivét a szerelem lánczain. Itt van még Szófa-
rán ez Ung, Ránk Abauj megyében; továbbá a kel-
lemes szulinis a felettebb erős és sós suliguli
savanyú víz, amaz Sáros, emez Marmaros megyében,
hol többek közt Viskén a fürdővizet máglyákon tüze-
sített kövekkel melegítik, nem félhetvén, hogy kifogy-

halna egyhamar tűzi fájuk. A gleichenbergit meghaladó ez i g e l k a i forrás szinte Sárosban van.

A pozsonyi kerületben létezik különösen a bécsiektől pártfogolt Pöstény, Trencsin - Teplicz, egyedüli fürdő Európában, hol — míg az Illésházyak birtokában volt — mindig ingyen vala a fürdés; továbbá a lankadt tagokat megedző Szliács, a rendesen férfi vendégekből álló Szkleno, s a kiválólag nők fürdőjének nevezhető Vihnye.

A nagyvárad i kerületben létezik Nagyváradon; a pestiben pedig felettébb régi kénköves öt fürdő Budán, köztök az Izrael szapora fiai s leányaitól különösebben kedvelt szép, de olt mutatásra kevésbé alkalmas különös jellegű császár-fürdő; továbbá a kényelmes, egészséges, mátralégű Párád, timsós vizével és czeviczójével, melyet néha paradeurnek is neveznek. Már az alapi és budai keserű vizek is hírré vergődtek.

Végre a soproni kerületben Füred, kellemes savanyúvíz-forrásával, a nőszeszélyű Balatonbani hideg fürdőjével, egymást felváltó termékeny rónái, közel szőlőhegyei, tihanyi bércei s az apátsági templom mögötti ritka visszhangjával; továbbá a Kisfaludi gőzös és Rezi, Tátika, Csobáncz, Szigliget énekelt romjaival. E kerülethez tartozik a jobbára bácskaiaktól látogatott harkányi fürdő is Baranyában.

A Vojvodinában van Búziás Temes megyében, továbbá Lippik és Daruvár Pakrácz környékén. A katonai végvidéken M e h a dia, az egész ismert száraz

földön legdúsabb h e r k u l e s h é v forrásával, kényelmes 304 lakó-szobát tartalmazó épületeivel és bojárjaival. Végre Horvátországban a nemzet finanszialis erejével összhangzásban lévő stubiczai meleg fürdő; azonban ha kedvük tartja, a közel tengerben kényükre, még pedig ingyen fürödhetnek a horvátok.

Balnea, vina, Venus corrumpunt corpora nostra,
At vitam faciunt balnea, vina, Venus.

Fösvénység.

Van egy neme az embereknek, kik önként megfosztják magukat minden testi s lelki éldelettől, a társas élet minden örömeitől; kik ekként bírják a titkot, mikép kellessék legfáradságosb úton, túrve a jelen, múlt és jövőtől, nélkülezéshez jutni; és ezek: a fösvények. Gyakran, sőt többnyire együtt jár a fösvénység és vénség; mindkettő gyógyíthatlan betegség. Mi válik vénségére abból, ki már fiatal korában is fösvény? Leghidegebb, utálatos és nevetséges szenvedély lévén ez, méltó tárgya a gúnynak, mert közmondásilag megnyúzza bőreikért a szőke bogarakat, és sajnálja magától azon falat kenyeret, melyet megeszik.

Furcsa az aranynak, kivált a pénzzé verettnek delejes ereje! Miként az iszákos csak kis borocskát ivott ha már megtelt; ki sokra szert tön, rendesen kicsinyítőleg mosolyogva szól pénzecskéjéről. Sok fösvény azért hordja nejét és leányait kezén, hogy annál kevesebb czipót koptassanak, és találkozáék már olyan is, ki hogy megkímélje az eb-tartást, maga ugatott éjjelenként udvarában, és végrendelete megtételére ismerőseitől ösztönöztetve, enmagát tévé átalános örökösének.

Valamint néha különben lovagias érzetű urak ko-

ránsem átallják örömmel megvallani, ha árúba bocsátott lovukkal az ahoz értő vevőt, mint mondani szokták, jól felültették, — úgy sokan különösen örvendnek, ha rá-szedhetik a fősvényt; mint az, ki felettébb fősvény házi orvosának újévi ajándékuul rendszeren 30 palaczk francia pezsgővel szokván kedveskedni, holta után örökősei mohón neki estek a 200 palaczknak, csudálva, hogy változhatott tartalmuk kútvízzé!

Ki 20-30 éves létére csupán pénz kedveért vagy épen fősvénységből oly gazdagot vészen nőül, ki édesanyja is lehetne korára nézve, megérdemli, hogy neje 80 éves kort érjen, és még akkor is maga a nő kezelje saját pénzét. Sok fősvény azt hiszi, hogy annál nagyobb dicséretet nem halmozhat harmincz évi barátjára, mint mikor azt mondja felőle: *„Igen derék, becsületes ember az én kedves régi jó barátom! Szegény, igen szegény, és mégis sohasem kért tőlem egy fillért is.”*

Egy haldokló uzsorásról regélik, hogy midőn papja imaközt kezébe adá az ezüst kis feszületet, sopánkodva monda: *„Oly könnyű, hogy nem kölcsönözhetnék rá többet öt forintnál!”*

Egy tréfás fiatal ember megnyeré a fogadást, miszerint megvendégeltetendi magát bizonyos fősvény bankár által, ki éltében senkinek sem adá még kanál levest. Elmenvén t. i. látogatására, épen midőn ebédjéhez ült, udvarias megkövetés után ím így szólott: *„Tervem vagy on szándékom közölni önnel, miszerint minden fáradság nélkül ön tízezer forintot nyerhet?”* A bankár öt nyájasan ebédre marasztván és csakugyan jól megvendégelvén, ebéd után írószobájába vezeté: *„Nos*

hát hogy?” „Ön százezer forintot szándékozik adni leányával; én nőül veszem kilenczven ezerrel.”

Mennyi fáradság és veszélylyel lehet földgyomrából kiásni a nemes fémekeket, és a fősvénység megint földbe temeti azokat! Több nemei s sok árnyazatai vannak a fősvénységnek; az aggályos mindig eltagadni, az alávaló pedig mindenben csalni, csipegetni törekszik. A fősvénység közelebb pénzre, készre vagy papírra, de a kapzsi mindenre vágyik, és lényegesen abban különbözik a fősvénytől, hogy ez a pusztá bírással is megelégszik, a kapzsi ellenben tevékenyebb; néha életet is keres; sőt még költő is lehet, kinek egyik keze kapar, másik pazar. Apróságokban a fősvénységet zsu-goriságnak, fillérkedésnek nevezzük.

Nemzetek közt legfősvényebbnek tartják az olaszt; és mivel M o l i e r e maga is olasz lévén, alkalma volt hónában sok originalt láthatni, a fősvénység fresco-festésében legnagyobb mester. A honpolgári osztályok közt melyik a legfősvényebb? erre felelni bajos. Van-
nak kik állítják, hogy a papok, kevés kivétellel, többnyire vagy fősvények, vagy pazarok.

A minő nevetséges, sőt többnyire förtelmes a magánosok fősvénysége, úgy ellenben az állami pénzek sáfárságára alkalmazva erény neme; ehez II. J ó z s e f és II. F r i d r i k is jól érte. Midőn T h u g u t országlár távoztakor a kezében tartott iratcsomó kantárát asztalán feledé, utána kiálta a király: „*Mon ami! vigye el kantárát is; nem szeretem más jószágát tartani kezemnél*” De azért mégis csak megtartá kezénél Sileziát, és Lengyelország nagy részét.

Minden európai nyelven egyformán hangzik e szó:

zsák, mivel zsákban tartják a pénzt, a pénznek pedig minden nyelven egyforma hangja van. A pénz látása ellenállhatlan erővel ragadja meg a fősvényt, és számlálgatása a gyönyörök egész menyjét varázsolja le szívébe, míg az irigy, szomszéda a fősvény önzsiradékán sóványodik.

A fősvény rossz embertárs; rokonszenv, kegyelés, könyörület és szeretetnek fanyar szívében helye nincs. Képes a kéregető szegénynek, ha éhségét panaszolja, azt felelni: *„Szerencsés ember vagy, barátom! Bár nekem is lenne étvágyam.”* Ha pedig ajánlja, hogy érte imádkozni fog, azt feleli hogy: *„Égben sem nagy hitele van a szegénynek.”*

A bölcs a gazdagságot mint a boldogság elérhetősére szolgáló eszközt becsüli, de mindig élvezetre vonatkozólag; a fősvényt ellenben egyedül használat nélküli rideg birtoklása gyönyörködteti. Kinek pénze van, rendkívüli befolyást gyakorol egyebekre, és nemét a felsőbbségnek és függetlenségnek vívja ki magának; és ím ez az, mi a fősvénnyel feledtet minden nélkülözést és nyomort.

Az öreg Simoni de s kérdeztetvén: miért fősvénykedik végső napjaiban? *„Inkább jusson — úgy mond — egész vagyonom elleneseim kezeikbe holtom után, hogysem élve barátimra szorulni legyek kénytelen.”* Míg a munka súlya alatt görbedünk, és hasznukat vehetik, felénk fordul minden szív; de mihelyt erőnk fogytán állunk, elfordulnak tőlünk, és terhére vagyunk mindenkinek. Az öreg fősvény tehát önmagától keveset remélhetvén, a világtól pedig még kevesebbet,

egyedül a mindenható pénzt tekinti gyöngesége támaszául.

Legnemesb fösvényységnek tartják az időveli fösvénykedést; de még itt is szebb az időveli czélszerű gazdálkodás a fösvényéségnél. Franklin, még mint szappanos inaska, mielőtt ebédhez ült volna (mely jobbra besózott húsból állott), asztali imáját mindenkor elmondani szokván, így szóla apjához: *„Apám! nemde sok időt nyernénk, ha asztali imánkat egyszer mindenkorra mondanák el e hús tonna előtt?”*

Francziák.

Maga a természet nagy s hatalmas nemzet hazájává szentelé Franciaországot. A francziák kedvező éghajlata, felséges borai, fehér kenyere, társas élete, kandallója, vérmes-epés uralgó nedvalkata, szülik és tartják fenn ernyedhetlen hajlamukat a vidorságra s folytonos éberségre. Érzeményeik, indulataik hévvel lobbannak fel, de hamar el is lebbenek. Kedélyük nem mély; öröm, szomor, remény felváltva villannak keresztül szíveiken; azért hol mások sírnak, vagy dühösen fogaikat csikorgatják, ők kaczagnak. És ez így volt hajdan, a nagy forradalom előtt, alatt, és után, és így van máig.

Csak a jelennek élve, a múltat könnyen feledve, a jövődön nem aggódva, az egyformaságot nem tűri a lenge franczia, azért szilárd szabadságra nem igen képes; neki változatosság, szórakozás, szünet nélküli foglalkozás kell, és ha nincs mit tennie hóna határain túl, mint például jelenleg keleten, hazájában keres foglalkozást —!

Miként a párisi élet nem hasonlít csendes tó, vagy folyamhoz, hanem szédítő robajjal fokrul fokra rohanó zuhataghoz: szintúgy a történelem folyama, mihelyt Paris körfalait érinti, csendes járását veszti, hullámai tornyosulnak, melyek majd örvényt, majd zuhatagot képeznek.

Parisban a *G r e v e* tér minden egyes burkolatköve rendkívüli eseményekről regél.

E téren áll a városháza, melynek középső ablakáról mutaták be a népnek az ide hurczolt XVI. Lajost, mint az új szabadság túsztát, és ugyaninnen mutatá be *Lafayette* Lajos Fülöpöt, mint a legjobb köztársaságot! — Itt adák a császár birtokába, mint rabszolgát, a szabadságot, a *re s t a u r a t i* ónak a császárságot, és ezt ismét az újabb forradalomnak. Itt határozá 1793-ban a közönség: hogy a párisi csemegészek halálos büntetés alatt czukor nélkül készítsék csemegéiket, mivel a czukros csemegék aristocratai érzelmeket gerjesztenek; — itt tárta a város *Napóleon* tiszteletére a pompás lakomákat, kiürítvén fölötte az istenlés csészéjét; és ugyanitt fogadá 1814-ben nagy ujjongva letevését. Itt szavazák meg XVIII. Lajos részére a dicső mellékneveket: az óhajtott, a szeretett. Itt lökék le a trónról az idősb Bourbonokat, s emelek trónra Lajos Fülepet; itt ünneplék meg annak bukásával a köztársaságot, és fogadá utána zajos örömmel az új császárt!

Ilyen Paris, ilyen Franciaország! — De az örök bölcsesség, mely a sír hóhalmán új életet gerjeszt, a történelem tényezőit, bár mennyire semmisek és félrevetendők legyenek is, bokkrétába köti, s vele az emberiséget díszíti.

Jó kedvében, lelkesedésében minden áldozatra kész, jó indulatú, szíves, megelőző, szükségben kész segédkezeket nyújt, de feltételeit hamar feledi. Fabert, ki apja helyett magát viteté gályákra, dicsőíték, virágok és szalagokkal ékíték, *l' honete criminel* cím alatt

színpadra is hozák; de öregségében feledve, koplalt nyomorult falusi kunyhójában. Ingerült állapotban, mint minden indulatos, jogot, gátot nem ismerve, daczos és kegyetlen is tud lenni. Voltaire tigris-majmoknak meré földieit nevezni.

A magányba csendes házi életet untatja; heves vére, hő vágyai a világ zajába üzik, hol figyelmet gerjeszthet, feltűnhet, szerepelhet, és vagy harczban, vagy lármas multságokban hűti meg meleg vérét, hol látni és láttatni, ragyogni lehet. Szokásaik, irodalmuk, egész bölcsészetük bélyegét viseli a finomság, könnyedség, díszesség és felületességnek. Mélyebb tartós benyomásokat nem ismerve, mások nyomorát ritkán érzik; ritkán a hálát, valódi barátságot, vagy szenvedélyes szerelmet. Forradalmaikkal oly hajadonhoz hasonlók, ki kezdetben a szilajt, azután a rátartót, később a kaczer kéjhölgyet, még később a hitvesi ház rabszolganőt, végre pedig a szenteskedőt játsza.

A kellem, melylyel föllép, a gyöngédség, melylyel mások gyengéit óvatosan kíméli, lovagias udvariassága különösen nők irányában, sokoldalú, sima de aljasságtól ment hízelgése, bő de válogatott virágdús beszédessége, miként ezt Rónai igen érdekes munkájában is helyesen megjegyze, társalgását kellemessé teszik; és nem csoda, ha a francziának nyelve s társalgási modora csaknem minden mívelt nemzeteknél a nemzetiség rovására uralgó.

Modoruk kellemét leginkább közhelyeken, vendég- és kávéházakban tapasztalhatni; sohasem emlékeztetik a vendéget fizetésre, még akkor sem, ha elmegyén; de ha másszor ismét megjelenik, szolgálat helyett vállvonítva

mondják: *Pardonnez Monsieur!* — Ha a bolt tulajdonosa észreveszi, hogy a vásárló delnő valamit, például egy vég csipkét, titkon vagy tévedésből zsebébe csúsztatott, mit sem szól, hanem az árjegyzékben ennek árát is felírja. A megszokott illem szabályait még akkor sem feledik, mikor szidalmaznak egymást. Broglio tábornok ép roszkor érkezett segédének azt találván mondani: „*Menjen pokolba!*” Rögtön ezt tévé utána: „*De csak maradjon, kérem, mert a mint ismerem önt, szavamra még ezt is megtenné!*”

Hogyan juthatott az eleven francia szólamaiban ily feszességre: “*Monsieur! prenez gard a un serpent quis approche qui, s’il vous plait.*”¹⁾ A magyar ezt kiáltaná: „*Kígyó! kígyó!*” A francia nem siet, hanem repül; ha kissé megéhezik, éhen hal meg; nem lövi meg magát, hanem megégeti agyvelejét; nem tisztel, hanem imád; nem sajnálkozik, hanem kétségbe esik; nem unja magát, hanem meghal unalmában; nem ígéri, hogy megkísérend minden módokat, hanem a lehetlent cselekedendi. E szóval: *Monsieur* vagy *Madame*, társalogni is lehet. A páholyba lépő idegen udvarias bókjához mondja: *Monsieur*; az udvarias bók *Monsieur* szóval viszonztatik; az előbbre menni akarónak ha nyájasan mondja: *Monsieur!* helyt engednek; kinek véletlen lábára hágtál, élesen kiált: *Monsieur!* a szelíden ejtett *Monsieur* szóval meg követheted; mit nem ért valaki, különös hangon ejtett *Monsieur* szóval kéri ismétlését.

¹⁾ Uram! ha úgy tetszik vigyázzon magára, kígyó közeledik.

A francia különös ügyességgel bír a művészet minden nemeiben: tánczban, vívásban, divat- és illatárúk készítésében, szakácsság és hajfodrászatban; leleményes is, de ügyesebben javíthatja s alkalmazza mások leleményeit; ízlése kevésbé az igazra s nagyra terjed, mint inkább a szépre, takarosra s fényesre.

Et quae

Desperant tractalu nitescere posse relinquunt.

Seholsem használnak fel annyi virágot mint Frankhonban; némelyik párisi no egyedül virágkedvelésével is megrontja imádóját; a csinos virágárusnők különös ellentétben állanak a hírhedt halkofárnókkal, kiknek szomszédságában árulják virágaikat.

E gyúlékony kedélyű, zajgó, tomboló legudvariasb nemzet különösen kedveli az éneket; Franciaország örökké éneklés által korlátolt fejedelemség maradand. „*Énekel a nép?*” kérdé Mazarino országlár. „*Ha énekel, úgy fizetni is fogja a kivetett új adót*” Egy nemzet sem bír oly gyors felfogással, és a mit felfogott, egyik sem fejezi ki oly tisztán és kellemesen. De legkitűnőbb sajátsága a gazdagon ömlő élcz és apropos; meglepő elménczsége oly finom tapintatú, hogy akkor sem sért, ha kelleténél túlzóbb.

XV. Lajos Pompadournő teslvérbályját Vandieri marquissá lévén, a francziák elnevezek d’Avant-hieri (tegnapelőtröli) marquisnak; a bécsi polgármester Wohlleben-t pedig Monsieur Bonvivent-nak.

Midőn XVIII. Lajos visszatértekor nagy adót kellé a szövetségesek számára fizetni, e bonmottal könnyí-

tének magukon: „*Payons! n' avons nous pas un gros Revenu!*”²⁾

Friard a francia óriás Napóleon e nyilatkozatára: „*Önhöz képest én csak gyermek vagyok!*” azt feleli: „*Ez a magas és nagy ember közti különbség, Sire!*” — Le Comte, a híres hasbeszélő, svaiczi paraszttal ingerkedvén, miután istenigazában amúgy svaicziasan megdöngeték, visszatértek Parisba ily módon hirdeté föllépését: „*Le Comte természet-tudományi tanár, az első, ki Európában mint hasbeszélő utazék, ismeretes azon különös kalandjáról, miszerint az őt valóságos bűvösnek tartó helvet nép balhitűségének lón áldozatává sat.*”

Úgy látszik hogy a francziák rendeltetése: valamennyi nyugatiak kovászának lenni. Frankhonban székeltek a druidák; gallusok küldenek gyarmatokat, és már a görögök és rómaiak idejében is zsákmányoltak. Nagy Károly ada Rómának pápát, önmagát pedig császárnak tévé. Innen indultak ki keletre a kereszt- és lovagi hadak-, az inquisitió-, eretnekítés- és scholastika-, szép Fülöp, XIV. Lajos, Napóleon, és legközelebb is a forradalom szelleme.

„*Ha Isten akarja, hogy valamely eszme a világot felgyújtsa, egy francia lelkében költi fel azt*” úgymond egy büszke francia.

Más nemzetek borzadva említik a nyaktilót: a francziák gyakran tréfálgatva léptek fel rá; konyhákban pedig kaczagva nyaktilózzák a borjakat, bárányokat és ba-

²⁾ Fizessünk! nem bírunk-e nagy jövedelemmel (egy pohos visszatérrel).

romfit oly időben, mikor 33 színház mellett leglátogatottabb vala a nyaktiló. Madame Roland e vérpadon mélyen meghajtá magát az igazság képe előtt, hangosan mondván: „*Igazság! mennyi istentelenséget követnek el a te nevedben!*”

Nők gyakran több elszántságot tanúsítottak, mintsem a férfiak; de a hírhedt Du Barry nő, megszemlélvén a nyaktilót, feljajdulva monda: „*Monsieur le Bourreau! encor un moment!*” A vízbe fulasztásokat oly ladikokkal, melyeknek vízközepette kétfelé nyílt feneke, haza a fiúi keresztelésnek nevezek. A forradalmi fogházak falai telvék versekkel és epigrammákkal, melyek közül e felettebb jellemzőt De lill e hozá fel:

Apprends de moi cette utile leçon
 Qu'on peut être encor heureux au prison.
 Il faut trouver le secret de s'y plaire
 Ét c'est la G a i e t é, voilà le mystère!
 Le trist aspect d'une froide muraille,
 Mon mobilier, mon petit lit de paille,
 Le rat craintif qui vient sur mon chevet
 Ét me reveille en mangeant mon bonnet
 Tout me fait rire — — —
 Presque toujours la plainte est inutile
 Il faut rester quand on ne peut sortir
 De ces gros murs le ciment éternel
 Réslsterait á la force d' Alcide,
 L' Architecte sut dans son zéle cruel
 Sacrifier l'agreable au solide! ¹⁾

¹⁾ Tanuld meg tőlem e hasznos leczkét, hogy fogházban is boldog lehet az ember. Fel kell lelni a titkot, mikép tessék magának az ember; e titok a vidámság! A hideg fal bús látmánya, bútorom, kis szalmaágyam, éhez félve közeledő patkány, mely rágcsálva süvegemet fel ébreszt, minden megnevettet. A panasz jobbára haszontalan; ha kimenni nem lehet, maradni kell. — E nagy falak örökös vakolata Hercules erejének ellenállana; kegyetlen buzgalmában az építész feláldozá a kellemest a szilárdnak.

Forradalmi irtózatok daczára e könnyelmű nép alig tárta egyebet eszében, mint hogy volt idő, mikor még a fát és gyertyát is nélkülöznie kellett, esténként nem mulathattak együtt gyertyavilág vagy kandallótűz körül. A forradalmak dagasztván az emberek kebleit, oly alkotmány létrehozását várak, mely valamennyi államnak előképül szolgáland és utánzásra buzdítand; és egy, őket amúgy francziásan meglepő államcsíny mindenek véget vételt, mennyi időre? már ez ismét más kérdés.

Honn még a közép-osztálynak lakaiban is minden kéjjel és kényelemmel kínálkozik; ellenben a csaták küzdelmeiben, mint jelenleg Sebastopol alatt, bámulatos a francia katona nélkülözése, kitartása s renditlen bátorsága. A francia, a nőket kivéve, mindent nélkülözhet Fő eleme a vidor társalgás; ez oka, hogy midőn mások már rég komorok, a francia még élemedellebb korában is folyvást vidám és szerelmeskedő. Ha valaki véletlenül földszint a színházban ebugatást hallva felkiált: „*Csendet kérünk, polgartárs!*” ezzel megkaczagtatja az egész színházi közönséget.

Azonban az igazi vidorságot nem annyira Parisban, mint inkább Loire s Girondén túl kell keresni, kik — úgymond Graffini — az alkotó természet kezei közül már akkor szöttek ki, még mielőtt emberré alkotáshoz tűz és légen kívül egyéb anyagot is alkalmazhatandott. Itt csörgetyűs dobszó mellett vígan járja a lánczol a nagyanya unokájával, a fürge hajadonka pedig nagyapjával.

A francia nőt általán borútlan víg szeszély, könnyelműség, kifogyhatlan eredeti élcz, élénk indulatosság

és könnyű társalgás jellemzi; ritkán szeret, de annál szerelmesb. Sehol sincs a nőknek oly nagy és elhatározó befolyásuk a nyilvános életre, mint Franciaországban.

A francia, különösen pedig a francia udvari élet ismeret-tárában e czikkek közt: *bon-ton, coquette, frivolité, galanterie* hihetlen sok nőnév szerepel: Sorel Agnes, Isabella, Margit, Medicis Katalin királynők; Estampes, Valentinois, Beaufort hercegnők; Ninon de L'Enclos, Madame Maintenon, Chateau roux, d'Etioles (Pompadour) Dubarry smások.

A francia képes a tudományosság és irodalom minden szakából és korából lángeszű férfiakat előmutatni, sőt a hadi-tudomány okban és diplomatikában túlhaladják talán Európa minden nemzeteit. De azért a világ őket mégis felületességgel bélyegzi, mi tulajdonkép néhány utazó rovására írandó; milyen például az, ki Magyarországról többek közt ezt írta: „*Van Magyarhonban egy neme a vadlovaknak*” Un e race delicie u s e! *melynek magyar neve Vorspan!*” és ismét „*Tokaj környékén van egy szintoly jó bort termő hegy, neve Maszlasz (Maslas).*” Néhány szaktudóst kivéve, a szász, porosz, és német nyelvet egymástól különböző más-más nyelvnek, a görögöt mahumedanusoknak, a cigányt pedig cseheknek tartják és nevezik; sokakkal máig is el lehetne hitetni, hogy a Pont-Euxin egyik íve beszakadt. Egy különben mívelt francia tőlem kérde: „*Lehet-e írni magyar nyelven.*”

De ne szóljuk meg e nemzetet, melynek egyike mint nemzetőr, lámpakarótól megmentvén egy ezredet, midőn ez érzékenyen nevét tudakolá tőle, azt felelé: „*Mon*

colonel! tous mes earnerades se nomment comme moi. ¹⁾ Másika pedig a fogoly Macknak e szavakkal adá vissza kardját: „*A köztársaság törvénye tiltja nekem bármi angol készítmény bírását.*”

Midőn az ágyúgolyó Moreaunak elhordá mindkét lábát, így szóla a mellette álló Sándor czárhoz: „*Sire! il ne nous reste que le tronçe mais le coeur y est et il est tout a Vous!*” Nem maradt Felségednek egyéb a törzsöknél, de abban van a szív, és ez egészen Felségedé!

Melyik nemzet bánik az idegennel, ha nyelvét nem beszéli is tökéletesen, csak magát némileg alkalmazni tudja, és annyival inkább, ha még kissé kellemesb társalgású, oly szeretettel, kímélettel és megelőző szíves-séggel, mint az udvarias, vidor és kedélyes francia? Ki őket igen megkedvelni akarja, csak tizennégy napra menjen Parisból Londonba. Angliában szegénynek lenni szégyen, Franciaországban nem. „*Paris est le lieu du mond ou l' on peut etre pouvre avec les moins de privation; il n' y a que les ennuyeux et les sots qui ontbesoin d' etre riches.*” ²⁾ *ugymond M-lle Lespinasse?*

¹⁾ Valamennyi pajtásom az én nevemet viseli.

²⁾ Paris a világ azon helye, hol szegény lehet az ember csekély nélkülözéssel; egyedül az unatkozottnak van itt gazdagságra szüksége.

Görögök.

Görögország, e kis, összesen csak 717 □ mér-földet és egy millió lakost számláló kerület, fényes hajdanára emlékeztető maradványaival, a régiség és történelem bűvára előtt nagy fontossággal bír. A hajdan dicső görögök utódai, majdnem kétezer éves nyomatásuk után, néhány évtized előtt kerültek ki a török járomból, midőn az egyesült britt, francia és orosz hadi erő hét évi elszánt véres küzdelmeik után 1827-ben Navarinnál az egész török-egyiptomi sereget végkép megsemmisítetvén, a porta kimondá 1830-ban Görögország teljes függetlenségét, és minden töröknek a görög földről eltakarodását.

Miután Mauromichaelis testvérek Kapodistriást, ez új szabad állam első kormányzóját meggyilkolákj a bajor király második fiát a 18 éves Ottót választák 1832-ben királyuknak. A kiskorú király német regenssége czélszerűleg intézkedett a kormányzás minden ágaira nézve; a számos tengeri kalózok ellen zsandárságot állított; a stambuli patriarchától függetlenítő a görög egyházat; 320 kolostort megszüntetett; a női zárdákat harminczra szállította le; a számos egyházi javakat világiakká tévé; mindamellettt folytonos zavarok,

nyugtalanság és lázongás dúl a hont, még akkor is, midőn már a király átvéve a kormányt, kénytelenítetvén kívánságukra nyolczszor változtatni az egész országlárságot.

Úgy látszik, hogy az új görögök őseiknek hibáit inkább, mint sem erényeit öröklék. Könnyű felfogásuk, eszélyesség, vallásosság, vendégszeretet, mérséklet, és takarékoságuk mellett felületesek, ingadozók, hűtlenek, babonások, bizalmatlanok, munkakerülők, kapzsiak, és kegyetlenek. Minő a nép, szintolyanok valának a kormány férfiai Kapodistrias, Zographos és Maurokordatos.

Görögország egész történetéből világos, hogy azon szerencsétlen országok sorába lépett, melyekben az orosz, francia és brit befolyás folytonos harcban élnek. Közelebb évi történelme nyilván tanúsítja: mikép politikában csakugyan nem uralg a morál.

Könnyen tanulják és meglehetősen tudják a hellének a török, olasz és francia nyelvet; szárazon és tengeren dalolgatják nemzeti dalaikat; kedvelik a példabeszédeket; tánczaik, küzdéseik és játékaik őseikre emlékeztetők, mint szinte a *Nulla fides graecis* és *garrula gens Grajum*. Máig is gyűlölik egymást, máig is meg van hajlamuk a természetellenes bujaságra; máig költész nemzet.

Nyelvök úgy különbözik a régitől, mint az olasz a régi romai nyelvtől. Utasok iránt máig is oly tetszékenyek a görög nők, mint Calypso idejében; fátyolukat kevésbé arcuk leplezésére, mint inkább szépségök emelésére használják; most sem ritkák köztök a szabályos vénusalakok. A szigetiek még elevenebbek, vido-

rabbak és eszesebbek, és gasconokhoz hasonlók a chioiak.

E hont albaniak és oláhokon kívül 30,000 örmény lakja, ezek űzik a kereskedelmet; ők a keleti és nyugoti fényűzési czikkek terjesztői. A kereskedési telepeken, fővárosok, és ezek közel környékén lakókat kivéve, a nép igen alacson fokán államíveltségnek; makacsul ragaszkodva félbarbár sajátságaihoz, a rabló-életet még mindig tisztességes kéréseinek tartja, ellenben a műipart és gazdaszatot nyersen kezeli. A bányamívelés pang, habár a hegyek érczekben gazdagok. A föld nagy része vízhiány miatt csupán legelőnek használtatik; minél fogva baromtenyésztés képezi az ország legnagyobb gazdagságát; tárgyai durvaszörű juhok, kecskék, és kevés tevé, melyek vándor életben kezeltetnek.

Legfontosb a méhtenyészet; utána a halászat. Búza és árpa termelésök koránsem elegendő. Egyéb természetményei: sok és jó bor a szigeteken; asszúszőlő (korintok); évenként mintegy 100,000 mázsa pamut, mastix, déli gyümölcsök és pirosító-buzér. Az olaj- és szederfák a függetlenségi háborúban nagy kárt szén védtek; jelenleg csak 800,000-re megyén az olajfák száma, melyek hetedrésze az államé. A görög megelégszik, ha olaja, bora és asszúszőlője van, és közmondásilag azon részeket lakja, hol a szamárá éhen vész el.

Kereskedelmük 1845-ben 3250 tengeri nagyobb kisebb hajóval bírt, ekkor húsz, jelenleg negyven ezer matrózzal. Az ország összes jövedelme 18, kiadásai?, status-adósága kerek számmal 200 millió drachma (egy drachma három pengő forint).

Jobbára az orthodox keleti egyházhoz tartozván, ez

szüli különösebben nagy rokonszenvüket az oroszokhoz. Tíz egyházi megyében a papság minden reductio mellett is számos, és nagy jószágok birtokában van; 82 zárdában 2000 barát létezik. A római katolikusok száma egy érsek és három püspök alatt 23,000.

Az athenai Ottó-egyetemen kívül, melyben 24 tanár, és 250 tanuló van; létezik még az országban négy gymnasium, tanítóképezde, polytechniai, katonai, két tengerész! tanoda, 350 régi, és 185 új modorú népiskola.

Beligazgatásra nézve 6 nomarchia, és 27 eparchiára lévén felosztva az ország, a király főszékhelye Athene, hol a német művészek által épült pompás királyi lakon kívül az Acropolisban (várban) a classicus régikor számtalan emlékei díszlenek. Minden város, melyet a harcz szétdúlt, szabályos terv szerint, Piraeus, Sparta és Amalio polis pedig egészen újból épült.

Görögország 1844 óta alkotmányos monarchia. Alkotmánya főczikkei ezek: Az orthodox egyház uralgó, a többiek türetnek. Minden görög egyenlő joggal és kötelemmel bír; állami hivatalra csak görög polgár képes. A személy-szabadság sérthetlen; mindenki csak törvényes utón vétethetik kereset alá fogattathatik és ítéltethetik el. — A kérelmezési jog, sajtó- és szólás-szabadság, valamint a levéltitok, biztosítva vannak. — Mindenki laka sérthetlen.— A király, képviselői kamara és a senatus közösen bírják a törvényhozó hatalmai, és kölcsönösen gyakorolják a kezdeményi jogot. — A végrehajtó-hatalom kizárólag a király kezében van, ki azt miniszterei által gyakorolja.

A király személye sérthetlen; miniszterei azonban,

kiknek ellenjegyzése nélkül a királynak semmi rendelve-
nye nem bír kötelező erővel, felelősök. — A király nevezi
ki és bocsátja el a minisztereket és a többi állami szol-
gákat; főparancsnoka a haderőnek; ő köti az egyezke-
dések, szentesíti és hirdeti a törvényeket; ő hívja
össze, napolja el, függeszti fel, és zárja be a kamarai
üléseket; ő osztja fel a követi kamarát, és gyakorolja a
kegyelmezési jogot; azonban *nemesi címeket sem nem
oszthat, sem nem engedheti, hogy az országtól elfo-
gadtassanak*. — A korona örökösödése egyenes ágban
történik; minden trónörökösnek a görög egyházhoz kell
tartoznia. — A király megesküszik az alkotmányra. —
Kihalás esetében új választás történik. — A kamarák
minden évben hivatnak össze; ülései nyilvánosak.— A
követek és senátorok sérthetlenségük, és szólásszabadsá-
guk különösen biztosítatik. — A követek 30 évre vá-
lasztatnak, nem lehet fiatalabb harmincz évesnél. — A
senatornak legalább negyven évesnek kell lennie; a ki-
rály nevezi; hivatalukból csak törvényes ítélet mozdít-
hatja el őket. — A törvényszékek nyilvánosan bírál-
nak.

Gúny.

Az emberi vétkes botlások, vagy félszeg bohóságok komoly vagy tréfás megrovását, más szóval: midőn mások hibáit tréfás vagy csípős szavakkal teszszük észrevehetőbbekké, a gyönyör e nemét gúnynak nevezzük; ez pedig lehet kaczagó, keserű, vagy komoly.

Egyedül az a valódi szerencsés gúnyolódó, ki úgy tud gúnyolódni, miszerint egyrészt jókedvet, kaczajt gerjesztvén, másrészt a gúnyolt maga is kaczaghatja; és csak ehhez vagy on itt közünk; mert a szófulánkaival sértő, maga körül mardosó, csupán megvetésből gúnyolódó szinte csak megvetést érdemel. De azért csak módjával használandó a só; mert egyik már elsózott-nak érzi az étket, miben más még alig érez sót.

A kaczagó gúny többnyire észből, a szófulánkság (sarcasmus) jobbára kedélytelenségből ered. Jól kell ismernünk emberünket, hogy tudhassuk: valjon igazán gúnyolódik-e? vagy vak tyúkként leie meg csak a szemet; mint Napóleon inasa, ki minduntalan más-más rokonáért könyörögvén uránál, a császár megjegyzésére: „*Ej igen gyakortiak már kérelmeid*” azt felelé: „*Sire! c' est ma Dinastie!*”

Azért adá talán a természet embernek a gúnyt, a miért tengereknek a sót, hogy ne rothadjon. Szintoly

szükséges az erkölcstanban a gúny, mint gyógyszerárban a mérge. Nem létező a gúnytóli félelem, még rosszabbul állana a világ, és az emberi-nem nevelésének sorsa, melyen már évezredek óta oly kevés sikerrel működnek. Az előítéletek vagy képtelenségeknek ellentiség és torzítás segélyéveli leleplezése, és a gúny egy. Magában a dologban fekszik az igazi hozzá illő gúny; következőleg szintoly kevéssé türelmes, mint általán minden ellenkezés. Ha nem talál, a gúnyoltról visszapattan a gúnyolóra.

A gúny helyes alkalmazása mindig mély bepillantást föltételez a dolgok belső viszonyaiba, miket a gyengébb szem nagyítás, vagy torzítás nélkül észrevenni nem képes. Továbbá oly magasságra emelkedett szellemet föltételez, hol a köznapi fő szédeleg, és hová egész időkörök ivadékai jutnak csak. Azért nyomorult, ferde és czéltalan a gúny, mely csak ott és akkor gúnyolódik, ha valakit megczáfolni vagy nem akar, vagy nem bír.

Azon gúnyolódások, mely ék Napóleonnak Moszkovából visszavertét nyomban követek, nyilván uralkodása közelítő megszűntére mutattak; mert a hatalomnak misem kedvezőtlenebb, mint a gúny. Gúnykaczajjal kezdődik általán minden zsarnok bukása; mivel az ember erkölcsi természete csak darab ideig tűri a nyűgöt. A kaczaj és káromkodás fajtalan közösüléséből származik a gúnyos csúfolódás.

Az ál-nagyság, gögös önhittség, és mesterkéltségeknek a gúnynál nincsen hatalmasb ellenszere. Ki annyira erkölctelenné vált korunkban, hogy már mitől sem tart, egyet még is csak átall: — nevetségessé lenni. Voltaire talán egyéb imát sem ismert ennél: „*Oh!*

uram! tedd elleneseimet igen nevetségessékké!” Ez vala imája azon férfiúnak, kit a világ a gúnyos élcz halványának tart; ki istentől kezdve mindenkit és mindent nevetségessé tön, kit azért d’A r g e n s marquis kissé vastagabb fresco ecsettel így fest: „*Ez átkozott annyi észszel bír, mint negyven eszes ember, de oly gonosz mint a vén majom.*” Művei pompás újabb kiadásához, gúnyos czélzattal górálójára, czimlapul borostyán koszorún rágódó szamarat metszetvén, megjárá, midőn F r e r o n ily hirdetése után: „*Voltaire összes művei pompás kiadásban, a szerző arczképevel.* sat. kénytelen vala beváltani valamennyi példányait. Nevetségessé válni: ez neme a megsemmisülésnek; de valakit gúnyosan azzá tenni, neme az önérezett gyilkosságnak; gonoszabb az utálat vagy irigységnél, mivel ezek még daczolni is tanítják az önérzetet.

Úgy bánnak az erkölcsstanárok a gúnynyal, mint az orvosok a kávéval vagy dohánynyal, ha maga az orvos is kedveli, másoknak is ajánlja. A gúnyolódó minden erkölcsi bajok általános gyógyszerének tartja a gúnyt; de valamint minden általános szereknek, úgy szinte ennek is sok ellenese van. Boerhave szerint ugyan az epe valóságos szappan; de mégis biztosabb csinosító szer az, mit Luther Márton ajánl: „*Kiki ajtója előtt seperjen.*” Ha magad békében akarsz maradni, hagyj békét másoknak; húzd össze magadat mint a tarajos süll, ki mindamellert töviseivel mégis figyelteti ellenesét.

Egy britt ügyvéd e szavakkal kezdvén törvényszéken pártfogoltja védelmét: *E katona, ki — „Én tiszt vagyok, nem katona,* szól közbe pártfogoltja. Újra kezdi tehát az ügyvéd: „*E tiszt, ki nem katona*” sat.

Mire a tiszt is elkaczagá magát. — L e s s i n g levelet írván oly szobában, melyet a vendéglős már azelőtt más utasnak ada, midőn a belépő szoba-tulajdonos kérdésére: *Kicsoda ön?* mit sem felelt, közeledvén az íróhoz, és amúgy angolosan vállára támaszkodván, újra kérdé tőle: *De kicsoda ön? „Lukács evangélista”* felelé Lessing. (Közönségesen úgy festik Lukácsot, hogy feje mellett oldalt ökörfő látszik.)

Midőn néhány napi fegyverszünet alkalmával bizonyos vendégfogadóban ebédnél ültek az osztrák tiszttek, belép az ellenséges porosz hadseregből néhány tiszt, közülök egyik haragos arczczal bort parancsol, és hozzá gúnyosan oly edényt, „*melyből osztrák még sohasem ivott*” Az osztrák tiszttek egyike éjjeli edényt tőn asztalára: „*Ebből — úgymond — osztrák még sohasem ivott*”.

A s t e r , a hajdan híres madár-ijász, szolgálatát ajánlván Fülöpnek, azt válaszolá neki a király: „*Elhivatlak, mihelyt verebekkel lesz háborúm.*” Ellenségéhez szegődvén tehát A s t e r , az ostromlott me t h o n i vártoronyból ily felírással ellátott nyilat: „*Fülöp király jobbik szemének*” csakugyan a király jobbik szemébe lövete. A király ez izenettel küldé vissza a nyilat: „*Aszternek csüggnie kell*” és csakugyan be is váltta szavát, így tehát egynek szemébe, másnak éltebe került a gúny; — tudós M e z e r a y nak pedig évi nyugdíjába, mivel a francia academia nagy szótárában a *c o m p t a b l e* szó alá gúnyosan ezt írta: „*Tout comptable est pendable*”¹⁾ és miután a censura e szókat kivoná, szélzetileg ismét e szavakat: „*Rayé quoique veritable.*”²⁾

¹⁾ Minden számadó tiszt akasztófára való (felakasztható) —

²⁾ Kivonva, de valósággal úgy van.

II. Fridrik még Voltairét is felülmúlá gúnyolódásaiban annyiból, mivel a kigúnyoltnak még hangját, modorát, sut arczvonásait is utánozni tudá; és habár maga körül kedvelé is az oly egyéneket, kik képesek valának gúnyos élczeire elmésen felelni, még is megorrolá Zimmermann orvos feleletét e kérdésére: Hányat küldött ön már másvilágra? „*Koránsem annyit mint Felsőged, és azokat sem magam hasznáért.*” De Seidlitz sohasem türe gúnyos ingerkedéseit. Azért monda, egy másik magát szinte megsértettnek érzett tábornok ennek jelenlétében: „*Mondjon ilyesmit Felsőged egyszer Seidlitznak!*” A Fejedelemnek kétszeresen óvakodnia kell a gúnyolódástól, azért is mivel nagyobb fájdalmat okoz; azért is, mivel ezer emberéletbe kerülhet, ha t. i. a gúny hírszárnyain nagyítva jut kigúnyolt fejedelmek füléhez.

II. Károly angol király látván valakit pelengéren, kérdé: miért? „*Gúnyiratot készíte az országlárra*” — *Miért nem inkább személyemre? úgy bántása nem leendett.* — Eduárd király kedvese, a szép Salisbury, elveszítvén táncz közben harisnyakötőjét, e szavakkal emelé fel a király: „*Honny soi qui mal y pense!*” és az e feletti gúnynak köszönhetik a térdszagrend tekintélyes vitézei létüket

A francia sértő szándok nélkül, megszokásból, de mindig tapintattal, finomul, a britt ellenben csupán megvetésből gúnyolódik, többnyire keserű gúnynyal. Kinek csak mérges ötletei vannak, azt a francia vipera nyelvűnek szokván nevezni; egy illetén viperáról, ki mint mondák magát megmérgezé, azt állítá egy élczes fő, hogy bizonyára saját nyelvét találta megharapni.

Néha a legjobb embert fosztja meg életszerencsétől gúnyos hajlama; mert a gúny is oly szokással bír, mint a moly-lepke, addig repdes a gyertyaláng körül, míg megperzseli szárnyait.

Szerencse hogy az évekkel megcsendesedő elme kiapasztja kebléből a gúnyt, és helyébe, ha jó a szív, türelem lép. Elhagyja az embert később korban nevető szeszélye is, gyakran azon tréfás komolyság pótolván helyét, mely majd színlelt dicséret, majd színlelt gáncs mögé rejlik; mire magyar nyelvünknek saját szava nem lévén, görög után iróniának nevezzük. Közel rokona ez a humornak, csak hogy az teljes komolysággal bánik, ez pedig csak tettet magát, és maga is úgy kívánja, hogy észrevegyék tettetését. Bizonyos tapintatot és arczkifejezést igényel, mert ha nagyon rejtett, senki sem érti; ha pedig nagyon világos, könnyen oly durva gúnyolékká fajul, mit a francia *mistification* és *persiflage* szóval fejez ki.

Ez úgy bánik az emberrel, mint komoly költészettel a paródia. Magában véve mindig udvariság és kedélyesség nélküli megrétfálás; például: midőn valaki kajfos (arrogáns) gavallérnak, kinek apja fogadós volt, azt mondja: „*Ismertem önnek édes atyját; mindig nyílt házat tárta és mindig szívesen látta magánál a vendéget.*” Ez jobbára üres fők, és még rendesebben üres szívek tulajdonáról áll mit a francia mond: „*Il est plus honteux de persifler, que d’être persiflé.*”¹⁾

¹⁾ Nagyobb szégyen így megrétfálni, mint megrétfáltatni.

Gúnyor.

Gúnyornak vagy satyrának azon költői művet nevezük, mely az emberi káros tévedéseket vagy nevetséges fonákságokat a végből rajzolja, hogy amazokat éles gáncsolással gyűlöletesekké, emezeket pedig csípős szeszélyével nevetségesekké tegye és megjavítsa. Ha mást karczol, íróját lelkesnek: ha magunkat, gaznak nevezük.

A gúnyor eredete mindenütt ugyanaz; még nyers népek is leginkább abban lelek gyönyörüket, ha lakadalmi és egyéb vigalmaikban az élczesebbek egymáshoz súrlódtak; és ez több kevesebb árnyéklattal jelenleg is áll falusi csapszékekről, katonalaktanyákról szintúgy, mint a míveltebb körökről.

Tulajdonképen egy a célja az erkölcstannak és gúnyornak t. i. az erkölcsi míveltség elősegítése; és egyedül az eszközök alkalmazásában különböznek. Az erkölcész komoly hangon, a liget istene kaczagva szól; az közönségesen a bűnök és balgaságok természetéhez tartja magát, ez érzékit, fest; és hogy festvényeit szemlélhetőbbekké tegye, túlzani szeret.

Az elmés gúnyor-eszközlötte előadások érdeke magának a tárgynak öregbíti érdekét, következőleg

hatását is; mit a száraz erkölcsész nem igen remélhet, mert maga egyszerűségében az erkölcsstan néha el is altat. Mások felől inkább hinni a rosztat mint a jót: e hajlamunk mélyen a természetben fekszik, daczára azon okszerű alapelvnek: *Quisqne censendum bonus, donec probetur mains*. Horáczal tart a kaczagó satyr.

Discit enim citius meminique libentius illud:
Quod quis deridet? quam quod probat et veneratur.

A régi görögök legjelesb gúnyköltészük Lucían, gúny tárgyául az álbölcseket tüze ki; a gúnyos Julián császár pedig elődeit. Jelesebbek valának e részben a rómaiak: Juvenal, Persius, és Horácz. Az elsőnek kaczagása mindig keserű; utóbbik már megkülönböztetvén a nevetető és büntető gúnyort, sok ész és életbölcseséggel páros vidor élcze őt nemcsak Augustus császár, hanem nemzete és az utókor kedvencz költészévé, és magános órákban minden mívelt férfiú legjobb deák barátjává tette. Férfiúnak mondom; mivel habár fordításban minden mívelt nyelven olvasható is, még sem hallottam soha, hogy Horáczban nő gyönyörködjék. Csak Petrónius t, Néró kerítőjét lehet csatolni Horáczhoz. Különös, hogy még a komoly Seneca is foglalkozok gúnyorral, írván Claudius császár istenítését és tökké változását.

Középkorban jobbára szitkokból állott a gúnyor, mikkel különösebben Luther Márton is foglalkozék; de azért még is Erasmus Lucían-, és Voltairehez hasonló kitűnő gúnyköltész, és valódi óriás vala kora tudósai közt. Értésére esvén Luther Márton házassága, különösen ezt tüze ki irgalmatlan gúnyoraczeljljaul a házaspár keservére. Fejedelmek, pápák, bí-

bornokok, és más nagyokkal társalgóit és levelezett; tartván mindenki az ő élczés gúnyorától. X. Arszlán pápa ezt mondja felőle: „*Erasmns plus nocuit nobis jocando, qttam Lutherus stomachando*. Katholikusok s protestánsok egyaránt gyűlölék őt, ily sírkőfelírást készítvén számára:

Hie jacet Erasmus , qui condam erat mus.
Rodere qui solitus? roditur a vermibus.

S o l o n nak igaza volt azt rendelni, hogy meghasonlásoknál minden polgár párthoz csatlakozzék; így sokkal elébb éri végét a harcz.

Szolon öreg erőteljes bölcs, Erasmus pedig csupán új divatú, kényelmes nyugalmat vadászó gyenge bölcsész volt, ki örök habozásával azt nyeré, hogy végre mindkét fél meg akará kövezni, mivel egyszerre mindkét félnek kedvében kívánt járni. Mi is teheténk honunkban ily tapasztalatokat.

Erasmust követek Valla, Poggio, Palingenius, Burmann, Barclajus, a vürtembergi Bebel és Treitschlin, valamennyin még deákul kaczagának. Valla Lörincz el nem kerülhette volna Alfonz király pártfogása nélkül a máglyát Poggio gúnykölteményei (Faceciae) húsz kiadásban jelenének meg egymásután. Palingenius, Este herczeg udvari orvosa, *Zodiacus Vitae* című szép művében átalán az emberek, különösebben a papok hibáit gúnyos fresco modorban festi.

Burmann epigrammái Marcial szellemével, alagyái pedig Catullus finomságával díszlenek; fejedelme parancsára ír Franciskánusát, összekötvén ezzel sajtáságos nevelési rendszerét, miszerint vala-

hányszor tanítványait fenyíté, mindannyiszor eleve franciskánus kámzsát ölte fel. Burmann és Klotz valának a 18-ik század legnagyobb tudós szelindekei. Barclajus argenise politikai regény, Richelieu, Leibnitz és Alagovics Sándor püspök kedves kézikönyve lévén, épen midőn azt olvasák, lépé meg őket a halál. Bebel és Treitschlin Facecie című gúnykölteményeik szinte nagy becsben állottak.

II. József császár kedves embere, s természeti gyűjteményei ügyes rendezője a tudós Born szabados kora szellemét követve, egyik deák nyelven irt gúnyos művében a szerzeteseket választá magának tárgyúi, természet-tani kifejezéseket használva jellemzésökre. Ily mű azonban állandó tetszést magának kivívni nem igen képes.

A XIV-dik században az emberi ész és gúnyor legelébb Olaszthonban ébredé újból; de akkor már nemzeti köntösben. Dante Ariosto, a trágáros Berni (olaszban e szó *bernesca* trágárságot jelent), a leggúnyosb Casti Bondi és Pasquino vezénylete alatt fejte ki az olaszok gúnyos hajlama. Midőn VI. Pius pápa holtteste felbonczoltaték, állításuk szerint fejében rokonait, szívében a jesuitákat, gyomrában József császár rendeleteit, lábaiban pedig a pontini mocsárokat lelek. — Napóleon koronázásakor Milanóban e négy betű lévén óriási nagyságban kivilágítva I.N.R. I. a rendőrség közbenszolására ezeket így értelmezek: *Imperator Napoleon, Rex Italiae.*

Megemlítvén itt a spanyol Cervantest, átme-gyünk a gúnyor nagy mestereire, a különben kedélyes francziákra. Gúnyoruk salátájukhoz hasonló, melyre ren-

desen háromszor több olajat, és ugyan annyszor kevesebbet öntenek mint mi. Niváról úgy mond: Az a legjobb emberfaj, melynek szelleme gonosz, de szíve jó; a balgára épigrammát ír, a szegénynek pedig tallért ad.

Legnagyobb híru, de már elavult gúnyköltésük Rabelais († 1553) eszméit újabb szabású köntösbe öltöztetve használják még most is a francia s angol gúnyírók. Midőn Parisban közhelyen megégették Étienne gúnyos iratait és a szerző arczképét, azt írta földiéinek az avergnói hegyekből: „*Még sohasem fáztam annyira, mint mikor megégették.*” Rousseau szinte száműzeték gúnyos epigrammái miatt. Regnier és Brantome kissé dancsos, és habár Boileau-t Horáczuknak nevezek, mégis elragadta tőle s valamenynyitől a gúnyoros élcz pálmáját azon férfiú, kinek arcza felsőbb része saskeselyühez, szája pedig és álla tengeri-macskáéhoz hasonlítván, már arczvonásaiból szól a gúnyor: —Voltaire.

Európa istenité Voltair-et. Ferney jószágán épített kápolnájára e szavakat íratván: Deo erexit Voltaire, erről azt monda neki egy britt: „*Isten és ön között csak egy szó van.*” Mellözve kedélytelenségét, csúfondárságaival a nevetségesség tengerébe hengerité az egélyt, és vele minden erkölcsiséget, mivel leginkább így véle megérlelhetni az általa elhintett magvak gyümölcsét. Nevettető élcze varázsával korlátlanul uralgott kora fölött. A bölcsészet zománya, és virágzó nyelvezete hatalmasan emelek genialis eszméi kecsét. Voltak, kik e sírköfelírást tervezék:

En tibi Voltaireum lapide dignum!

Qui

In Poesi magnus
In Historia parvus
In Philosophia minimus
In Religione nullus

Cujus

Ingenium acre
Judiciuin praeceps
Improbilas summa.

Cui

Arrisere mulierculae
Piausere scivoli
Favere profani.

Quem

Dei Kommunique irrisorem
Senatus populusque athaeus
Collecto aere
Hac statua donavit.

Ha neveltető élczben valamennyi nemzetet felül haladja is a francia: keser és juvenalis erő tekintetében a britteket illeti az elsőség. Sok ideig kedves kézikönyvük vala az angoloknak Moore Tamás cancellár utópiája. Legkitűnőbb gúnyos költészüik Swift († 1745), habár élczei kissé elavultak, és idegenektől jobbára nem is igen érthetők. Embergyűlölő lévén, önmagénak készit é s írköfelírást: *Nunc sum ubi saeva indignatio alteé-rius cor lacerare nequit.*

Sok szerencsét tön Londonban Stewen ily című munkája: „*Gunyoros leczkék minden rend számára (1788).*” Legjelesebb és legújabb gúnyköltészüik egyike John Woolc a t; az országiárookra különösen Pittre készitett ódái kemények.

A németek ugyan gúnyor dolgában nem különösen kitűnők, de azért mégis vannak e szakban régi és újabb íróik. Hutten, Rabener, Blumauer, és Voss munkáik becsesek. Példátlan termékenységű legnagyobb humoristájuk S a p h i r magyar földön Fehérmegyében születelt és nevedett, itt adván ki 1821-ben némely nyelven költészi zsengeit. ¹⁾

A magyarnak gúnyorra k evés hajlama lévén, megemlítendőek M. Therezia, II. Leopold, és Ferencz idejében országgyűlések alkalmával készült azon versek, melyek közönségesen, de azért nem helyesen pasquilusoknak neveztettek; és mindkét tábla kitűnő tagjait néha gúnyorosan, de élethíven jellemzék. Jelesb satyra-költőink: F a y, V a j d a, Szentmiklósy Soma, Székács, Szilágyi s. t.

Különös, hogy a legnevezeteseb gúnyköltészek egyházi rendűek minden nemzetnél. R a b e l a i s és Berwald, Swift és Sterne, Pater Abraham a sancta Clara, úgy szinte Olaszthonban is a legélczesb fők papok valának.

Örökké veszélyes észadomány maradand a gúnyor; mert habár Károly császár és Ferencz királytól dús adományokat nyert is Aretino; Johnson pedig 300 tallér havi díjt; mégis gyakrabban igen pórul jár lak a gúnyorczok, mint különösen V o l t a i r e is, kinek még kevesebb fájdalmait okozta a Chevallier Rohan inasai által istenített személyén elkövetett merény, mint inkább a regens herczeg válasza, midőn tőle elégtételt

¹⁾ Lásd e czikket Humor és Humoristák

követelt: „*Hisz ez már megtörtént;*” — továbbá azon az egész országban elterjedt pár vers:

Pour une satyre indiscrete
On a vollairisait un poet.

Boccalinit, ki politikus próbakövében megsérté a spanyol nemzetet, homokkal lelt apró zacskókkal (!) verek halálra Velenczében a spanyol katonák. Palla vi cinot pedig „*Rhetorica delle Puttane*” című gúnyiratáért VIII. Orbán pápa végezteté ki.

Pasquino kérdelvén: miért visel oly szennyes inget? „*Mivel — úgymond — mosónémat (V. Sixtus, Camilla nővérét) a pápa herezeznének tette*” — E gúnyorócz fölfedezésére 100 darab arany telelvén, elég esztelen volt szerzője önmagát feljelenteni. Mivel eleve élete biztosítotték, ezt el nem veszté, — hanem elveszte nyelvét, és jobbját!

Ellenben némely nagy fejedelmek, II. Fridrik és II. József nemcsak hogy meg nem indultak a cselekvéseikre irányzott ily gúnyiratokon, sőt az elsőbb alábbra tétete ily falragaszt, „*hogy — úgymond — kényelmesebben olvashassa a nép*” József pedig egyet, különösen a tolerantiáról szólót, ki is nyomata s hat krajczárért árusítatni rendelé. Természetesen a modortól legtöbb függ.

XIV. Benedek pápa egy ellene intézett gúnyversezetetl átdolgozva, kijavítva küldé vissza ügyetlen szerzőjének azon üzenettel, hogy: „*ily alakban talán nagyobb kelete lesz.*”

De már hajdan Tiberius, közelebb pedig Napóleon alatt épen ellenkezője állott e mondatnak: *Difficile est satyram non scribere*, könnyedén levétethet-

vén a gúnyos fő megszokott helyéről. *Non est facile in eum scribere, qui polest proscribere.*

Sokan helytelenül ugyanazonosítják, mint már fentebb is említünk, a gúnyort és pasquilust; de ez abban is különbözik amattól, hogy a tőle kölcsönözött vonásokat bizonyos személyekre elferdítve, torzítva alkalmazza és ezáltal büntényenyé válik. Van ugyan, ki a kettőt így különbözteti: A gúnyor vessző, a pasquilus pedig korbács; habár a kaczagtató gúnyornak az erkölcsant mindig szem előtt kell tartania.

Egy pasquil-készítő, ki ezt kenyér keresetével tévé, bevádoltatván a rendőrségnél, azt hozá fel mentéségére: „*Élnem kell nekem is*” — mire a rendőrségi országlár azt felelé: „*Épen nem latom át annak szükségét*”

Gyűlölet.

Mi a természetben a vonzó s visszalökő erő, az szellemek világában a szeretet és gyűlölet. A szeretetnek mindenben ellentéte a gyűlölet. Midőn valakinek tökéletlenségétől visszalöketvén, tőle távozni kívánunk, ez erősebb ellenszenvet nevezünk közönségesen gyűlöletnek. Többnyire irigység az alapja. Ha másnak ragyogó tökélye homályba helyzi a gyűlölőt, vagy talán gátolja is haladását, mire nem képes a képzelet-ingerlette vad-irigység! így kezd ember szívében néha öntudatlanul is neme az ellenszenvnek keletkezni, mely végre gyűlöletté fajul. Pedig az ellen- és rokonszenv néha oly értéktelen körülményeken alapul, hogy feledjük vagy észre se vesszük okát; és néha még maga a gyűlölt emberhez hasonlatosság is elfogultakká tesz minket másnak ártatlan személye iránt.

Sokszor fonák nevelés szüli a gyűlöletet. Vannak szülők és nevelők, kik zsarnokilag uralgnak öveik felett, és ezzel a gyermek szívében szétrombolják a szeretet oltárát. A gyermeki szenvedések ritkán enyésznek el nyom nélkül; keresztül szövődnek ezek sokszor egész életén, és okai a néha később korban is fölkerelkedő gyűlöletnek.

A fogyott szeretet is lassan lassan gyűlöletté válik, miként a fogyott erény gonoszsággá, sőt boszúvá s baromi dühhé is válhatik, mely saját kárával sem gondol, csak hogy a gyűlöltnek még nagyobb kára legyen. így szúr a méh vagy darázs is, habár a szúrás fulánk-jába, és éltebe kerül is. Minden szenvedély lecsillapo-dik, de nem a gyűlölet; ha nem csupán ábrádon, ha-nem a szenvedett méltatlanság megboszúlása érzetén alapszik. Úgy szinte hol javaink csonkítása, vagy tu-lajdonaink el nem ismerése szüli a gyűlöletet, ott is a gyűlölség izzó zsarátnokán lobban fel a boszú.

Ok nélkül kit sem szeretünk, de ok nélkül gyűlölünk többeket; és így nem mindig van alapja a gyűlöletnek; sőt néha még- oly személyeket is gyűlölünk, kiktől ked-veltetünk. Egyes kellemetlen tulajdonai miatt, az egész személyt gyűlöljük, és gyűlöletünket még ártatlan gyer-mekeire, sőt nemzetére s mindenére kiterjesztjük, mik a gyűlölt személyéi, habár lelketlen tárgyat gyűlölni kép-telenség.

Valóban különös a gyűlölet eszmejátéka! könnyeb-ben megyén át gyűlöletünk a férjről nejére, mint viszont; gyűlöljük néha a gyermeket, de nem a gyűlölt gyermek szülőit; és a nő szerelméről könnyebb az ugrás a gyű-löletre, mintsem a barátsággra.

Proprium humani ingenii odisse quem laeseris. úgymond Tacitus. A megbántott néha szívből hetven-hétszer is megbocsát, a megbántó pedig csak ritkán. Tudni kell megbocsátani, ez szép; boszút nem forgatni agyában, ez nemes, mert gyarló emberek vagyunk; de feledni is, — ez úgy látszik nem áll hatalmunkban.

A legnagyobb gyűlölség néma, mint a boldog sze-

relém; hallgatag mint a legnagyobb erény, és mint a leggonoszabb ebek.

Al nemei: a viszálykodás, káröröm, gúnyolódás és rágalom. Néha együtt jár a megvetéssel; és ha megvetésünk öregbedik, gyakran véle megszűnik gyűlöletünk; habár a megvetés csak szenvedő, ellenben a gyűlölet cselekvő, megtámadó, üldöző természetű. Néha gyűlöljük azt is, kitől titkon meg nem tagadhatjuk becsülésünket.

A gyűlölet magasb fokozata irtózat, mely a gyűlölt nevének pusztá meghallására is felforralja bennünk a vért. A megvetés legmagasb fokozata undor; legvadabb neme pedig a boszúvágy. Ez kinek sem hevíti forróbban keblét, mint az arabnak; azért is mondja az arab nyelven írt Korán: *„Csak azoké a paradicsom, kik boszújokat meg zabolázzák; megbántójuknak megbocsátanak és vele jót tesznek”* A Korán magyarázója pedig így szól: *„Azon fákhöz legyünk hasonlók, melyek arnyat és gyümölcsöt adnak azoknak is, kik kövekkel és botokkal hajgálják; — és a gyöngyházhoz, mely gyilkosának adja gyöngyét.* A kereszténység még ennél is többet igényel: hogy szeressük ellenségünket. Sokan édesnek tartják a boszút; midőn a megbántó mélyen megaláztatik: ez ördögi gyönyör. Menynyivel édesb a megbocsátás, kivált épen akkor, ha megboszúlásra alkalom kínálkozik.

Magyarország népei közt legboszúállóbb az oláh czinemintye!-jével; de a szerecsenek 300 mérföldnyire is utaztak már, csak hogy boszújokat tölthessék; és ha vademberek elleneseiket felfalják, azt jobbára boszúállásból cselekszik.

Feszítsétek fel! kiálta gyűlöletből a zsidó nép. Vitt az őt bebörtönöztető aráriai ház elleni gyűlöletre megeskedeté fiát. Úgy látszik, hogy önfentartásunkra maga a természet ada bizonyos fokozatú boszúlási érzelmet, melyet korlátozni a nevelés feladata; hanem kevés visszatorlás néha nem árt, miként kölcsönös megvendégléseikben cselekvék a róka s gólya.

Rempublicam evertunt juvenile consilium et senile odium. Német közmondás szerint: Nem rozsdásodik meg az öreg szerelem; de még az öreg gyűlölet sem.

Ki elébb meleg fürdőben fölhevült, könnyebben meghűli magát; szintúgy erősebben gyűlölnek egymást, kik azelőtt barátok valának; és az izzó szén gyanánt elfojtott gyűlölség erősebben tüzel, ha ismét föléled.

Nulli inimicus esto, nec bis amicus amico.

Gyakran a mellőzött vagy csak magukat mellőzve érző lángelméjű szilárd férfiak gyűlölete, vészhozólag fordul az állam vagy kormánynak; példa erre Themistocles, Alcibiades, a Coriolánok, Bourbonok, Eugenek, Wallensteinek, Mirabeauok. Nem minden korban teremnek az önmagukat önként száműző Aristidesek és Camillusok.

Miként magán személyek, szintúgy gyűlölnek egymást egész városok. Imola s Brisiquella olaszthoni szomszéd városok annyira gyűlölék egymást, miszerint még miséjében sem monda a brisiquellai pap: *Qui immolatus est pro nobis*, hanem *brisiquellatus est*. Verona Vicenzáról így szól: *Vicentini cani e gatti*, a vicenzaiak viszont: *Veronesi mezzi matti*¹⁾ Szint-

¹⁾ A vicncziak ebek és macskák. — A veronaiak félbolondok.

gyűlölik néha egymást szomszéd népek, sőt egész nemzetek. Kölcsönösen gyűlöli egymást az angol és francia, angol és skott, angol és írlandi, osztrák és porosz, dán és svéd, lengyel és orosz, spanyol és portugált sat. sat. sat.

Minél közelebb állanak egymáshoz, annál nagyobb és érzékenyebb a gyűlölség bölcsészi és vallási felekezetek, szerzetesek, rokonok és testvérek közt; kik legjobban ismerik egymás gyengéjét, érzékenyebben sebzik egymást, így az eb is szereti üzni a rókát, habár rokonok, sőt termékenyen közösülnek egymással. A pártszellem, kivált forradalmakban, hol néha még nők is életre halálra küzdenek, kölcsönös gyűlöletre hevíti a legrégebb barátok szíveit; azonban a legdühösebb gyűlölet mégis talán az, melyet nő forral keblében azon nő ellen, ki elüté kezéről kedvesét.

Homo homini lupus. T i m o n kérdeztetvén, miért gyűlöl minden embert? A roszakat méltán gyűlölöm, a többit pedig azért, mivel a roszakat nem gyűlölik.

Gyűlöletünk, fájdalom! őszintébb szeretetünknel; és ez ismert ellentétet: Ki ötven éves korában nem kezdi gyűlölni az embereket, őket sohasem szerette,—fájdalom! tapasztalat igazolja. Még a szülői szeretetnek is meg kell gyakran szűnnie, midőn az emancipált kedves kamasz fiaiban egyedül öröklés utáni sóvárt szemlél. Azért szeretik — úgymond Sadi, a nagyhírű persa költész — nagyapák és nagyanyák jobban unokáikat, mivel bennök elleneseiknek szemlélik elleneseit.

Mindenkinek van többé kevésbé gyűlölő ellenese, kik úgy látszik arra rendelvék, hogy magunkkal megismertetvén hibáinkat, folytonos éber vigyázatra intsenek.

Minél fontosb az állásunk, annál számosabbak elleneseink, ez a világ sora. Legalább arra törekedjünk tehát, miszerint mint embernek, ne legyenek ellenségeink, hogy jogosan senki se mondhassa: „*Gyűlölöm, mert rosszul, mert méltatlanul bánt velem.*”

A vallási gyűlöletről nem is szólunk

Mikor Angolhonban Benet ellen 1852-ben még az alsóházban is felhozák, hogy a kisingeni fürdőben egy kapuczinussal beszélt.

Mit leginkább gyűlölnünk kellene: az maga a gyűlölet, mert tulajdonképen ez önmagát is gyűlöli. Mikép eszelősek nélkül az eszelősek, kicsinyek nélkül a nagyok fel nem tűnének, szintúgy a gyűlölet gyakori példái feltűnőbbé s becsesebbé teszik a szeretetet. Hogy termékenyebb legyen a szántó föld, ganéjjal trágyáztatik; így emelik a gazok a becsületesség és erény díszét. Úgynevezett boldog gazok nélkül, — kik az erényt és bűnt egyiránt kikaczagva, miután folyvást gazul éltek, látszó nyugalommal szállnak le sírjaikba — a sirontúli megmaradásra főfő indokot vesziendenénk.

Nagy, sok következésű és legszomorítóbb gyűlölet az, melyről igazán mondják: *Veritas odium parit.*

H á b o r ú .

Mars vad dühe bont, dönt, dúl, vág,
 A merre jár öldököl;
 Vérben fetreng a félvilág, —
 Minden kidül helyéből.
 Századokig büszkélkedett
 Tartományok omlanak;
 Öröklétre törekedett
 Alkotmányok bomlanak.

A természet oeconomiájához tartozik, miszerint egyik állatnem a másikat kevesbítse; s az emberi állat más előnyein fölül még azon kiváltsággal is bír, hogy saját nemét is kevesbítse. A háború legtiszteltebb mesterség, művészet és tudomány; a hadiállapot, minden állapotok állapota; a lőpor pedig az emberi találó ész diadala; s hadi alkalmazása még igen emberinek is tartatik; mivel lőpor fellegben nem látják az elesett testvért; és hogy nyögését, meg fohászait se hallják, arról az ágyúdörgés, és táborizene gondoskodik.

A lőpor sinai találmány, melyet legelőször is arabok hoztak Spanyolországba, és chinai sónak nevezek, miként Persiában most is annak nevezik. Schwartz barát tehát másodszor találhatta fel. A chinaiak már az ellenséges mongol csapatok közé is szórtak lőporral töltött edényeket; és mégis sokan azt merik állítani,

hogy nem chinaiak lelek fel a löpor! Azonban fegyverbőli lövésre alkalmazását, kortársai mégis csak Schwartz-nak tulajdonítják.

A nagyobb és kisebb mennydörgő durranó fegyverek nélkülözhetőkké tevék az íjjakat, buzogányokat, nyársakat (ide nem értve a szuronyokat), sőt még nagy részben a kardokat is. Az ágyúk, kartácsok, bombák és röppentyúk tűzijátéka nyilvánosan megrövidíté a háborúkat; és általa a harcz kevésbé barbárrá és személyesé lön.

Háború! e mázsás szó minden ész antikrisztusa, az emberiség és népek ostora, néhánynak azonban, különösen pedig a szállító s beszerző tőzséreknek aratása. A háború csak hírlapokban és a történelmi könyvekben fényes, körülbelül mint az éttermekben rendezett lakoma; de hogy az jóízűen essék, ugyan nem kell a konyhába tekinteni. Háború szüle az első kényuralmat, és tévé első rabszolgákká a szabad embereket.

Dávid az emberiség legnagyobb három ostora közül a döghalált választván, így kerülé ki a háborút, melyet rendesen éhenhalás és döghalál nyomba szokott követni. A negyedik ostort, mely szinte következése a háborúnak, még Dávid korában nem ismerték — az államadósságokat.

Százezer szépen fölszerelt vitéz, a nap színe előtt, két ember parancsszavára gyűlölet nélkül, dühvel rohan egymásnak, futárok száguldnak, a város kivilágíttatik, távirati sürgönyök hirdetik falragaszokban: *„Tízezer el-lenség agyonverve, veszteségünk csak négyezerre, mind-két részről összesen a sebesültek száma néhány ezerre* szólnak hirdetve az ágyúk, és a Te Deumra

hívó harangok — és e felett feledünk mindent. A brillek csupán ágyúörgéssel hirdetik győzelmüket, miként az oroszlán is csak bömből véres zsákmányá fölött.

Pompejus ázsiai zsákmányából épített Miner-va templomára ezt irata: „*Miután Pompejus 2, 183,000 embert legyőzött, 846 hajót elfoglalt, és 538 várost meghódított és szétrombolt, teljesíti fogadását Minervának.*” Minő számokat rakhatott vala I. Napoleon a dicsőség templomára!

Boldogítja-e a népeket a birodalom nagy terjedelmessége? Ritkán; minden túlságos terjedelmű birodalom vége még mindig sorvadás volt; a jó bellét többet ér a külfénynél, egyes személyeknél szintúgy, mint államoknál; és sok háború többbe került mármint megnyitit jövedelmezett.

Ritka az oly főhadvezér, ki katonáit kellőleg kímélni tudja s akarja. Midőn a porosz gránátosok egy ágyútelep negyedszeri ostrománál kissé késengnének, rájuk rivalgott II. F r i d r i k királyuk: *Hát örökké akartok élni, ti ebek.* — Hát még I. Napóleon! kiről saját édes anyja monda: „*Az én fiam keblében szíve helyén ágyúgolyót hord.*” — Furcsa kétértelműsége miatt azon felírás, melyet midőn tiszteletére Gent városa ki-világítottak, az ottani hentesek készítének:

Les petits boucheurs de Gand
A Napóleon le grand.

Tulajdonkép a hadsereg gyűjti, a fővezér pedig csak koszorúba fűzi a borostyánokat.

Nulla salus belli, pacemte poscimus omnes.

A háború ököljog, hol nem az igazság, hanem az

erősebb győz; szenved mellette a népek jóléte, a mi-veltség haladása s minden erkölcsiség.

Háborúban a gyilkoló emberfaj egymás ellen kizsákmányolja a tüzet, vizet, földet, a nyegyedik elemhez pedig, az éghez, imádkozik, hogy segítse egymást gyilkolni. A háború érvágás nagyban; azért tartják szükségesnek, hogy az emberek még egymást is föl ne falják, és kissé fölfrissüljenek; mivel a hosszú béke aluszékonyakká tévén a népeket, a bátorság sírjává lesz.

Azonban másrészt megismertetik a háborúk egymással a népeket, egy világrészből másikba szállítják a természet különféle termékeit; mit ugyan a kereskedelem még jobban eszközöl, de egy évi háború jobban terjeszti a földleírást és országok ismeretét, mint harmincz békés év; és némelyekben fölébreszti a vallásos érzelmeket is, mint hajdan egy mennykőcsapás s z e n t P á l apostolban. Háborúk nélkül olyan volna az emberek sora, mint a sűrű véleményé.

Az álló seregeknek köszönhetjük béke idején a néha elég drágán megvásárlóit jobb rendet és csendet; sok egyedül nekik tiszteséges állását és kenyerét.

A hosszú háború ragadozó, a hosszú béke teherhordó állatokkal termel. Világ kezdete óta az emberek örökké külekeztek; maga a természet is küzd, küzdenek az elemek, és az egész állatország, és ez így menend ítélet napjáig. A föld hadvezére és térparancsnoka Mars maradand örökké, mint a lőpor a legjobb örökösödési porocska; és a c a n o n i s a t i o leggyorsabb nemét k a n o n i r o k eszközlendik. Az örökös béke feladata a politikában az, mi a bölcsek köve a vegytanban.

Ha vagyon, önállás, az ember legszentebb kincsei

megtarthatása forog fenn, a háború, mint vészoltalom, szent. Ha már csakugyan lenni kell háborúnak, legalább legyen az, mit II. Fridrik ágyúira irata: *Ultima ratio Regum*. Midőn Schweidnitznál néhány ily feliratú szép ágyúit huszáraink elfogtalak, egy huszárkapitány a helyszínén e pár verset rögtönzé:

Ultima si ratio Regum sunt arma; profecto
Rex Friderice minus jam rationis habes.

Csak azok, kik már huzamos háborút értek, képesek e két szócska kellemét voltaképen felfogni: Béke van! De míg megosztani vagy elvenni való marad, addig mindig háború is lesz. *Si vis pacem, para bellum*. A fegyverbeni gyakorlás fiatalokra nézve is szintoly üdvös, mintatáncz vagy lovaglás. A francia háború alatt Bécsben másfélezer 10-14 éves fiukból álló liliput csapat gyakorlá magát fegyverben a várkörüli síkon bámulatos ügyességgel, katonai szabályok szerint. Hírét hallván Lindenau, a nyugalmazott, élte fogytáig czoffos császári agg tábornok, mint rendesen jární szokott, régibb szabású egyenruhában szinte kiment, megtekintendő helyszínén a kisdéd hadat. Szabályos katonai tisztelgéssel fogadtatván, egész komolysággal szemlét tartott a hadsereg fölött. Miután parancsára lehető legnagyobb pontossággal néhány hadimozgalmakat tőnek, komolyan így szólott a kis parancsnokhoz: „*Bravó! vendégteltesse meg pajtás uram! derék legénységét cseresznyével*” e célra hat aranyat kézbesítvén kis hadisegédének.

Egy hollandi vendéglős sírkertet festetett címerről fogadójára e felirattal: „*Az örök békéhez*” mely egyebütt nem is honolhat.

Halak, hüllők, rovarok, férgek.

„*Adjad nekünk mindennapi halunkat ma.*” így imádkozhatnak számtalan népek, kik egyedül hallal, halászatból, vagy halkereskedésből élnek. A hollandi úgy eszi az apró halakat nagyokhoz, mint mi kenyérhez a szalonát, sajtot, vagy a zsidó meg spanyol a fokhagymát. Sibériában nemcsak a sertéseket, de még a marhát, lovat, juhot és ebet is hallal tartják, miért is valamennyi hal nevében visszatörőleg a czápa felfalja az embert; ámde a czápa melegvérű emlős, mint szinte a delfin, bálna s az agyarpár, melynek öles nyársát a szárazföldön nem létező unicornis állat szarvának tartják sokan. A bálna bömbölése sokkal hangosb, mint az oroszláné. Bécsben láték tizenhat öles czápa-csontvázt, mesterséges készüllettel felállítottál, melynek belsőjében számos tábori zenészek mulattalak a nézőket. Tulajdonosa kenyérkeresetül használván , számokkal jegyzett részeit szétszedve, négy nagyszerű lárszeke- ren szállítá tova. E halat, mely Cuvier állítása szerint ezer éves lehelé, halva lelek tengeri mocsárban.

Minden hálnak vére csak két fokkal lévén melegebb, mint a víz melyben él, mégis kézzel érintésre berz csapást éreztet a raja-torpedó, malopter-

urus és gymnotus electricus. Különös, hogy a tűzhányóhegyek gyomrából is vettettek már ki halak; még pedig oly mennyiségben, miszerint a közel földszínét több lábnyi magasan fedek.

A régi rómaiak legjobban kedvelék a rózsahalat (nullus), és az angolnát (murena) nagyszerű márvány medenczékben tejjel, sőt rabszolgavérrel etették. Ad murenas! kiálta Pollio, midőn rabszolgája vigyázatlanul összetöré becses edényét. Dunánk iszapjában néha százankint tartózkodnak a kígyóhoz hasonló, jóízű de nehéz emésztésű 5-10, sőt néha húsz fontos angolnák. A rómaiak drága kövekkel épített kosontyúket is alkalmazának angolnáik nyakára.

Világkereskedelemben leginkább szerepel a hüntőkehal és hering; az emberek évenként megemésztenek több száz milliót, és a ragadozó halak bizonyára még többet. Valamennyi hal néma, de e hiányt kipótollják a halárusnők mindenütt, kiválólág a párisi piaczkon.

Honi legnagyobb két folyamainkban főleg i n d i g e n á k szerepelnek, melyek jóízű húsukkal fizetik meg a honfiúsítási díjt; a fekete tengerből származó 3-10 mázsás viza jól tudván, mennyire vágynak húására a fővárosiak, jószántából sohasem úszik Buda-Pestig. Már ezt a tok (sturio) nehezen tudja, mert ez feledve honát, meszébb is úszik fölfelé a Dunán, és még örömebb a Tiszán, mintha tokaji borra sietne. Kesznyétinben (Zemplénben) jelen valék halászaton, midőn három fontos és másfél mázsás tokot fogtak. A Volga vizében néha százankint fogják. Az angolnáról regélik, hogy belebuvik a tokba, s addig mulat benne, míg ikrájával jólakik. Tok-nemhez tartozik a 10-40 fontos szintoly

nemes s ő r e g (Sterlet). A 10-20 fontos lazac (Lachs) baltikumi tengerből a Visztulán és Poprádon úszik fel Lublóig, hol kora tavasszal fogják; rózsaszínű húsa kedves ízű.

A paksi közbirtokosság József főherceg nádor tiszteletére halászatot tartván, első fordulóra vizát, másodikra tokot, harmadikra pedig söreget fogtak; minek a főherceg igen megörvendett; atyám pedig, mint rendező, még jobban annak, miszerint sikerült a pórázon készen tartott nagy halakat oly ügyesen csempészni a hálóba, hogy a nádor észre nem vevé.

Honi halaink közt legnagyobb, de azért koránsem nemes halak sorába tartozó a tunya, zsákmányát fekvéleső roppant zsíros szájú, egészségtelen, néha mázsányi harcsa. Minden vizeinkben lakik a piczi szájú ponty vagy potyka. E democrata száz évig is élél, hallása jeles, néhol harangszóval csalogatják. Különös látvány, midőn májusi éjeken a Balaton tükre ezer meg ezer apró tüzeket kettőztél; ekkor ívik a ponty, és lángoló csóvákcal csalogatják hálóba. E nemhez tartoznak az arany halacskák.

Legnemesb halaink sorába tartozik a galócza (Lachsforelle), leginkább a Vág és Árva vizében; a piztráng (Flussforelle) hegyi köves patakokban; a süllő, melyet meglelt korában némelyek, ámbár hibásan, fogasnak is neveznek, különösen a Balatonban; a sügér (perca); a kecsége (Lachsstör vagy Stirl); a menyhal (Rutte). A csuka hamar növekszik, első évében egy, tizenkettődikben 4-6 lábnyira nő, száz esztendeig is élél, húsa sovány és egészséges eledel, de ikrája egészségtelen. Atalán minden csontos hal könnyű, a

porczogós pedig nehéz emésztésű; betegnek is megengedi az orvos amazok evését.

Mindamellett hogy B l o c h 12 négyrét kötetet írt a halakról, mégis minél kevesebbet tudunk a mélységes vizek lakói felől; és a tengeri halászok folyvást fognak oly halakat, melyek még nemeikre nézve sem ismeretesek. Azt azonban tudjuk, hogy bizonyos tengeri halak, különösen a d i e d o n és tetra d ó n annyira mérgesek, hogy ki megenné, tőlök meg is örülne; és hogy az e c h i n e i s hal különös alkotású tárcsájával oly erővel ragaszódik a tárgyakhoz, miszerint az I l s de Francé lakosai zsineget kötnek farkára, s ha más halba csimpeszkedik, visszavonják a zsineget, és így hallal halásznak.

Vannak népek, kik imádják a kígyót, különösen a bálványkígyót; mások megbarátkozva kígyókkal, nyakukra hajtogatják, vagy keblükben rejtegetik; legjobban cselekesznek velők a szerencsenek, kik különösen a g ó l i á t kígyót eszik; mi mindenesetre jobb, mint ha a kígyó falná fel az embert. A kígyó szemében valami különös rejlik; nem csuda hogy szent könyveinkben szerepel. Mivel évenként vedlik, az elhaló és megújuló természetnek, sőt az örökkévalóságnak is jelképe a kígyó.

Istennek hála! hogy a tekintetével mérgező basilisk, és a tűzben élő salamander, meg a rémítő sárkányból végre csak gyík, még pedig utóbbik ártalmatlan szálló gyíkká lőn. Annái veszélyesbek az óriás gyíkok: az alligátor és krokodil. Miként mi a zöldbékát üvegben, úgy tartják keleten szobákban a cameleont.

A hollandi csalogányok (békák) milliói lakják szinte honunk lapályos rónáit, vagy inkább ingóványait

is; különös,, mikor rögtön elhagyják, vagy megkezdik kurutyolásukat, mintha parancsszóra tennék azt. A tekenős békák közül legjobb szolgálatot tesz a nílusi lágy tekenős azzal, hogy a kikelt krokodil fiákat felfalja.

Keleten szintoly jóízűen eszik a sáskát (Izrael fiai fürjeit a pusztában) mint mi a főt rákot. Csak a lipcsei könyvkereskedők nem szeretik a rákokat. ¹⁾

A bársony vagy selyem köntöst viselő nőnek nem jut soha eszébe a rovar, mely köntöse szálait haldokolva ereszté. Az első selyembogarat szerzetesek hozák keletről Justinian császár alatt. Hajdan egy font selyemért egy font aranyat cseréltek. Nálunk a selyem-tenyésztés még csak a múlt század közepe táján kezdődött, és most már minden pór hajadon nyakát selyem kendő fedi.

Történtek ugyan már kísérletek pókokkal is, de siker nélkül, mert felfalják egymást. Léteznek tenyérnyi nagyságú, és ismét oly kicsi pókok, hogy egyedül nagyító üveggel megkülönböztethetők. Néha időjósokul használtatnak. Egyedül az olasz tarantelipók mérges. Hányszor volt már pók a szegény rab egyedüli társa és vigasztalója börtönében. „*Láttál-é már fiam három mázsás fekete pókot?*” kérdé egy tisztos vidor agg lelkész tréfálva egy paraszt legénytől. „*Sohasem láttam biz én; be fertelmes állat lehet!*” — „*Pedig most szekereden ül.*” ²⁾

Természetbúvárok, sőt bölcsészek is örömet foglaloznak a méhek és hangyák államával. Már

¹⁾ Így nevezik kalmárnyelven az el nem kelt, és visszaküldött könyveket.

²⁾ Pók József apáthfalvai plébános, 83 éves tisztelt agg.

annyi leírásaink vannak erről, miszerint mi sem hiányzik már, mint szótár nyelvükhez, törvényeik gyűjteménye s vallásuk rendszere. A méh a szorgalom, de egyszersmind a boszú előképe; miként a vadember, mérges nyilával megsebzí ellenesét — de maga is utána hal.

Hála a teremtőnek! hogy nálunk még csak nevééről sem ismeretes a termes-destructo rovar, az indiai népek e nyomora! E rovarokat hajdan fehér hangyáknak tárták. Homok, agyag, mézga s egyéb anyagokból két három öles magasságú halász kunyhóhoz hasonló lakokat oly ügyességgel építenek maguknak, hogy miután tetejük már begyepesedett, több embert, sőt a bivalt is megbírják. Afrikában és Óceániában annyit lehet néha csoportokban látni, miszerint az utas távíúiról falunak tartja. Ha hajóra vagy emberi lakba juthatnak, egyedül a kő s érez marad meg tolok. Egyedül bűzös olajokkal lehet őket elűzni. Van királyuk és királynéjuk, kiknek nem könnyen lehet adni sakkot. A királyné 24 óra alatt 80 ezer tojást rak, és mielőtt megtojja, teste nagysága kétezerszer nagyobb, mint különben. Az állam két osztálya egyedül a szaporodásnak él; a legnagyobb számú munkás osztály nemetlen. Ha zsákmányolni indulnak, formás, egymástól bizonyos távolságra elmaradó csapatokra oszolvák. Az afrikaiak ez állatokat megperzselik és liszttel vegyítve kenyérnek sütik; mértékletlenül használva gyakran vérhast is okoznak.

Koránsem ily nagy, de mégis elég bajt okoznak nálunk a kolumbácsi legyek (*simuliamaculata*) miriadjai, melyek a mezőn legelő marhákat úgy ölik meg, hogy roppant mennyiségben orrlyukaik, füleik, szemeik, és minden nyílásaikba másznak, és ezzel megfojtják

így pusztulnak el egész nyájuk. 1854-ben Krassó megyében a forasesti halárban 300 juhot mondhatni rögtön megöltek; és ugyanannyi veszett el lobbasztó szúrásaik következtében. Elég alkalmatlan nyáron az alföldön Duna és Tisza mentében a tömérdek szúnyog is, miről annak, ki még nem tapasztala, fogalma sem lehet; továbbá azon szökés, barnás férgek, melyek gyakran mycroscopi mutatványul szolgálnak.

Nyári estéken a ragyogó szentjánosbogarkák csil lámukkal csalogatják magukhoz hímeiket; mit tudni nem igen látszanak a spanyol nők, kik esti séták alkalmával e fénybogarkákat hajékül használják. — Kit nem örvendeztetett gyermek korában a fűskata, vagy úgynevezett istenbogárka?

Férgék képezik az állatok utolsó legmegvetettebb osztályát. Ki nem tapasztala ama kellemes érzést, midőn nagyon felgyuladt vérét a nadály színi kezdvén, rögtön enyhül fájdalma! Ha jóllakik a piócza, fél évig is elvan eledel nélkül, mivel alfele nem lévén, egyedül kipárolgással kénytelen segíteni magán. A chinaiak nyálánk falatnak tartják a nadályt. — Mennyi bajt okoznak gyermekeknél a giliszták! A galandféreg, fejét kivéve, többi részeiben oly gyorsan növekszik utána, hogy például egy hajadontól három év elfolyása alatt kilenczszáz rőfny ment el.

Ezeknél kedvesb a gyöngy kagyló. Midőn el lensége a fúrókagyló lyukat fúr a gyöngykagyló házikójába, nyalkájával ezt bedugja, s így támad a drágagyöngy, mely delnök előtt annyira kedves. Bizonyára minden férj, kitől telik, édes örömet vásárolna neje számára drága gyöngyöt, ha ez a nőnek is arra szol-

gálna, mire szolgált a gyöngykagylónak: óvószerül az ellenség benyomulása ellen, gyöngykagylójába.— Egy« egy admiral, vagy cedo nulli kagylóért száz aranyat is fizettek már a kagylógyűjtők. Vadembereknek a kagylók eledelül, bulor, pénz, ék-, és műszerekül is szolgálnak. Nem annyira becsesek, de mégis kedvesek a piros és fekete klárisok (korall); a pirosnak az a tulajdona, miszerint ha beteges személy viseli, megsápad; de ismét visszanyeri haragos piros színét, ha pár hétig egészséges nő viseli.

Mit szóljunk végre az ázalék férgekéről? A néhány év előtt Bécsben és Pesten is felállítva volt nap-nagyító (Sonnenmykroskop) erejével egy kis állott esővízcsep másfél ölnyi átmérőjű nagyságban lévén látható falra vetett árnyul, s benne szabad szemmel lehetett látni a legfurcsább alakú ázalék férgekék százait; egyik a másikat mint üldözte, és szarvával felnyársalván.) mint ömlőitek ki belei! — Az étkek miket eszünk, az italok, melyekkel élünk, a lég melyet beszívunk, telvék ez ázalék férgekékkel. Minden állatnak, magának a féregnek is, úgy szinte minden növénynek meg van a maga saját féрге.

Halál.

Mi a meghalás, mi a halál?

Mors quid sis rogitas? si scirem mortuus essem,
Ad me dum fuero mortuus, ergo veni.

Minden testi lény elkerülhetlen sorsa a pusztulás. Érczek elporlódnak, állatok és növények megrothadnak, és így az ember teste is azzá lesz, miből formálódott — földdé. A halál feloszlás; és mivel a kegyes anya természet mindnyájunk számára rendelé, nem lehet rász. Ez a földi tragi-komédia utolsó felvonása. Szónokszékéről különös hang és taglejtéssel így szóla nagy komolyan egy fiatal egyházi szónok: *„A kegyes teremtő éltünk végperceire tévé a halált; mi volna éltünk, szerelmesim! ha a halált kezdetéhez csatolandja vala? — semmi, keresztény hallgatóim! épen semmi.”*

Az ember a növényországnak köszönvén bölcsőjét, koporsóját, legtöbb éleleteit, visszaadja neki a kölcsönt, és teste feloszlott részeivel táplálja a növényeket, melyek ismét zöld terítővel vonják be sírját. A természet legmélyebb titka a halál. Életben halál, halálban élet!

Pallida mors aequo pulsat pede
Pauperum tabernas, regumque turres.

„*Ember, meg kell halnod!*” ó-szövetség. Oly közel állanak egymáshoz bölcső és koporsó, hogy sokak számára ugyanazon egy fából készülnek; és mégis gyakran a nyolczvan éves úgy retteg a haláltól, mint lárvától a gyermek. Az emberi balgaságok legneveztégesebbike, de egyszersmind végsője is a haláltóli rettegés. Az öreg Kaunitz herczeg, ki mint Cato, sohasem, vagy feletébb ritkán kaczaga, abban különbözik C a t ó t ó l, hogy a meghalás, sőt még a pusztá halál szótól is rettege. II. Katalin szintúgy, még csak a fekete szín is kiállhatlan lévén előtte. Ellenben mily nagy vala halálában a szeretetreméltó Marie Antoinette királynő! ki bátran lépdelvén a vérpadra, midőn véletlenül a bakó lábára hága, nyájasan megköveté őt.

Azonban a halál félelme, a többé nem létezés borzalma mégis valami igen jót szült: a halhatatlanság felettébb üdvös hitét, mely már sok ezret féken tártá, s sok millió szerencsétlennek vigaszul szolgált. Az erény ugyan önmagában leli jutalmát, mint a bűn szinte önmagában büntetését; de azért mégis felettébb-hatalmas emeltyűje a halhatatlanságnak. Bűn zsoldja lévén a halál, kiki őszintén nevezheti s írhatja is magát alázatos szegény szolgájának.

Azért nem emeltek a halál tiszteletére oltárokat a régiek, mivel természetesnek, mellőzhetlen és megkérdelhetetlennek tárták. Megkülönböztetvén a mors-t és lethum-ot, azzal erőszakos, kemény, vagy kora: ezzel természetes halált értettek, az álom testvérét, mely bennünket a nyugalom ölébe, jobb életre vezet. Béke jeléül olajfákat ültettek sírjaikra, s sohasem mondák: meghalt, hanem, vixit — élt. Már a francziák e szóval:

élt, il a vecu! mást fejeznek ki, t. i. élte világát. A h e r n hu ti sem hal meg, hanem „*hónába költözik.*” A halál oly étel, melyet a nélkül hogy megrágnánk, minél gyorsabban le kell nyelnünk; és egyedül ő az igazi jakobinus, ki egyenlőkké tesz valamennyünket.

Mindenki ösztönszerűleg ragaszkodik lehetőleg a megszokott élethez. Azon haldokló olasz, kinek papja szent buzgalmában kissé gyöngédtelenül ezt kiáltá fülébe: „*Távozzál e testből halhatatlan lélek!*” tört hangon monda: „*Piano! piano anima mia cara!*” — Azon biztatásra: Mindnyájunknak meg kell egyszer halnunk! azt felelé a biztatott: *Hisz épen az a baj, hogy csak egyszer, mert ha többször is meghalhatnék, úgy az első meghalással még nem törődném annyira.* — Egy gyerkőcz-matróz nagy szélvész idején látván, hogy körülötte rettegve várja mindenki magára a halált, szócsövel kiáltá égbe e szavakat: *Oh uram irgalmaz, kegyelmezz minékünk!*

Ha bekövetkezik az óra, attól függ leginkább minden: éltünkben mi nézetet készítenk magunknak a halálról? Ha már szabó helyett asztalos készül venni mértéket, azzal kell vigasztalnunk magunkat: *Factum infectum fieri nequit.* Úgy hinnők hogy az, ki a világot, és benne az embereket legroszabb oldalaikról is megtanulá ismerni, életuntan közönbösséggel száll le sírjába, s nem tart Achillessel: inkább élők közt koldus lenni, mint árnyak közt király.

Egyedül az érzékképletnek irtózatos a halál. Külön gondolva feloslás és átmenetnél nem egyéb. Többnyire eszméletlen már a haldokló, s a körülötte levőket elrémítő vonaglásról rendesen mit sem tud. Azon kéve-

seknél pedig, kik tökéletes eszmélettel hálnak meg, jobbára működik még a remény, mely gyakran még akkor sem hagyja el őket, ha körülöttök valamennyien siránkoznak, sőt az orvos is eltakarodott már.

Erős testi fájdalom meggátolja a lélek fájdalmát; azért nagy szenvedés közt, vagy testi erőnk kimerültével, könnyebben válunk meg kedveseinktől és mindentől, mi előttünk becses. A fájdalom évszázad, a meghalás csak pillanat. Néha a haldoklónak kellemes eszméje s érzete is szokott lenni, s ekkor mosoly deríti arczát; mi szinte arra mutat, hogy még sem oly nehéz a meghalás, minőnek azt a körülállók tartják.

Szép az életben a bölcsesség, de még szebb a halálban; midőn bizalmas reménynyel pillant égfelé, lehajtja fejét és meghal. A fejedelmek, főpapok, nagyok, többnyire sokaktól környezve halálos ágyukon, megbátorodnak. Például szolgálhatnak e részben nekünk a nők, kik rendesen áhítat, szelíd elszánás, gyakran édes ábránddal hunynak el, és néha még koporsó-öltözetüket is maguk rendezik. Találkozott már oly francia nő is, ki arra kéré barátnéját, hogy elhunytá után kevéske pirosítóval tegye arczát kevesebbé kellemetlen benyomásúvá.

Si nous avons besoin des de sage femme a nous mettant au mond; nous avons besoin d'un homme sage a nous en sortir! mondja Mo n t a g n e. ¹⁾ Régi görögök szellemében a bölcsnek halálos ágya körül legkellemesb énekszó az elhangzott élethármoniának viszhangja.

¹⁾ Ha világra jöttünknel bölcs nőre (így nevezik a francziák a bábát); midőn a világból kilépünk, bölcs férfúra van szükségünk.

Miként a vendéglős elutazott vendégeit (ha adósai nem maradtak) feledi, akként mi is rendesen a megholtakat; és ez az, mi a gondolkozót pillanatokra talán még leginkább megsomorítja. Ha némelyik megholt, első hónapokban visszatérve látná s hallaná, mint beszélnek felőle, s mennyire feledve az élők közt minden — készséggel szállana le ismét sírjába. Ellenben némelyik még csak holta után kedveltetik őszintebben, és becsültetik érdeme szerint, így bámuljuk inkább az elhunyt genieket, mert most már csodálhatjuk, a nélkül hogy hiúságunk vagy érzetünk csonkulást szenvedne, s magunk érdemére homályt vetnénk. Sokakat ugyan, kik pár évig nem látattják magukat a világban, már életükben is feledünk.

Tapasztalat szerint kedves elhunytunk utáni szív-fájdalmunkat a legcsekélyebb örökség is enyhíteni szokta; ez tehát minden esetre a legjobb vigasz, melyet azoknak nyújthatunk, kik őszintén kesergik halálunkat.

Megbarátkozhatunk mi a halállal a carthausi örökös memento móri! mormolása nélkül is; és nem szükséges ágy helyett koporsót, vagy halálfőt tartani szobánkban; melyek folytonos szemlélete végre oly közönbössé válik, mint Titian fekvő Venusa vagy Bodoni Magdolnája. Legjobb és legközönségesb memento moria sírkert.

De mintha mégis feledt halottaival az ó-temető némi gúnynyal vagy legalább koránsem oly hatással mondaná nekünk memento ját, mint az új-temető, melynek mint felhányt hantjairól még fel nem száradtak a rajok hullatott könyek.

Fejedelmeknek azonban, minthogy talán nagyobb

szükségük is van rá, a gondviselés egy memento mori-val többet ada — korona-örököseikben. Már halálos ágyán fekvék XIII. Lajos, midőn öt éves fiacskájától, épen keresztelése után, kérdé: Mi neved hát fiam? — „*Tizennegyedik Lajos*” felele a kis herczeg. „*Még nem, még nem!*” mormolá magában a király s elfordítá fejét. Legnyomatékosb memento a kedveseink, de kivált fiatalkori barátink elhunytá, s azon tompa hang, melyet a koporsóra gördülő első hantok okoznak.

Quand on a vu mourir une personne chérie
Une nuage obscurcit le reste de la vie. ¹⁾

Az esetlen egyiptusziak úgy barátkoztak meg a halállal, hogy mindenüvé csontvázakat alkalmazának; és tolok kölcsönzők e szokást a keresztények, a helyett hogy inkább a kedélyes finomabb régi görögöket utánoznák, kiknél a halált lefelé fordított szövétneket tartó szép nemtő keresztbe tett lábbal személyesíté. Mi szép képlet a lepke formálása, melyet az esztergomi pompás sírbolt bemenete körül is alkalmazá a kedélyes Rudnay Sándor bíbornok. Mi gyöngéd a középkor legendája, miszerint a corvéi zárdában minden szerzetes halála után imaszékére fehér rózsa tűzetek. Sinai hegyen a meghalálozott szerzetes lámpáját szokták jelül kioltani.

Temetőikben csont kamrák, feltornyozott halálfők csak borzadást gerjesztenek, mint Parisban azon helyek, hol a rendőrség a nem ismert szerencsétlenültek hulláit szokta azért felállítani vas rácsok mögött, hogy ha még valaki talán ráismerne személyükre; ellenben a

¹⁾ Ki már halni látá keble rokon felét,
Zord felleg borítja túl nemélt életét.

cyprusfáktól árnyazott sírkertek csendes mélézatot, nyugalmas és istenbeni béke utáni sóvárt gerjesztenek.

Elrémülve tekint a temetőre a tündérhatalom és ragyogó dagály, mert látására szemök vázai s a világ álarczai lehullanak; de kit szíve emészt, és elhagyja a remény, annak magas enyhülést és még reményt is ad. Mennyire kedélyes és épületes a katolikusok ama jámbor szokása, miszerint a lehulló falevelekkel halottak napján elhunyt kedveseik sírja felett imádkoznak! Néma sírkertekben merengve többet épül néhány perczek alatt a kedély, mint néha huzamosb idő alatt az egyházban, és csendessé, megelégtültté, szilárddá s engedékenyebbé lesz.

Meditatio mortis optima philosophia.
A könyvek minden bölcseségénél szemléletesebben szól az ember szívéhez a koporsó, a látott sír! Ki ennek partján eszélyesebbé nem válik, már az minden egyébre megromlott. A csaták iskolája pedig még nyílt szemmel is halni tanít, mint Labedoyer, Ney és Murat! — A legdicsőbb tetteket a halál megvetése szüle.

Boldogságának az ember sohasem örvendhet szívből, ha türhetlen előtte a halál eszméje; hát még ki oly szerencsétlen, hogy a tetsz-halál és elevente eltemetés lehetőségéről szüntelen álmodik! mi ugyan magában tagadhatlanul a legkínosb kivégzésnél is rémítőbb, még akkor is, ha valósággal úgy van, mint azt a szakértők meggyőzőleg bebizonyították, miszerint az elevente eltemettetett legfeljebb pár perczig élhet beszegzett koporsójában.

Midőn egy számosb vegyes társaság látogatván séta s szép kilátás kedvéért a budai szent Gellért hegy teté-

jét, s ez alkalommal a csillagász-torony termét is megtekinték, T i t tel az akkori igazgató a csillagászi nagy óra előtt így szóla a társasághoz: „*Kérem önöket, szíveskedjenek csak addig lenni egész csöndességben, míg a nagy másodpercz-mutató egyszer megkerülendi a számlapot, akkor múlik egy percz*” és lön köztök síri csend; de alig bírák csöndességben bevárni az egy perez elmúltát; — hát még a beszegzett koporsóban! hol minden percz egyegy öröklét. Az újszülöttet nők környezik, örködve minden lihegése felett; de a földalatti tetszhalottal ki sem gondol. Miután folyvást kétségkül több tetsz-halott létezik, mintsem öngyilkos, bizonyára mindenki örömelebb fizetne czélszerű halotti kémeletért, mintsem halotti prédikációért. Fájdalom! csak egy csalhatlan jele van a halálnak: a rothadás.

Az öngyilkosságra nézve ingadozó a régiék tana. A szigor-bölcsészek (stoikusok) türhetlen rász elleni végső vigasznak taníták; sok romai hősszívűségnek tártá; de Socrates azt hívé, hogy az ember oly kevésé hagyhatja el az életben kijelölt ör helyét, mint a jó katona. Ha az öngyilkosságban nagyság rejlik, kell, hogy aljas pulyaság rejljék a megadatkozásban (resignatio); pedig

Rebus in adversis facile est contemnere mortem;
Fortius ille facit, qui miser esse potest.

Semmiből sohasem lesz valami, s valamiből sohasem lesz semmi. — Már a régiék poklában is az öngyilkosok számára külön hely vala rendelve, s külön büntetés.

Hasztalan igyekvének E p i c u r tanítványai virágfüzerek, zenehangok és serlegek közé számúzni a halál képleteit; a természet nem engedi magát S á n d o r

buczefaljaként úgy állítani, hogy saját árnyát észre ne vegye. Egyedül a hit világa előlt tűnik el a halálárny. Ama zsidó, ki így szóla: „*Érettetek Krisztus halt meg a keresztfán, de mi szegény zsidók magunk kénytelenítetünk saját bőrünket vinni vásárra,*” ezzel csak haláltóli félelmét akará szépíteni.

Prudens f turi temporis exitum
Caliginosa nocte premit Deus,
Ridetque si mortalis ultra
Fas — trepidat*

Boldog, ki Berzsenyivel mondhatja:

Légyen álom, légyen bíró,
Bátran megyek elébe,
Mint egy elfáradt utazó
A vadon enyh helyébe;
Mert ha bíró: nem furdal vád,
Mert ha álom: nyugalmat ad.

Ki az élet könyvét egyszer átolvasá, örömet becsapja; ki csak néhány lapját ismeri, nehezebben adja ki kezéből.

Fájdalmasb élőkre nézve a meghalálozás napjánál a temetés napja, mert míg látjuk, hűlt kezét tapinthatjuk kedves megholtunknak, még mindezt nehéz álomnak tartjuk csak; de ha szemünk elől eltűnik a beszegzett koporsó, még csak akkor érezzük egészen veszteségünket!

II. József császár halálos ágyáról parancsolá: *”Siessetek Erzsébet húgom eltakarításával, hogy megürüljön számomra a hely”* — De Ligne hg, utánozhatlan francia modorával, szerencséjének tárta Sándor orosz császárnak nyilváníthatni halálos ágyán: hogy az egybegyűlt fejedelmeknek osztrák tábornagyi szertartásu temetkezési ünnepélylyel kedveskedend. — Görtz gróf a vérpadról vidáman nyújtván kezét szakácsának

monda: „*Isten veled Duval! nem eszem többé jó főztedből*” — Vidoran haltak meg a francia forradalom tömérdek áldozatai, mivel sanyarú fogságuk megkívántatá velök a halált — Voltaire a pap azon kérdésére: hiszen-e a Jézusban? azt felelé: Istenre kérem önt, hagyjon békében meghalnom.

Ha sem felettébb nem szeretjük, sem felettébb nem gyűlöljük az életet, úgy azon szerencsés hangulatban vagyunk, mellyben az élet előttünk becses, a halál pedig nem rémítő. Maynard 1646-ban ezt írta szobaajtására:

Las d'esperer et de me plaindre
Des Muses, des grands, et du sort,
C' est ici que j' attends la mort,
Sans la desirer ou la craindre¹⁾.

Ritka ember él e világon, ki állíthatja: hogy háromnál többet ismer, kiknek egyedüli kedvükért érdemes volna élnie.

Az én hullám körül nem igen fog a fájdalom törődött fohásza virasztani. Egyetlen élő rokonságot kivéve, elmondhatom T i d g é-vel:

Ich steh' allein o Tod!
Um mich weint keine Liebe
Sich mehr ein Leben trübe,
Kein Auge sich mehr roth!

¹⁾ Megunván reményleni s panaszkodni a Musák, a nagyok és a sors ellen, nem óhajtva, nem félve itt várom a halált.

H a n g m ű v é s z e t .

Minden művészetek közt kétségtelenül legrégibb a zene; ennek tárgya a hang, célja pedig a fül gyönyörködtetése. Össze nem illő színeknek nincsen oly kedvetlen hatása a szemre, mint össze nem egyező hangoknak a fülre, mivel a lég testiebb és durvább mint a hang. A természet legszorosb összeköttetést eszközle a fül és szív közt. Nem észre, hanem egyedül érzésre hatva a hangművészet, engesztelőleg, fájdalomenyhítőleg, néha fájdalmasan ébreszti a szunyadó érzést; és az elhaló hangok múlandóságra emlékeztetnek.

Festészet és szobrászat a képzetemre, a zene pedig a szívre hat. A fülnek még nagyobb titkai vannak mint a szemnek, és sokkal hátrább vagyunk az acustikában, mintsem az optikában. Mi a szó-cső távcsőhöz képest! mi a fül-trombitácska Herschel telescopjához képest! A szem képletét még csak a hang teszi élő lényynyé, azért is mutatnak kevesebb részvétet a siketnémák, mint más jól létszeresített emberek; és azért zaklatják a gyermekek inkább azokat kik némák, mintsem azokat kik kiabálnak.

Vannak, kik egyedül eszükkel hallgatják a zenét, különösen a műértők és remek művészek, kiket legközelebb is csak a művészet nehézsége érdekel; mások

természetesen füllel; de az igazi zenészek egész lélekkel hallgatják és egyesíteni tudják mindkettőt.

A teve vígabban üget sípszó után, a katona-ló is hangmértékre lépdel, néha pontosabban mint az újoncz, kedveli továbbá a zenét az elefánt, kígyó és pók. R o m b e r g ritkán játszhatta a színpadon gordonkáján, a nélkül hogy legalább egy nagy pók ne mászott volna karjára. Kedvelik végre mint tudjuk az énekes madarak, ki nem állhatja pedig a kan pujka, s némely uszkar eb, melyről tudjuk, hogy még a hegedűvonót is titkon ágy alá vivé.

A zene egyensúlyban tartván a lelket, felvidítja a szomorgót, mérsékli a kicsapongó víg szeszélyt, megbátorítja a harczfi szívét, irt csepegtet a szív sebjére, s megszelídíti a haragvót.

Már Horácz is megjegyzé, mit maiglan tapasztalunk:

Omnibus hoc vitium est cantoribus inter amicos,
Ut nunquam inducant animum cantare rogati,
Injussi nunquam desinant.

Ünnepélyt zene nélkül képzelni sem lehet. Ha tánczvilágomban befogjuk füleinket, úgy hogy semmi hangot nem hallunk, szemünk azt hiszi, hogy dőzsöket vagy örülteket lát.

Ki a zenét nem érti, nagy élvezet híjával van; de ki nem is kedveli, vagy ép ki sem állhatja, bizonyára többé kevésbé szívtelen, mint többnyire az, ki a gyermekeket és virágot nem kedveli. Gyermekek az élet virágai, virágok a nap gyermekei, a szabadság pedig az ég gyermeke s a föld rózsája. Azonban nem áll meg-

fordítva: miszerint az, ki a zenét és virágot kedveli, egyszerűs mind szívélyes ember is.

A zene-okozta fűlsiklandást szenvedélyesen kedvelő nőknek némelyek több kedvelést tulajdonítanak a csiklandás egyéb nemeiben is; a remek művészek pedig jobbára az érzékiség bilincseit hordják.

Nemcsak a zene, fűtyülés és dalolgtás, hanem még a kalapácsok, evezők és csépek idómérték utáni kezelése is könnyíti a munkát; miként harsány indulóra könnyebben lépdel a gyalog katona. Azon szabómester, ki észrevéve, miszerint számos legényei lassú nóták hallására lassabban is varrogattak, meghagyá a vak hegedűsnek, hogy folyvást csak fris nótákat húzzon, mire szembetűnőleg meggyorsultak tűzéseik.

Tanítassátok szűlék gyermekeiteket zenére, még ha kevés hajlamuk volna is hozzá; mert mindig kedvezőleg hat az a kedélyre. A régi hittudorok is felette pártolák; Luther azt mondja: *Musika ist das beste Labsal eines Betrübten; eine halbe Discipulin und Zuchtmeisterin; eine schöne herrliche Gabe Gottes, und nahe der Theologia!* Abban különbözik egyéb művészetek tanulásától a hangművészet tanulása, hogy idején korán kell kezdeni; magam is hat éves koromban fogtam a zongorához. Sok ifjú általa már barátokat, pártfogókat, magasb, mi véltebb körökbei juthatást és sok élvezetet szerzett magának és másoknak.

Musik ist der Schlüssel zum weiblichen Herzen,
Da schleicht sich melodisch mit Kosen und Scherzen
Freund Amor unmerkbar mit leiser Magie
In Seelen, als war' es zur Urharmonie.

Ki Ungot Bereget bejára, ugyan kevesebbet, de ki Tolnát Baranyát bejárta, örvendve tapasztalható, az ottani magyar-német vegyes helységeekben mennyire kedvelik és tanítják elemi iskolákban is a zenét; minden falunak van saját fiaiból zenekara egyházában és tánczvigalmiban. Nincs a tiszavidéken! Azonban itt ismét nagyobb a hajlam a népdalokra, számos már több gyűjteményekben zongora-kísérettel is megjelent szép jellemes népdalaink legszebbjei e vidékről származnak; az ezekben uralgó jobb ízlés nagy részben a lelkes Tárkányi Béla műve.

Minden nemzet saját nemzeti zenéje, tökéletlen menetében és kedvencz hangjaiban is, mélyebben s igazabban mutatja a nemzet benső jellemét, azaz érzetei hangulatát, mintsem azt a leghoszább leírásból megérthetnők.

De oly sajátos zenéje mint a magyarnak, egy népnek sincs; és nincs nemzet, melynél a zene oly fontos szerepet játszanék, és a nemzeti életnek oly nevezetes tényezője volna, mint a magyarnál, mert a magyar zene hű kifejezése a nemzet múlt és jelenkori életének. Sírva vigad a magyar. A csárdás zenéje, tánca egyiránt egyik leghatalmasb propagandája a nemzetiségnek magasb körökben is; és e propaganda apostolai ti vagytok, honunk magyar lelkű tánczos ifjai; rajta tehát barátim!

Magában legteljesb hangszer a zongora. A zongora-készítők valódi hóna Bécs, hol körülbelül kétszáz létezik. A felettébb kitűnő szorgalommal készült, s azért méreg drága, szövevényes gépezetű angol zongorák többnyire nehezebb járásúak; mi a gyorsaságot akadályozza.

Hangversenyre legelső hangszer a hegedű. Már

ennek készítésében koránsem haladott annyira korunk; sőt a régi olaszokhoz képest hátra van. E család tagjai olasz után Violino, Viola, Violoncello, vagy rövidítve Cello és Violon-nak, magyarul öreg bőgő vagy gordonnak neveztetnek; közel rokonságukat már arczvonásuk is mutatja. Az emberi hanghoz legközelebb jár a gordonka. Midőn néhány év előtt divatban volt zongora- s gordonka-kisérettel énekelni Schubert vagy Proch szerzetté német dalokat, tapasztalni lehet, miszerint a gordonka finom kezelése mellett a legszebb tenor hang is sokat veszíte. Hangkíséretre legalkalmasab a zongora, utána kivált szabadban a gitár és hárfa; utóbbiknál az a baj, hogy szüntelen hangolni kell. Ismeretes azon anekdota, miszerint a persa követ tiszteletére nagyszerű hangverseny rendeztetvén, kérdek tőle: mi tetszik neki legjobban? . „*Az első*” felele. Eljátszák az első darabot, „*Nem ez*” — el a másodikat, „*Ez sem*” — míg végre véletlenségből jöttek rá, hogy — a hangolás.

A hegedű oly hangszer, melynek csaknem emberi szeszélyei vannak, és a játszó hangulatával csaknem rokonérzetű kapcsolatban áll; talán azért, mivel mellhez szorítva a szív dobogását is osztja. Ez azonban egyedül azok műszereire nézve állhat, kik mellükben valósággal dobogó szívet hordanak.

Jól összeillesztett vonó négyes (Streichquartett) tagadhatlanul a zene-élvezetek legtökéletesebbje. Legkevesebb dilettánsnak van kedve a gordonhoz, pedig azt nagyobbyszerű zenékben nélkülözni épen nem lehet, lévén az egész zenének alaphangja. Az utolsó merseburgi herczeg remekül és szenvedélyesen kezelé ezt. Egy terme telve vala gordonokkal, és ennek közepén oly

nagyszerű óriás gordon állott, melyhez lépcsőkön kellé felmászni. Ajándéku készítetté ezt egy férfiú, ki — tudván hogy minden folyamodó, ha sikert óhajt magának, illetén hangszert vala kénytelen bemutatni a herczegnek — a belső titkos tanácsnoki címért esde. Legjobb és legtöbb bélhúrokat a pápai birodalom szolgáltat; mivel sehol sem emésztene meg annyi bárányt, mint itt. A legvékonyabb hangú húrok macskabelekből készülnek.

Minden hangszerek közt legfelségesb, legnagyobb és legmesterségesb az orgona. Rómában a Péter-egyházinak száz, a boroszlóinak pedig Silesiában ötvenhat változata s 3342 sípja van; legnagyobb ónsípja negyedfél mázsás, és tizenharmadfél rőfös hosszú.

Vit a l i a n u s pápának (657—672) tulajdonítják az első orgona feltalálását. A császárok orgonákkal szokván kedveskedni a francia királyoknak, a szenteskedőnek czimzett L a j o s király egy velencei orgona-készítőnek Frankhonban apátságot ajándékozott.

M o z e r salzburgi jeles művész az esztergomi és egri főegyházak számára készít jelenleg nagyszerű orgonákat, milyen honunkban még nem létezik.

Minden hangszernek megvan maga saját hangműszer-tani haszna s alkalmazása. E részben legkevesebb becsü az idegekre különösen ható üvegsodrony- és fis-harmonika vagy aeolodicon; ezen kellemes játszi hangszerek minden esetre sokkal nemesebbek, mint a doromb, duda, s czimbalom. Legjobban visít, ha harapják, kivált mikor még csak kezdik szorongatni: a k l á r i - néni (clarinett).

Legszebb hangműszer az emberi hang. Hangjáról ismerik meg a madarat, és egymást az emberek. Az

orvos kórjelnek tekinti betege erős, gyenge, siket, vagy üreg hangját. A genialis ember hang-vagyis szóéjtésében rendesen sajátságos kellene rejlik. Négyféle hang létezik az énekben: a női s férfi sopran (utóbbiak a fiúk és castratok hangja); tenor, alt-bariton és bass: nőknél sopran és alt. A magas soprant és mély basst leghamarabb megunjuk hallani; nőnél az alt, férfinál a tenor legkedvesb, mindkettő a szív hangja lévén, minden operában a kegyelt szerető tenor szokott lenni. A kedély zenenyelve az ének. A természetes éneknek is van már hatása, de a mesterséges ének szép hajlékonyságot, ügyes kótaolvasást, helyes intonációt, értelmes szóéjtést, és a tárgyhoz alkalmazott előadást igényel; egyedül utóbbival bizonyítja ízlését és érzemenyét az éneklő.

Minden időekben és minden népeknél szív szükséglete volt az ének. A kereszténységgel hogy magasb irányt vőn az ének, ezt különösen szent Ambrus, Chrysostomus, és I. Gergely pápának lehet köszönni. A hányféle a nemzet, csaknem annyiféle az éneklési modor; korunkban jobbára olasz, német és francziára oszlik, de szorosán véve egyedül az olaszok bírnak jellemző modorral. Ez különösen azon szorgalom által válik kitűnővé, melyet a hanglétszer kiképezésére fordítanak a scalák szüntelen gyakorlásával; kitűnik továbbá a hangok lassúdad dagadozó hordásaiban és összeolvasztásában (*portamento divoce*), mi varázsingert kölcsönöz az éneknek. Mindennemű érzelem kifejezésében, a legmagasb komolyságtól egész a legpajkosabb bohózatig, egyaránt dicső az olasz modor. Már a német keményebb, nem annyira hajlékony, de szí-

lárdabb; diadala a fúga. A francia modor pedig anynyira határos a szavalással, miszerint kitetszik, hogy ének kedvéért e beszédes nép nem örömetst hagyja el beszélgetését; takaros románczaik és víg dalocskáikban többet ügyelnek érzékeny vagy élczes tartalmukra, mint sem magára az énekre.

Ha dilettáns bármi dicsőén énekli is kisebb zenészi körökben az opera-darabokat, mindig találkozik egykettő, ki azzal áll elő: mi felségesen hallá e darabot énekelni e vagy ama nagyhírű művésztől! Azért alá camera legkedvesbek és hatásukat ritkán vétők ama különös jellegű, szívre leiekre egyiránt ható úgy nevezett német dalok, melyeknek Schubert lévén első szerzőjök, azóta Vesque, Proch, Kreutzer, Preyer, Kükén és mások nagy divatba hozák. Ezeket olasz énekes jól előadni nem képes.

Átalán a zene egyházi- s világira, emez ismét színházi, hangversenyi, kamra, s táncz-zenére oszlik. Az egyházinak jelleme: komoly, magasztos ünnepélyesség. Ennek ellentéte a szabadabb, kötetlenebb, enyelgő színházi és concert-styl. A hangművészet legnagyobb hatását az emberi szózat és hangműszerek egyesülése eszközli.

Minden művészet termőföldre az egély lévén, a hangművészet történelme bennünket Olaszthonba vezet; itt leljük az újabb egyházi zene alapelemét, a karéneket, mely régi görög és római melódiák után zsoltárok és keresztény hymnusokra lön alkalmazva, új formába öntve nagy Gergely pápától. A tizenegyedik században Arezzo Guido benczebarát találta fel a kótákat és kulcsokat. Róma s Velencez terjesztette a zenét,

különösen pedig a szabályosb éneket egész Olaszországban, mely már a 16-dik században nagyszerű zenély-teremnek neveztetek. Az első opera Velenczében adaték 1624-ben, és már akkor évenként 50-60 új operát írtak. Legújabb korban a kiművelt, hajlékony és melodiadús olasz zene egyházakban világi színre változék, operáiban pedig elpuhultságba látszik sülyedni; ezt sokan a termékeny Ró s s in i-nek tulajdonítják.

Ellenben mindinkább emelkedik a német zene, mely a harmincz éves háború után különösen I. Leopold császár és utódjai alatt éledt fel. A tizennyolczadik század közepe táján művelődött ki a kamra- s concert-styl, de az egyházi zene folyvást megtartá felsőbb-ségét. Legszámosb és legjelesebb orchestert tartott VI. K á r o I y. A német hangművészet fénykorszakát Gluck, Mozart és Haydn idézek elő. Haydn Jó-zsef, mint Eszterházy hg karmestere, szerzé többek közt ama szeszélyes bucsú-symphoniát is, melyben egyenkint némulván el minden hangszer, az eddig évi díjjal alkalmazott zenészek mindegyike, hangszere el-némultával eloltván és zsebébe dugván gyertyáját, szinte egyenkint, könyes szemekkel hagyá oda örökre a herczegi zenély-termet, — utoljára maga a nagy karmester is.

A német zene jellemét nem annyira a melódiák bősége képezi, mint inkább a harmóniák mélysége s instrumentalió gazdagsága. Példa erre a „Próféta,” melynek szerzője Mayerbeer remekül ért az instrumentatió-hoz. Szinte remekül érte ehhez Bethoven, Hummel, Dusek, Spohr, Romberg, Weber és mások. Utóbbi években az ízlés különösség és eredetiség

utáni törekvéssé fajulván, megrakott harmóniákkal elnyomá az éneket.

Honunkban jelen század kezdetével Illésházy István, Erdődy József, Brunszvik Ferencz grófok és mások jeles vonó-quartettokat tartottak házuknál, de legkitűnőbb volt Verebén Végh Ignác jeles művészekből álló zenekara, melynek a nagyhírű Hummel is tagja volt. Az öreg Végh Ignác műkedvelő s értő szép tulajdona örökül szállá elhunyt fiára s élő unokájára.

Az éji csend emeli minden zene, különösen pedig az ének kellemét. Ki nem ismeri az éji szerenádok varázsát! Shakespeare úgymond: *„ha a csalogány nappal énekelne, midőn minden lúd gágog, nem tartanók jobb énekesnek a poszáta billegetőnél.”*

Harag.

A harag valamely érzékenyebb bánalomból eredeti fájdalom, egybekötve a vett sérelem visszatörése, vagy megboszulásának hevesb vágyával. Súlyosb bánalom feledésére legsikereseb mód feledni a megbántó, mit minden esetre könnyebb mondani, mint cselekedni. Minden baj, mi akár magunk, akár mások bajából rajtunk történik, azon kedvetlen érzetet gerjeszti bennünk, mit boszuságnak nevezünk. Minél nagyobb önszeretetünk, annál nagyobb e boszuság; pedig az, miért első meg-lépésre saját bőrünk-ből is kiszöknénk, néha csekélység-ből áll.

Erős, nagy lelkek ritkán boszusak.

Quo quibus est major magis est placabilis irae,
Et faciles motus mens generosa capit.

Ez indulat neme a neheztelés, avagy bizonyos méltatlanságból eredő kedvetlen érzet; mely ha indulatos, már boszuság, sőt harag; és ennek legmagasb fokozata a bősziúség, mi megszédíti az elmét, és csak boszuállás után jut ismét eszmélethez. A jól kiöntött haragot bánat szokta követni. „*Haragudjál, de ne vétkezzél*” mondják szent könyveink; és ez okosb mint a s t o á, mely a haragot egészen száműzni akará. Midőn

épen azt vitatná Diogenes, hogy sohasem kell haragudni, egy ifjú látni akarván mikép követendi saját oktatását, szeme közé köpött; mire ez úgymond: „*Még ugyan nem haragszom, de mégis kétkedem, ha nem kellene-e haragudnom?*”

A harag jobbára megbántott büszkeségből származik, némelyek azonban bőség és puhaság szülte rózszeszélyből, vagy csupán unalomból is haragosak; de világosan beteg lélek az, melyet a legcsekélyebb ellenkezés is megzavarhat.

Úgy látszik, hogy a haragot ön fentartásunkra, önvédelmünkre, sőt ön felélesztésünkre adá nekünk a természet; és csak a szerfeletti indulat ártalmas. A harag bátorít, és kettőzteti erejét a gyengének. A tökéletes haragtalanság hiba, vagy legalább érzéketlenség és tompaságra mutat. Megbántva szúr a méh, harap az eb, a kis hörcsök neki szökik az embernek is; és azért állítja Schmausz természettani könyvében: hogy a boszúvágy bennünk ösztön lévén, bélgörcsöt kap az ember, ha boszúvágyát ki nem elégítheti. Alkalmasint Schmausz uramat gyakran gyötré a bélgörcs. Luther Márton úgymond: „*Ich habe kein besser Werk, denn Zorn und Eifer; wenn ich wohl dichten, praedigen, und schreiben will musz ich zornig sein; da erfrischt sich mein ganz Geblüt, mein Verstand wird geschaerft und alle unlustigen Gedanken weichend*“

A harag erőtúlsági (sthenicus) természetű; azért sokkal epekedőbb orvosa vagy ápolója iránt a lábadozó, mintsem az erőtlen valóságos beteg. A harag pujkagúnárként duzzasz kodik, sustorog mint az oltatlan mész ha savany nyal vegyül; de az ily harag nem állandó.

„*Úgy-e szívem hamar megharagszom? de hamar is megbékülök ám!*” monda valaki nejének. „*Csak az a baj, kincsem, hogy megbékülvén azonnal ismét megharagszol*” felele neje. Az indulatoskodó ez ebhez hasonló, mely ha már azt, ki őt kövel sújtá, meg nem haraphatja, s a hajított kőbe harap. A vad ember kirántja sebéből a nyilat, és ketté töri, a gyermek pedig megveregeti az asztal lábát, ha hozzá üti fejcskáját.

Üvegeseknek és edényárusoknak is jó keresetet ad néha a harag, és az ilyenén kis boszútöltések jótévoleg fordítják el a gerjelmet; míg a neheztelés, hol együtt jár haraggal a szomor, nem kevésbé emészti s ártalmára van az egészségnek. Mi sem boszantja jobban a haragvót, mint ha azt kérdik tőle: úgy-e bár ön haragszik? mivel könnyen azzá lesz az ember, a mi nek tartják. Természetesen leghajlandóbb akkor haragra az ember, ha gyengélkedik vagy sok foglalkozása van; ekkor nem könnyen követendi senki Plató példáját, ki vétő szolgájához így szólt: „*Ha nem haragudnám, jól elvernélek.*”

A harag nagyítja a tárgyakat; azért haragva mitsem kell cselekednünk, mert köd borítja látásunkat és elménket. Egy indulat sem torzítja el annyira az ember alakját, egy sem ragadja oly ellenállhatlan erővel, egy sem sodorja oly rögtön bösz állatok körébe, mint a harag. A felforrnt nedvek duzzasztják edényeiket, különösen az úgynevezett harageret; a homlokon vészes redők sűrűdnek, a szemek szikráznak, és a bösz arczon pír és sápadtság hullámzanak felváltva; a nő szája körül pedig sajátságos redő vonul.

Mi sem mutatja jobban a haragosság ártalmát, mint

azon méreg, mely ingerlett állat harapásában és nyálában rejlik; ily sebek mindig nehezebben gyógyulnak. Maga a természet tanítja haragban a nyál kiköpését; úgy szinte az is természet intézkedése, hogy haragban ételt, italt nem kivan az ember; mert haragban enni vagy inni felettébb ártalmas.

Könnyen előidézi a haragot az éh, szomj s fáradtság is. Mózes látván, miként tánczol Izraelje az aranyborjú körül, haragjában még az Úr ujja-írta tízparancsait tartalmazó két kőtáblát is eltöré; mivel el vala lankadva a hegymászás és negyven napi böjtöléstől Sinai hegyén.

A csecsemő kisdud arcán, ha siránkozik, csak ritkán a fájdalom, hanem a tehetetlensége miatti boszankodás vonásai tűnnek fel; ha boszankodás-szülte ingerültsége jókor nem fékeztetik, a gyermeket hirtelenharagúvá teendi, ki legkisebb ellenszegülésnél lángroggyúl. A haragvó tombol néha önmaga ellen is, s böszültségében kedves énjének sem kegyelmez, s elvégre még azért is haragszik, hogy haragos.

A kis emberek néha azért is haragszanak, hogy nem nagyobbak.

Az alap, melyről e gyászos növény felpenészik, egy részt ugyan a vér és nedvek ingerlékenysége, legtöbb esetben sértett gőg; de a haragtartás, mely rágalom és más aljas módok felhasználásával, a sértő tárgy romjain gyönyörélvezettel űzi diadalát, az emberi természet leggyalázatosabb tüneménye.

Egyedül a hidegvérűségre van üdvös hatása a haragnak, mert a hidegvérűnél csak igen ritka jelenet

lévén, elősegíti a kipárolgást, eloszlatja a szorulást, és felrázza a lelki szellemeket.

Bachus, Venus, és Mercurnak együtt véve sincsen nagyobb részük a köszvénybajokban, mint magának a haragnak.

H á z a s s á g .

Az állati ember még csak családos életbe léptével válik tulajdonkép emberré.

Mert egy ember még csak egy fél
 És egészen csak akkor él,
 (Akár ki mit beszél)
 Midőn két szív egybekél.

Nem mindig lelik ugyan fel egymást a rokon érzetű lelkek a földön, mert a gondviselés terveihez látszik tartozónak lenni: különböző lényeket kötni egybe házasság által, hogy egyik a másika által nemesbüljön.

A házasság célja a gyermek-nemzés és nevelés. Apa, anya s gyermek képezik a családi háromságot, családok pedig az állam alapját.

A házasságok égben köttetnek, de földön mennek teljesedésbe; azért mint ég és föld, oly nagy a különbség házasság előtt, és után.

A házasságok égben köttetnek, hol nap és hold valának az első házas pár. Eleinte tetszett a napnak a hold, kivált mivel minden hóban egészen megújult; de miután a nap lenyugodván, férje, a hold, kalandozni, szép nők és hajadonok ablakain bebakandikálni kezdett, a mézes hetek elmúltával a nap észrevévén férje sok faltjait, — ragyogó szépségével szemet szűrva s tartózkodás nélkül mindenkit hevítve, rendesen környezteté magát Mercur, Mars, Jupiter, Saturnus és másoktól. E naprendszerből nyerte a hold szarvait.

Azóta ritkán látni együtt e házaspárt, s akkor is csak azért kerülnek össze, hogy egymást elhomályosítsák!

Régi magyar írók szavaival élve: „*Fiatal embernek a feleség támasz, a pálcza csak parádé; öregnek a pálcza támasz, a feleség pedig csak parádé*” Mondjuk inkább: a feleség fiatalnak élettárs és feleség; megállapodott korúnak, feleségség; öregnek pedig ápoló barátné; mint Pasquier monda, ki három feleséget vőn: propter, opus, opes, opem.

Sok öreg egyedül azért házasodik, hogy legyen — úgymond — mégis valakije ki befogja szemét. Ehez némelyik nő igen jól ért. Mint péld. amaz ármányos, ki koros férjének váratlan, nem óhajtott beléptekor jobbjaival ép szemét befogva, úgymond: „*Azt álmodám, hogy hályog- borította bal szemednek is megjőve világa; mit látsz szívem?*” — „*Épen semmit.*” És valóban nem is látá, az a közben elosont gonosz lelket.

Die Ringe machen Ehen, und Ringe sind's, die eine Kette machen; és sokan azért készíttetnek mátkájok számára vastagabb jegygyűrűt: *Um leichter durch die Finger sehen zu können.*

Mindenkinek három nevezetes napja van éltében, és ezek képezik soknak minden nevezetességét: születés, házasság, és halál. Születésünk és halálunk napjáról minél kevesebbet tudunk; de annál többet házasságunkról. Ez legfontosb lépés lévén az életben annak, kit élted sajátja

Gyanánt ölelsz, mélyen lelkébe nézz,
Bíráld meg léte bel és kül nemében;
Mert ha mérget szívsz nektár helyében
Sebedre írt nem ad az orvos kéz!

Amaz ismeretes deák öt P.

Sit pia, sit prudens, pulchra , pudica, potens

középsőjét ne igen óhajtsad magadnak, mivel a szépnek rendesen és igen természetesen sok imádója lévén, ez imádás többnyire a férj nyugalma megzavarásával végződik. Experto crede Ruperto! Hisz még lelketlen tárgyakra nézve is áll: hogy nehéz megőrizni azt, mi sok embernek tetszik, és min vágygyal csügg mindenkinek szeme.

Ha csak habos testi kények,
Nem a viszon lisztelet
S titkos rokon érzemények
Fonták a szív-kötelet,
Nem állandó; parányi ser
Egy kis nem várt történet
Egyetlen egy elfolyt csép vér
Ennek könnyen véget vet.

A szellemdús férfiú nőben ép elmét, ép szívet, ép vért keres; érzelem, nem pedig szellemi érdek-cserét óhajt.

Ha pedig szellemdús nő ostoba férjhez megyén, vagy maga lesz szerencsétlen, vagy férje nevetséges; nem lehet pedig szellemdús nőnek nagyobb szerencsétlensége, mint nevetséges férjet bírni.

Az okos, romlatlan szívű nő csak oly férfiút szerethet bensőleg, állandó szeretettel, ki esze, s míveltségével magasan áll fölötte.

Házasság, melyet egyedül az illdom köt, de szerelem vagy tisztelet nem hevít vagy melegít, árnyba ültetett növény, mely sínlik, és epedve nyúlong az életadó nap felé.

A kalmárlott mátkaság
Mind palástolt szolgaság.

Ritka az a gazdag nő, ki többé kevésbé ne éreztesse férjével vagyontalanságát; és

Párjától a megvetés
Roszabb, mint az etetés.

Szintoly gyalázat nejétől fogadni el mindennapi kenyerét, mint egyedül neki köszönhetni polgári becsületét. *Uxori nube paci.*

„*Adja a férj az ebédet, a nő pedig a vacsorát*” mondák apáink. Talán azért jövének divatba a késő ebédek, hogy megkíméljék a vacsorát.

Minden házasság sorsjáték, melyben sok apró, néhány tetemesb, de csak egy főnyereség vár a szerencsésre; a játsszók jobbára elvesztik berakott pénzüket, és a magukban táplált szép reménynyel beérni kénytelenek.

Impulsu et coeca magnaque cupidine ducti
Conjugium petimus, partumque uxoris; at nulli
Nolum qui pueri, qualisque futura sit uxor.

Az élet, különösen pedig a házaselet mestersége, minden mesterségek legfinomabb, és legnehezebbike.

Társaséletben arczéllal (*en profil*), de a házaseletben szemben (*en face*) nézik egymást az emberek. Házastársak egy hét alatt néha több igazságokat mondogatnak egymásnak, mintsem a nőtlenek hosszú évek során hallanak. És ez még jobb.

A férfi nő nélkül fedetlen, a nő pedig férfi nélkül alapzat nélküli ház.

Legnyugalmasabb házasságok azok, hol egyik fél másik fölött ész- túlsúlylyal bír; mivel néha oly hasznos a szerelem és barátság az erkölcsi rövidlátó-

ság, mint a testi; csak kevesekre szorítkozik, annál vidorabb, és hűségesb.

A férjnek gyógyásznak is kell lennie, s óvakodva tudnia, hogy a *bella donna* házon kívül is oly mérreg, mely megmérgezheti az egész házi és családi boldogságot. Továbbá, nem csak jó férjnek, hanem, mi néha feletébb súlyos, *férfinak* is kell lennie.

Nupta virum timeat, ráta sit custodia nuptae,
Hoc docet, hoc leges, jusque pudorque jubent.

Némely férj azonban hasonló oly könyvhez, mely kettős kiadásban jeleni meg, finom kiadásban a világ, durvában pedig neje számára.

Mívelt nőkkeli társalgás kedvezően hat a férfira; modora fesztelenebb, nyájasb és udvariasabbá lesz; de a fiatal, akarát nélküli nőre általán veszélyesebben halhat a nőkkeli bizalmas, mintsem a férfiakkali illemes társalgás. Mert a nők közlékenyebbek lévén, a mindennapi életből merített tapasztalataikat, észrevételeiket oly tekintélyeskedő tudákosság nélkül, és annyi igénytelen kellemmel használják fel néha a házi zsarnok irányában, miszerint minden kétkedést kiszorítanak a tapasztalatlan gyenge kebelből. „*Tudd meg barátném: uras a férj? maga idején engedékeny és eszélyes a nő; azért a férj egyes pillanat zsarnoka, a nő pedig az egész élet királynéja.*” Mint a bájcső tükrei közt képezett ábrák kedvesek, de ártalmasak a szemnek, oly csáb hatással byr némely világ-nő szófüzéréen a virágszirmok szynvegyülete az ártatlan női kebelre.

A házasság első éve, a női nevelés végsője; ha ekkor nem sikerült, minden további törekvés hasztalan.

Si tibi suspecta est uxor dubiique pudoris

E fresco ecsetű versek folytatását megolvashatja kinek tetszik Palingeniusban.

Néhány évtized előtt divat volt honunkban, még pedig tekintélyesb férfiak körében, (enyelgésből) papucs-hős társulatot képezni, melynek rendesen magasb állású házas férfiú lévén elnöke, a tagsági nyomott oklevelek Zsámbékban keletkeztek, melyekkel a tudós társulatok módjára váratlanul tisztelék meg az érdemdús Andapál férjeket.

Néha a családra üdvösb, ha az okosb és lelkesb no képezi a házi Jurisdidiot, habár általán jobban megyén a ház dolga, ha csak közepszerű tulajdonokkal bíró férfiú kormányozza is.

Míg deákul nevetgélünk, azt mondák: a férj substantivum, a nő pedig adjectivum, quae convenire debent in genere numero et casu. E deák nyelvtanból tudjuk azt is: Cornu est indeclinabile. Mert a feleség nem mindig feles-ég, hanem még jó, ha néha negyedes, nyolczados, tizenhatados ég — de mégis csak ég.

Természetesen a szerencsés választástól és jó alkalmazástól függ legtöbb, de ez utóbbiktól még sem minden. *C' est en vain qu' on voudrait changer le carectere d' une perfide; on ferait plutot remonter un fleuve vers sa source!*

Miként a czélzó befogja fél szemét, a házasságban is hol egyiknek, hol másiknak kell néha behunynia fél szemét, mert a házasság sem nem mennyország, sem nem pokol; és közepette egy kis purgatorium néha talán hasznos is — kivált tavaszkor.

Nagy baj ugyan, midőn mindig ugyanazon egy fél

kénytelen fél szemét behunyni, míg majd a halál fogja be örökre mindkettejét a házastársak egyikének.

A házasságok felbonthatlansága keserves ónsúlylyal nehezedik ugyan néha egyesek lelkére, de a köz-társaságra nézve elvitázhatlan üdvös hatású. Ez oka, hogy már protestáns államok is hévvel pártolják.

Némi hasonlatosságot fedeztek föl a *processus divortialis* és *processus chemicus* közt, t. i. eleinte elszáll a vízanyag, azaz eltűnik egyik ház-asfél, miután minden szép reménye vízzé lőn; — azután felszívatik a sav-anyag, azaz a másik fél elég anya-got lel savanyú érzetre; — és még marad fel valami semleges, t. i. az adósságok.

Il y a des bons mariages, mes il n y a pas des délicieux mond Rochefaucault. ¹⁾

Voltaire egy boldogtalan házasságban élő nő e kérdésére: *Miért nem létezik a paradicsomban ház-as-ság?* azt felelé inyére: „*Mivel házasságban sem lé-tezik paradicsom*” Említenek egy házasságot, mely-nek egyenetlenség még perczekre sem zavara meg soha nyugalmát; de erről azt mondja a gonosz világ, hogy a férj vak, a nő pedig néma volt.

Külföldi nők, kik magyarokhoz mentek nőül, azt hányák azoknak szemükre, hogy igen hamar közönbö-sekké lettek; és e szemrehányást már csak azért is megérdemlik, miért nem házasodtak honn, hol ezt már inkább megszokák a nők.

Még ritkán bánta meg valaki kora házasságát; késő

¹⁾ Léteznek jó házasságok, de gyönyörűségesek nincsenek.

házasságukat ellenben többen megbánták már. Mi szép mondhatni aggkorában: Lányom! mondd meg lányod lányának, hogy fiacskája sir!

Sokan addig halogatják házasságukat, míg végre egészen elmarad; vagy addig fontolgatnak, míg végre az is fontolgatni kezd, kit nőül vennének. És ritkának jut eszébe, ki öreg napjaiban házasodik, hogy ha megfelel is a házasság első céljának, másikat, a nevelést aligha eszközölhetendi.

Az após rendszeren jobban kedveli menyét, az anyós pedig vejét; ez pedig féltékenyebben őrzi menyét, mintsem férjnél lévő lányát; jól tudva, hogy lyánya gyermeke mindenesetre édes unokája leend.

A házásélet bátorrá, elszántabbá teszi a lelket, és megedzi az ínség közös türelmére, veszélyek legyőzésére. Az embergyűlölőt emberebbé, az együgyűt okosabbá, szívét közlekedőbbé, részvevőbbé, s az élethez ragaszkodóbbá teszi. Az anyában magzatait, magzataiban pedig anyjukat szereti a férj, s othonos örömek élvezetében a boldog könnyen nélkülözi a világ minden zajos vigalmait.

H a z a s z e r e t e t .

A szülőföldhöz! vonzalom minden embernek oly természetes tulajdona, mint az apai s anyai szeretet, Az apai ház, gyermekkorunk tartózkodási helye s vidéke, egész életünkben kedves tárgyak maradnak előttünk. Minden népben megvan a hóna utáni ösztönszerű sóvár; minél fogva a hónából jövő legcsekélyebb tárgy előtte kétszeresen becses; és a honi kunyhó, erdő, patak, halom vagy völgynek pusztja képlete is elérzékenyítő hatású.

A honszeretet jeges gönczéhez csatolja a lappont és grönlandit, forró homok-sivatagaihoz a szerecsent, és mindenkit szülőhelyéhez, fiatalkori barátaihoz, megszokott honi életmódjához; azonban a hazaszeretet e csupán szenttani nemének magában még erkölcsi becse nincsen, mivel ezt még oktalan állatoknál is tapasztaljuk. Egyedül az emberi kebelben lakó magasb honszeretet teszi fel minden polgári erényekre a koronát, és szüli szabad államban az erényeket. E nemesb értelemben a hazaszeretet legbensőbb közösség azon országgal és néppel, hol polgári joggal bírunk; oly közösség, mely leghűbb ragaszkodással a hon ügyét saját ügyévé tévén, személyességét a közösnek alárendeli.

Az az igazi hazafi, ki nem gondolván nemzete balítéletével, hálátlanságával, javaért, dicsőségéért életét, életének minden részeit, fáradozásait feláldozza; ki csak azért él magának, hogy hazájának éljen; ki csak nemzete boldogságában érzi magát boldognak.

L a m a r t i n e s Montalembert egyetértőleg követelik a jó polgártól, hogy daczolni tudjon a népszerűtlenséggel; mert igazat szólva, a valódi népbarát jutalma csak nem mindig a népszerűtlenség.

Ily hazafiaknak köszöné uralmát Görögország és Róma. E polgári erény ugyan saját fentartási ösztönön is, de különösebben a nemes kötelmek érzetén, és annak megismerésén alapszik, hogy az egyes semmi egyéb, mint láncszem az egésznek lánczában, melyet állásához képest kiki tartani s viselni köteles.

Die Heimat ist, wo andere Herzen
 Mit unserm Herzen Eins gemacht,
 Mit uns gefühlt mit unseren Schmerzen
 Mit uns geweint, mit uns gelacht,
 Mit uns geklagt dieselbe Klage,
 Mit uns gesungen selbes Lied:
 Gebetet in derselben Sprache
 Und an denselben Grab gekniet!
 Die Heimat wird nicht dageboten
 Wo unser Jugendleben lag,
 Heimat ist, wo man seine Todten
 Besucht am Allerseelentag.

Mily emésztő búnak áldozata a hónából száműzött szerencsétlen hontalan:

S meghalva már nem nyughatik
 Anyafölde keblében,
 Idegentől tiportatik
 Idegen por szennyében.

O! flebile emigrandi beneficium!

A közönséges ember azt nevezi hazájának, hol apja nemzé, édes anyja szoptatá s papja megkeresztelé; a katona azt, hol legnagyobb zsoldot húz, és légindolensebb lehet; a kalmár azt, hol legjobban kama-toztathatja tőkáját; a tudós azt, hol neki legtöbbet tömjé-neznek; más pedig végre azt, hol legtöbb valódi sza-badság, igazság és mívelt emberiség létezik; nem csuda tehát ha ez utóbbik csak ritkán akad hazájára.

Illa mihi patria est ubi pascor, non ubi nascor,
 Illa ubi sum pastus, non ubi natus eram.
 Illa mihi patria est, mihi quae patrimonium praebet
 Hic, ubicunque habeo, quod satis est habito.

Így szól a közönséges világpolgár, ki csak azért mindenütt otthonos, mivel sehol sincs hóna.

Miként az egély, úgy szinte a honszeretet is egye-dül a lelkiismeret dolga lévén, semmiféle törvény nem parancsolhatja. Mihelyt az erkölcsiség és szabadság ta-lálkoznak, az áldozat magasztos eszméje dagasztja a kebleket, és a valódi hazaszeretet csudákat mivel. Az erények ez erénye szüli ama halhatatlan, szemünket ká-práztató dicső tetteket, melyek önző korban meseként tűnnek fel Tapasztalat szerint kis államok rendszeren több hazaszeretetet tanúsítanak, és jobbára mindenütt a közép osztályokban honol az.

Nem szabad a valódi hazaszeretnek hiú, ártalmas nemzeti göggé, más népek iránti gyűlöletté, ellensé-geskedéssé fajulnia, nem az önzés palástjának lennie, nem természeti vagy szövetségi kötelmek megsértésére felhasználatnia; szóval rosszat cselekednie, hogy abból a honra jó háramoljék.

Miként az emberiség, úgy a hazafiság sem szüle-

tik a gyermekkel; egyedül oktatás és buzdítás által hazafiasítható az ember. R o u s s e a u szerint nevelés adja a léleknek a nemzeti formát, az irányt: miszerint hajlam, szenvedély és szükségből szeresse hazáját. Pedig senkinek sem jut eszébe tanodákban ébreszteni azon hajlamokat, melyek kiképezésével a közös érdekek nemes védői leendenének a tanulók. A gyermek szívének kell már a hazaszeretetet szikráját magába fogadni, ápolni, éleszteni.

Az örökös fejedelemségekben a valódi hazaszeretet, mely a közjó iránti élénk községi szellemben és élő buzgalomban nyilvánul, gyakran összezavarják és felcserélik az uralkodó személye s családja iránti ragaszkodással; amaz haszonlesés nélküliebb, emez feltételezi, hogy az uralkodó képviseli az állami társulat érdekét.

Franciaországban egész XV. Lajosig a fejedelem főhadvezért, az egész nép pedig hadsereget képezvén, minden igazi francia készséggel alárendelé személyét, szabadságát, hogy fejedelme nagy, hóna pedig győztes lehessen; állatván hogy a hadvezérnek korlátlan hatalommal kell bírnia, a hadseregnek pedig szigorú fegyelem alatt állania; miben a katona lealacsonitást koránsem lel, érezvén hogy csak így vezényelhető győzelemre. A földnek nincs oly nemzete mint a francia, s egy nemzetnek sincs oly városa, mint Paris.

Midőn dús tevékenységű férfiú áll az állami hatalom élén, személye iránt oly lelkesedést gerjeszt az alkotmányos szabad nemzetben is, hogy hazája hírnevét, dicsőségét, becsületét személyéhez csatolva tartja, de azért az állami egylet javát is szívéen hordja. Minden

jó honpolgár őszinte tisztelettel hódol köztársaságban felsőbbségének, monarchiákban örökös fejedelmének, mint az igazság, nemzeti becsület és önállása fentartójának, és a közügy fejének, ki mivel fő, a többi tagoktól el nem válhat.

Ki éjeket, napokat, sőt élte nagyobb részét örök munkálkodásban tölti nemzete boldogságának előmozdítására, nem kevésbé hazafi, mint az, ki szabadságáért ontja véré; ez hirtelen, az lassanként áldozza életét; csakhogy a honérti halál nagyobb fényt áraszt az áldozatra. Sőt még az is lehet valódi hazafi: ki hazájáért nem tehetvén, nem tesz, de keble ég hónáért, örvend boldogságán mint tulajdonán, annak becsülete, annak gyalázata saját övé.

Minél több részt vészen közügyekben a honpolgár, annál inkább öregbedik hazaszeretete; azért a népképviselési intézmény tevékeny hazaszeretet forrásává lesz, mert kivéve a szív kötelékeit, mit keres és mit szeret a polgárisodás és műveltség bizonyos fokán álló ember egyebet hazájánál? és mi lelkesíti őt jobban hónáért, mint azon érzés, hogy állása mint embernek nemzeti, szabad, és tiszteletes? Nagy Isten! mi természetes, mi könnyű szeretni hazáját, ha tőle csak parányit viszonyszerettünk is!

H a z u g s á g .

E magyar szó: igazság — justitia-t jelentvén és v é r i t a s-t is, bátran elmondhatjuk, hogy az igazság: ég szü-
löttje, s jobbára csak istenek közt honol. Utóbbik érte-
lemben kevésbé boldogítja itt földön az embereket, mint
a tévedés és csalódás; és nem is oly könnyen kipuha-
tolható annak valósága, mint mikor a macskáról mon-
dák, hogy ő falta fel a három font pecsenyét; s megmér-
legelvén, és az egész macska három fontosnak találtat-
ván, mondák: „No a pecsenye meg volna, de hol van már
most a macska?”

Az igazmondóság az erény első vonása lévén,
szent Ágoston még akkor sem tartja megbocsáthatónak
a hazugságot, ha azzal valakit megmenthetünk. Ezt tártá
ama szent atya is, ki zárdája ajtajában állva látá, hogy
valaki a katonák dühös üldözése elől a zárdába mene-
kült; kiktől kérdetve: *Nem futa ide be egy rőt ember?*
kámzsája bal ujjába dugván jobb kezét, mégis azt felelé
egy kis mentalis reservatával: „*Ide nem futott.*” A *re-*
senatio mentalis az igazságnak oly célbóli szándékos
megsértése, hogy mást tévedésbe hozzon; és így va-
lóságos hazugság, Rousseau e részben szintúgy véle-
kedik mint sz. Ágoston; mégis kérdeztetvén: Vannak-e

gyermekai? Nincsen-nel felelt, habár öt gyermeke volt; és csak később juta eszébe, hogy jobb leendett azt felelni: Agg legénytől hogy kérdhet ilyest fiatal nő?

Herodot (III. 72.) e fölött értekezik: *Szabad-e hazudni kénytelenségből?* Nem tetszik erkölcstelenségnek az igaztalanság, ha mások bántalma nélkül azzal jót eszközünk, vagy boldogítunk. Voltaire szerint a hazugság csak akkor bűn, ha valami rász támad belőle; midőn jó következményei vannak: erény.

Négy neme van a hazugságnak: 1) A tisztszerű hazugságok; ez osztályba tartoznak a kiváltságolt politikai hazugságok is. 2) Az irodalmi aesthetikus hazugságok. „*Una spiritosa invenzione prodotta della fertilita del ingegno*”¹⁾ Felebarátunk rászédésére irányzott hazugságok, melyekhez képest a hiúság- úgy jó szívűség-szülte hazugságok csaknem valóságos erények. 4) Az udvarias módosságból mondottak, melyeken alapszik a galanteria egész törvénykönyve; mivel a galanteria bókja nemis egyéb, mint a szeretet finom hazugsága. Ide illenek a józan erkölcsiség előtt szinte kiváltságolt úgynevezett nagylelkű hazugságok.

Az utazók eredeti bűne lévén a hazugság, erről már Lucían is megróva, Münchhausen vagy báró de Manx utazása pedig élczésen kigúnyoló őket. Valaki göröghoni utazásával csuda dolgokat regélvén, kérdetek: *Mentiris-be is eljuta ön!* — „*Oh igen szép varos.*” — *Ott ön meglehetné szerencsáját, megválasztanak kétségkívül önt főpolgármesternek.*

Mivel sokat társalognak utasokkal a vendéglősök,

¹⁾ A genie termékenysége szülte szellemes találmány.

ez lehet talán oka, hogy szinte jó fillentők. Gyakran szék háta mögött az inasok is bele ízlelnek.

A hazugság az önszeretet csiklándása, mely úgy hiszi, miszerint eszének kevésbé válik becsületére a puszta igazság, mint az önkigondolta hazugság. Gyakran fontosságot nyerni kívánó tetszvágy szülöttje; s akkor még sem oly fekete mint az ördög, legfeljebb olyan mint a félszerecsen.

Miként néha a művészi hajlam, szintúgy válik a hazudozás is bizonyos családok örökévé ízről ízre: „*Nem T . . y, ha nem hazug.*” Hazugok ellen legjobb szer, mint már Gálba is monda: *Mendacium evidentiori deridere mendacio*, kivált ha messze elvetvén a súlykot azt hiszi hogy jól felültetett; például, ha valaki beszéli hogy bújában egy éjszakán megöszült, mondhatjuk: hogy ez már tiszta fekete vendéghajjal is megtörtént. Ha valaki oly jeles látcső birtokával dicsekszik, mely annyira megközelíti a jól távolban lévő templomot, hogy még a hívek imáját is meglehet hallani, — megemlíthetjük neki azon jeles viszhangot, mely, ha azt kiáltja valaki: *Echo barátom, hogy vagy?* azt viszhangoztatja: „*Köszönöm a kérdést, csak megvagyok.*”

Léteznek hazudozás hírében egész tartományok, és nemzetek; ilyen Frankhonban a Gascon tartomány; ilyen talán Poroszország. Nem meglepő gasconiaitól hallani: hogy agyonvert ellenségei barkójaiból készíttete magának ágyába matráczt; és midőn a porosz tiszt szabó-dék feltárni a határvám hivatalnál podgyászat, és a motozó hivatalnok azzal fenyegeté őt, hogy különben kénytelen leend felmetszeni (*aufschneiden*) bőrzsák-

ját: azt monda haragosan: *Wenn ein Preusse einmal sagt: auf Ehre! so ist das so gut als aufgeschnitten.*

Találatnak ittott nagyok is, kik igen jól értenek e mesterséghez; az epigramma ezeket magas tornyokhoz hasonlítja, hol mindig erősebben fuj a szél, azon különbséggel, hogy ezek közletről, a tornyok pedig távúiról tetszenek kisebbeknek.

Egyik könnyelműségből hazudik, másik rász öntudat vagy megszokásból, úgy hogy észre sem veszi már, mikor fülent. Az élczes vagy ábrándos néha akaratlanul hazuggá válik, keleti képzelő erejénél fogva nem képes eszményes sujtások nélkül egyszerűen elmondani valamely tényt, és a saját agyvelejében fogantatott mesét ha egyszer kétszer elmondá, végre maga is valóságnak hiszi, mint az, ki afrikai utazásáról oly hévvel szóla, hogy keservesen sírni kezd, midőn elmondja, miszerint boldog házasságában nemzett három gyermekeit mind felfalta vad apósa! Pedig élteben még húsz mérföldet sem utazott.

Hiúságból a legjobbak is eltérnek néha az igazság ösvényéről Egyik tökéletesen bírja a franczia vagy angol nyelvet, de gyakorlata nem lévén elfeledé (mit soha sem tudott); másik ön életrajzában leírja vitéz tetteit, melyekről szemtanuk állítják, hogy fele valótlan, fele pedig máskép történt. Nem mindenikét lehet ugyan kiszedni a hínárból, de mindegyiknek vannak bizonyos arczjelei, melyek elárulják fillentéseiket.

Háborúban őszinteséget ki sem keres, mivel hadi cselek közé tartoznak a hazugságok is, úgy hogy gyakran az igazat sem hiszszük; de hadi jelentéseink olyanok, mint az orvos-írta kórtörténelmek: ha felgyógyul a

beteg, mindent az orvos eszköze; s ha boldogul méghalálozik az Úrban, a kór és halálnak különféle okait, mint már eleve megmondá az orvos, a boncz-látletet világosan mutatja.

Korunkban hemzseg hazugokkal minden kar és rend, kivált mióta annyira finomodék a nyelv, hogy rég nem mondja már senki: „*Úgy segéljen, derekasan ha-ik!*” — hanem legfeljebb: „*Nem leghívebb szokott lenni előadásaiban*” vagy: „*Kedveli néha az eszményzést.*” — *Solus Deus verax, omnis autem homo mendax* — úgymond, az írás.

Az egyedüli vigasz még abból áll, miszerint hazudozással keresi sok ember mindennapi kenyerét, és fillentéseiket elhinni ki sem tartozik; mulattatják az embert, a természet néhány csupasz részeit fedik, és mégis örvendeztető jelül szolgálnak: hogy mégsem költözék el egészen földünkről az igazság; miként a bukások is azt bizonyítják, hogy mégis sok becsületes ember létezik a földön, ki magát megcsaladni engedi.

Kire sem lehet jobban bizni titkot, mint a hazugra, mert ha elbeszéli is, nem hisznek szavának; de azért mindörökké undok bűn maradand a hazugság. Képes megfosztani az embert minden tisztelettől, és minden hitelétől.

Mendacium . . .

in puero est levitas, in sene grande nefas.

Helvethon.

.Melyik állat hasonlít legtöbbet az emberhez? kérde Grammont;.... *a helvet*. Oly éghajlatban, hol négyszer kell napjában enni, még pedig sokat enni, következőleg négyszer is emésztetni, ott gondolkodni bajos. A schweicziak felföldi, a hollandok alföldi németek. Európában legmagasb fekvésű, és függetlensége mellett más államoktól legfüggőbb hon a helvet, mert még a kenyeret és sót is szomszédoktól hozzák;—de szabad! és mivel az ország fejedelmet és nagyszámú katonát nem tart, nagy adótól a honpolgár ment.

A kikürtölt schweiczi becsületesség daczára a vendéglősök, kereskedők, furmányosok, hajósok és szolgák jól meghúzzák ám az utast, ki, ha postaügyük jobban rendezve volna, két nap alatt az ország egyik szélétől a másikáig könnyen eljuthatna. A híres schweiczi őszinteség, mely könnyen durvasággá s paraszt göggé fajul, jobbadán a kis cantonokban honol; városaikban több bizalmatlanság és zárkózottság mutatkozik, mint bármelyik némethoni városban.

A marignanoi ütközet után,— hol a megvert schweicziak büszkén tértek vissza honukba, válllaikon hordva ágyúikat és sebesültjeiket — megszűnván Európára

minden befolyásuk, nyomorult vallási viszálykodásokba süllyedtek, két század lefolyta alatt saját véreik ellen küzdvén, míg a francia nagy forradalom őket is örvényébe sodra. Hazaszeretetük, és vitézségük, habár siker nem koronázza is, tiszteletre méltó.

Igazi helvet szokásokat leginkább a havasi pásztorok közt kell keresni, kik nyaranként öt-hatszor változtatják a legelővel lakásaikat, a telet falvakban töltik, tavasszal ismét kivándorolnak havasaikra. Ez egyszerű emberek csupán tejjel és sajttal élnek, de már náluk is divatba jöve a kávé, s ezt napjában nyolczszor is isszák. Minden fényűzésük marhákból áll; és ha a gazda minden gúnyája nem ér is harmincz negyven forintot, néha ötven forintos ezüst csengő csügg kedvencz tehene nyakáról.

A kisebb cantonok, különösen az Appenzelinek lakosai meglepőleg élczesek. *Mi a háború?* kérde a katonatiszt egy unterwalditól kit katonának verbuvála. „*Adjon — úgymond — egy ezüst húszast, azután megmondom.*” Elfogadván a húszast. „*Adjon még egyet.*” — „*No még egyet.*” — Látván hogy haragudni kezd a tiszt, azt mondja neki kaczagva: „*Ha valaki illetéken felül vészen, és a másik fölötte haragszik és erővel vissza akarja venni, — az a háború!* — S t u p p a ezredes is appenzeli lehetett, ki a francia hadügyi országglár ez állítására: „*Ha kezünk közt volna minden arany, mit mar a helveteknek eddig fizettünk, arannyal burkoltathatnánk az utat Baseltől Parisig, azt felelé: „A Frankhonért ontott helvet vérrel pedig csatornát készíthetnénk Paristól Baselig.*”

Valamint mindenütt, úgy különösen Helvecziában is

a nyelv műveltsége mutatja a nemzeti műveltség fokoza-
tát. A schweiczi teletorkú németiség a déli német fülét
elrettenti, az éjszaki németét pedig épen ketté hasítja.
Még a művelt schweiczi úr sem beszél sokkal különben;
ez oka, hogy örömet francziára fordítja a társalgást.
Egy művelt delnő szép szóejtéssel tett német kérdésére
azt felelé a berni nő: „*Kincsem, nem értek talianul.*”
A Paris, Madrid, Turin és Romából visszatérő schwei-
czi katona zsoldosok már rég megváltoztatták távul eső
hegyüregeik közt erkölcsük hajdani egyszerűségét.

Habár érzésdús lelkekre mindig vonzerővel fog
hatni az itteni nagyszerű, változó természet, azért H el-
vecziát még sem lehet Árkádiának nevezni, mivé sok
ábrándos utazó tenni akará. Helveczia szintoly szegény
mint Svéczia, és azért mégis itt minden, de minden mé-
regdrága. Mind a mellett minden cantonnak megvan a
maga állami kincse, mivel nem költenek sem udvartar-
tásra, sem hadseregbe.

A szalag-, vászon-, perkal, óra- s papírgyárak, a
sajt és marha kereskedése megtérítik, a mi gabonáért,
só- és kávéért kimegyen az országból.

A schweiczi paraszt még a britt- és német alföl-
dinél is boldogabb. Ha jól tele itták magukat, zsoldáro-
kat énekelnek, mivel egyéb nemzeti énekeik nincsenek.
Szerintük minden régi erős építmény hónapban ör-
dög műve.

Helvecziának népessége 606 □ mfd területen
másfél millió; a lakosok három ötödrésze kálvinista, két
ötödrésze pedig romai katolikus. A schweiczi szövet-
ség 22. cantonai közül 8 népuralmi, 9 képviseleti, 4

aristokratiai köztársaságot, a neuenburgi pedig monarchiái államot képez, melynek feje a porosz király.

Helveczia hegyei közt ugyanazon egy nap lefolyta alatt a Spanyolhon kiállhatlan melegét, és a Lapphon fagyát lehet érezni; itt a fűvész a szőlőtökéről gesztenyefához, a rhododendrontól a henyefenyőre megyén át; itt fészkel a szakálos keselyű, legnagyobb madár az amerikai kondor után; itt lakik a zerge s dām vad. A sz. Bernát hegyét nevezetes hegyszorulatával, hospitiumával és nagyszerű természet-ritkaságaival évenként tízezernél több utas látogatja.

Helveczia legnépesebb városa Génévé 31,000 lélekkel. Itt órák és drága ékszerek készítésére évenként 3750 font arany, 5000 marka ezüst, és félmillió frank értékű drágakövek használnak fel. Tudományos egyetemén, számos tudományos intézetein, gyűjteményein, s társulatain felül legnevezetesebb nemcsak itt, de mondhatni az egész világon de Candoil e 58,000 féle növényből álló fűvész-gyűjteménye.

Zürich városában, melynek népessége pontra annyi mint Szoboszlóé, az 1832-ben alapított tudományos egyetemen kívül tíz különféle tudományos társulat létezik.

Hiúság.

A hiúság látszó valóság. Gyakran együtt jár a büszkeséggel, csak hogy a hiúsága büszkeségnek majma lévén, jobban érzi gyengeségét, sem hogy büszke; a büszke ellenben jobban büszkeségét, sem hogy hiú lehetne. A büszkeség száraz, visszavonult, mások ítéletével mit sem gondoló; a hiú pedig mindenkinek tet-szeni vágyik, azért hajlékonyabb lévén, könnyebben lehet vele bánni.

Bizonyos fokozatú hiúság minden halandónak nem annyira eredeti bűne, mint inkább öröksége; azért a legjobb ember sem átalja megvallani, hogy e vagy ama tény hiúságának hízeleg. E melléknév: nemes, a hiúság egyik neméhez igen jól illik; mi lenne nemes hiúság nélkül a jótékony alapítványok, intézetek és egyéb segedelmezésekből?! Hiúságunk még holtunk után is él — a díszes sírkövekben.

Hiúság a szikla, melyen hajótörést szenved sok nagy, sok tudós, és valamennyi nő; mert mi által sem válik az ember oly könnyen a hízelgők játékává; mivel a hiúság folyvást édességek és dicséret után kandikál, miként a gyermek hazatért szülője zsebe után. A nők, vagy nagyok szívére hihetlen benyomást eszközöl már egy-

pár versecske is. Énekeltetni! ezen eszme különösen ingerli ábrándjukat, azért rendesen a költészekre sokat tartanak. A büszkeségnél sokkal hálaadóbb a hiúság.

Keleti költész állítása szerint, e négynek felettébb ne örvendjünk: a *nagyok bizalmassága, nők hízeltése, ellenség mosolya s a tél melegének*, mert ezek nem állandók; — de a drágálatos hiúság hajlandó mindezeket készpénz gyanánt fogadni, mivel önmaga leghízeltetőbb.

Július császár, hogy kopaszsága fel ne tűnjék, hiúságból soha se tévé le fejről a borostyán koszorút. VI. Pius pápa igen jól tudta hogy szép férfiú, még ha nem hallja vala is oly gyakran az olasz nőktől mondatni: *Quanto e bello! Tonto e bello, quanto e santo!* — Barkóczy Ferencz gr. mint M. Theresia nevezni szokta: „*a szép püspök*” szinte nem neheztelt meg ama palócz menyecskére, ki rendkívül meglepetve kitűnő szépségétől azt monda: „*Ó, eszem a lelkit; be szeretnék a magvából!*” — I. Napóleon közelíteni látván Sándor czárt, elragadtatással monda: Mily felséges gyönyörű férfi! — Ezzel annyira megnyeré a czárt, hogy üdvözlésében őt világhódítónak nevezé.

A hiúság nem kételkedik benne, hogy az aranyláncz, vagy a színes szalagú, nyakról csüggő kereszt, vagy épen oldalt hacsak félig is látszó csillag nemcsak érdekesebbé teszi az embert, hanem szinte más arcot is kölcsönöz neki. Bölcsen cselekesznek a fejedelmek, kik a diszjelek osztásában módot tartva, emelik becsüket. A diplomaták az öltözet nélkülözhetlen ékének tartják a díszrendeket. Az orosz és franczia azt hiszi bizonyos díszrendekről, melyek mint például a becsület-rend öt-

ven ezernél is több tagot számlálnak, hogy azokat bírni nem nagy becsület; de nem bími mégis szégyen. Az arany kulcsok lakatot ugyan sohasem, de hiú szíveket gyakran megnyitottak már. Némelyik azon töri fejét: hogyan kellene festetnie arczképét, hogy hátul csüggő kulcsa is látható lenne?

Brühl gróf porosz országlár annyira hiú volt öltözetére, hogy holta után 2000 pár cipője, 1500 pár csizmája, ugyanannyi parókája, 800 hálóköntöse és két teremé telve maradt ruhaneműkkel; minden öltözet-hez külön zsebórája, burnót-szelenczéje, s gyíkleső koczperdje vala.

Kaunitz herczeg különösen jó lovagnak is szeretvén tartatni, hol sem leheté neki jobban udvarolni télen, mint lovagdájában. Az angol követ is ide küldé hozzá bizonyos ügyben követségi tanácsnokát, értesítvén őt eleve: hogy itt a legvastagabb hízelgéseket is bátran elmondhatja. Mégis erőteté magát az angol, úgymond: *„Sohasem láttam még Hercegségednél jobb lovaglót!”* — *„Azt meghiszem”* felele a herczeg.

Ugyanezen britt kövelségi tanácsnok Kaunitz herczeg asztalánál vigyázatlanul feldöntvén veres borral töltött poharát, kérdé tőle a herczeg: *„Ez talán angol szokás?”* — *„Nem — felelé a britt — de ha mégis megtörténik, szó épen nincsen róla.”*

Az orosz császárné ismervén kedvence Potemkin hiúságát, számára a világ minden díszrendeit, csillogait megszerző. Ennél ugyan valamivel könnyebben vala teljesíthető Ambrus főherczeg primás kívánata: miszerint kedves vígszeszélyű titkárát Rudnyánszkit minden megyében táblabírónak akará kineveztetni; hogy

magát (akkor még deákul) *Universorum Inchyti Regni Hungariae Tabulae judliarae Assessor*-nak címeztesse. A főherczeg halálakor már csak egyikét megyének nem vala még táblabírāja.

Még a pór is számít az emberek hiúságára, midőn például élemedett ember vagy nő után így kiált a piaczi gyümölcsárúsnő: „*Ifjúúr! vagy szép ifj asszonykám nem tetszik venni piros almám, édes jó cseresznyémből?*” Mi minden esetre kellemesb, mint mikor 40-50 évesről azt jelenti a nőcseléd: „*Nagyságos asszonyt egy öreg úr kereste.*” Általán sokan még tréfából sem szeretik magukat Öregem-nek neveztetni; s finomabb körökben e helyett: Itt volt az öreg Pánti fiával, inkább ezt használják: Pánti az apa s fija.

Szerencsétlenségben nagyobbak a férfiaknál a nők sarkalatos erényük: béketűrésüknél fogva; de a szerencsében ismét kisebbek és elbizottabbak, szinte sarkalatos hibájuk: hiúságuknál fogva. Sok nő egyedül hiúságból udvaroltál magának, és hiúságuk vezérli őket, midőn férjeiket rábíráják a pompázásra, címek és hivatalok vadászására. Találkozik azonban akármennyi férfi is, kiket a hiúság nőkké, a nők pedig hiúkká tesznek.

Erzsébet angol királyné sohasem volt szép, szeretetre méltó sem, s mint a gonosz világ mondja, értett kissé a káromkodáshoz és pofozáshoz is; mégis elég hiú vala hinni még hatvan éves korában is, hogy közönségesen szépnek és szeretetre méltónak tartatik. Egy ízben kérdé Melvillettől, sokkal szebb és kedvesb Mária testvére követétől: *Nagyobb-e, vagy kisebb nálamnál Máeia?* „*Nagyobb.*” — *Úgy tehát már igen nagy, mivel az én termetem sem nagy sem kicsi, épen olyan,*

minőnek lennie kell.—Tudósnak is szereté tartatni. Hiúságból tizennégy kosarat osztta. Ezt cselekvé Krisztina a svéd királynő is, férfit játszott, ehhez meg volt férfias alakja, csupán a férfi ész hiányzék hozzá. Mindkettőnél nagyobb volt II. Katalin, de a hiúság szirtén ő is hajótörést szenvedte. Minerva hoz szeretvén hasonlíttatni, feje csakugyan hasonlíta is Minerváéhoz.

A hiúság legátkozottabb foka volt az: midőn Báthory Erzsébet Csejtei várában (1604) több száz hajadont ölete meg titkon egymásután, csupán azért, hogy lecsapolt vérükkel mosakodjék. E pincze jelenleg Erdőd y gr. birtokában lévén, abban most is évenként vérét veszik több száz — vágújhelyi hordónak.

Sok piros pozsgás hajadon óhajtván halavány lenni, hiúságból eczetet iszik, krétát eszik; a sápadlak ellenben pirosítóval élnek, készek lévén utolsó fillérüket is odaadni párisi pirosítóért, hogy ezzel az öröm és élvágy rózsáit varázsolják arcukra; amazok ellenben érdekesbnek tartják a halavány arczát, melyen a bú fellegei borongnak, mint oly élettele vidor főt, melyen részvétlen gondnélküli nyugalom ül.

Sok féltudós hiúságból,—hogyan elhitesse a világgal, miszerint tudományos bűvárkodásokban könyv és lámpa világ mellett éjeket virasztva megerőteté fejét, szemét, — bágyadtságot, rövidlátást szenvedl és szemüveget használ.

A mennyiféle, s a mily különböző az egyéniség, annyiféle a hiúság. Bizonyos delnő készebb volt elveszítani fontos perét, mintsem előmutatni keresztlevelét. Napóleon monda: „*Ah szegény Josephine!*” hat évvel fiatalabb testvérhúgának keresztlevelét mu-

*tatván be magáé helyett, végtelen izetlenségeknek te-
te ki ezzel magát.*

Egy fiatal szép és istenes delnő, kora legtudósb
férfiaivali összeköttetésében helyezvén minden hiúságát,
megkéré Voltaire -t, hogy írjon valamit emlékkönyvé-
be. Voltaire kissé meglepetve e szavakat írta Dávid
zsoltárából: *Tout est erreur et vanité, hors Vous ado-
rer et vous plaire!*

Egyik lovaira, házára, kertére; másik nyelvére,
nejére, gyermekeire, nagy rokonaira; harmadik földiéi-
re, vidékére, befolyására nem annyira büszke mint in-
kább hiú. Az önéletrajzokat is jobbára a hiúság mond-
ja toll alá, habár néha csak harmadik személyben szól
önmagáról. *Vanitas vanitatum et haec omnia vanitas!*
Minden hiúság Katalin pompás jégpalotájához hasonló:
elolvad a napon.

A világi hiúságok megvetéséről szóló ismeretes
deák ének egyik versének végét

Edite, premita, terite, emite sat
Quae mundus venalia dat —

valaki hasonló hangrenddel így fordítá tótra:

Jéctéze, tritéze, técknite, kupujte dost,
Co swet predawa warn w howost.

Hollandia.

Szerencse hogy Hollandiában, mint már most nálunk is, nem létezik az ősiség, mert a tenger színénél mélyebb fekvésű e hon lakóit bizonyára megpörlendették a halak és békák. E terjedelmes, öszvesen mégis csak 617 □ mértföldnyi tengermelléknek három millió lakosaival sem kenyere, sem sója, sem bora, sem fája; s mégis Angliát kivéve legpénzesb ország: 3400 millió frank tökéje lévén különféle népeknél; de azért a német még sem nevezheti *steinreichen*, mivel aranyért sem lelhetni benne követ.

E hont, mint az emberi béke, türelem, szorgalom és mesterség remekét három négy hétig csudálni igen, de megkedvelni még akkor sem lehet, midőn kikeletkor gyönyörű jáczintok és tulipánok özöne ékíti a számtalan szabályos kerteket, és midőn a hollandi csalogány (béka) is megszólalt már.

Ez egészségtelen hon buja de viránytalan fűvében sohasem heverész, vagy enyeleg kedvesével a pór legény, sohasem dalolgat a pór hajadon. Egy valaki azt monda: Ha téhen volnék, legörömestebb lalnám Hollandiában, mert itt legjobb dolga van a téhennek, kényére jól lakhatik, nyáron még légyhálóval is, télen

pedig bélelt gúnyával fedik testüket, és oly szorgalommal vakarják és ápolják, mint Angliában a legdrágább paripát.

Hollandiában mindenki egyenes vonalon halad magas töltéseken, vaspályán, de jobbra csatornákon, melyeknek partjait sorban környezik a legcsinosob lakocskák és kertek. Mozdulatlan, öt hat órát is elül pipázgatva ablakában a hollandi, a nélkül hogy csak egy szót is szólna mellette ülő nejéhez.

Ki itt már egy várost vagy falvat, egy csatornát, kertet vagy embert látott, valamennyit látta. Ez egyhangúság untató.

Ez alföldi nép fényoldalai: a becsületesség, és becsvágy, mindenben rendtartás, mérsék és takarékoság, erkölcsi tisztaság, szorgalom és vallási türelem; mely szép tulajdonukért őket tisztelni igen, de azért megkedvelni mégis csak ritkán lehet, mert hidegvérűségük kiállhatlan, durvasággal határos őszinteségök és szerfeletli szótlanságuk egy részt nagyon untató, más részt minden cselekvéseikből kitűnő önzésük és nyereszkedési vágyuk az idegenben kedvetlen érzést gerjeszt. Az unalmas vidékeknek egyedül a szüntelen forgó számos szélmalomok kölcsönöznek némi életet.

Európa népei közt legritkábban kaczag a hollandi, kivéve ha aranyat lát. Jó kedvében órákig dúdolja gépileg ugyanazon egy kis nótácskáját.

A folyvást híves és nedves lég, a tengerek, csatornák és mocsárok kipárolgása nélkülözhetlenné teszik a theát, pipázást, de mindenek felett a néha túlzott csinoságot. Minden férfi flanelt, minden nő nadrágot visel. Mivel a lég nyárban egészségtelen, ez oka, hogy

télben sokkal vígabbak; a jég hátán mindenfelé bódékat, szánokat, korcsolyázókat lát a szem A legény szántalpú karszékre ülteti kedvesét és korcsolyázva nyíl sebességgel repül vele a jég hálán, így tartják olcsón farsangukat. A valódi hollandi, ki egyébkor ülő helyéből sem mozdul, télen pipázva egy óra alatt öt mérföldet is el-elkorcsolyázik.

Csatornák és pipa nélkül a hollandi még paradicsomban sem érezné magát otthonosnak; minden társaságnál becsesb előtte egy pipa dohány; és ha udvariságból sajnálatát jelenti az idegen, hogy vele honi nyelven nem beszélhet, egykedvűleg azt feleli: „*Hiszen úgy sincsen mi fölött alkudíoznunk!*” Egyik helynek távulságát másiktól így jelölik: Delftól Rotterdamig négy, innen pedig Hágáig két pipa dohány. Gyarmataikban még rabszolgáikat is pipaszámra korbácsoltaták, míg t. i. ennyi vagy annyi pipát kiszítak.

Nejeik, miként ezt a németek a nagyúri módról mondani szokták, nagy láb on élnek; csak egyszer menjen végig a réten egy igazi hollandi nő, kész már az ösvény. Itt a finomabb kéj még közép, sőt nagyobb körökben is csak kevés éldelelel lel. Nagy díváiban van köztök a parázsos edények használata melegedés végetl. Ha a teremben tizenkét hölgy ül is együtt legfényesbben öltözve, mindeniknek lába alatt zsámoly helyett ily melegítő szok állani, s ezzel rendszeren az idegenekei is megkínálják, miként keleten pipával és kávéval a vendéget. Ezt városainkban csak a piaczi gyümölcsárusnők szokván használni, történt: hogy egy lakatos inaska kosarában lévő szenéből néhány nagyobb darabot elhullatván, a kofák hirtelen felszedék és melegítőjükbe rakák;

nem gyanítván a gyerkőcze ármányát, miszerint a széndarabokat egyenként megfúrá, üregeit nedves lőporral megtölté, s szándékosan elhullatá; távúlról lesvén és kaczagván a furcsa eredményt, midőn sziporkázásuk felriasztá a nőket.

A hollandi férfi is, nő is átalán magas termetű, tenyeres talpas; lapos arczuk hív tolmácsa nemzeti hidegvérűségük-, és kalmári jellemüknek.

A gyönyör három nemes forrásával, a színház, zene s tánczczal nem sokat gondolnak. Miveltebbjeik tudományokban, festvény- kagyló- s egyéb ritkaságyűjteményekben, nagy termetű széles hátú, maroknyi farkú *harttrabber* lovaikban gyönyörködnek. A bécsi udvar ily *harttrabber*ekből rendesen néhány hatos fogatot szokott tartani.

A nép sajtóságos multságokat kedvel, milyen a korcsolyázáson kívül, különösen midőn egyház napján összegyűlnek, a felmászás sima árboczfára. Különös éjszaki részeken azon szokás, miszerint minden háznak két ajtaja lévén, egyiket egyedül keresztelés és temetéskor szokták megnyitni.

Hollandiában tökéletes vallási szabadság uralg. Legsámosb a reformata vallás, ezt követi az udvar is. Nem nevezik ugyan uralkodó vallásnak, de tetteleg mégis az. A luxemburgi tartomány tisztán katolikus.

Habár nem oly virágzó már kereskedelme, mint volt a 16-dik században, mégis tetemes; és különösen ázsiai gyarmataik felvirágzásával Java s Sumatra szigetein igen emelkedett. Nevezetesb kiviteli czikkeik: a vászon, sajt, és a festő-börzsöny, melyért egyedül

Anglia évenként négy millió frankot fizet; végre a hering.

A király és kormány Haagában székel, de az ország legnevezetesebb városa mégis Amsterdam. E várost annyira keresztül metszik a csatornák, hogy kilenczven szigetet képez, melyeket 290 híd kapcsol egybe. Nincsenek ugyan itt paloták, mint például Olaszországban, hanem gerendák-, és közte téglából épült, kívül belül ízletesen kifesteti és gazdag bútorozatú házak. E gazdag város népessége éppen megegyezik annyi mint Budapesté. Itt évenként negyven millió font cukrot gyártanak. Ezüst- és aranyművesei híresek. Itt léteznek a világ legügyesebb gyémánt kőművei.

Az európai utazók sohasem mulasztják el meglátogatni az e várostól öt mérföldnyire eső Saardam és Broeck falvakat, amazt gazdagsága s nevezetes papírgyára, ezt pedig közmondássá vált meglepő csinosága miatt; utczái mázos téglákkal burkolvák, és kiterített szőnyegekhez hasonlóak; épületei kívülről is festvék, és oly fényesen bútorozvák, hogy mindenkinek, ki belépni kíván, le kell vetni csizmáját, és papucsot használnia. *„És ha maga az amsterdami polgármester volna ön, mégis le kell itt vetni csizmáját”* mondák József császárnak. E faluból nemcsak a barmokat, de még a madarakat is elűzik, hogy valamit le ne potyantsanak.

A haagai képcsarnok legelső az országban, és Európa legnevezetesebb képgyűjteményei egyike.

Ámbár sokat veszített már gyarmataiból Hollandia, Európán kívüli birtoka mégis tetemes; bírja hollandi

Óceániát, hollandi Afrikát, hollandi Amerikát. Ez összes hollandi monarchia 15,250 □ mfd területet foglal magában 12 millió lélekkel.

Voltaire ismeretes kedélyességével így búcsuzék el Hollandiától: *A Dieu canards, canaux et canaille!* *)

¹) Isten veletek réczék, csatornák és gaznépek.

Humor és Humoristák.

Minden különös, a közönségestől eltérő kedélyhangulatot, és ebből származó különös gondolkozást vagy cselekvési humornak, vagy ha úgy tetszik vidálynak nevezünk. Hol ábránd és ítélő erő jönnek érintkezésbe, ott támad az élcz; hol kedély, ész és önkény párosul, ott születik a humor. Sokan a humort szeszélynek nevezik, pedig a szeszély még koránsem humor, de azzá válhatik; magában véve még csak testi hangulat a szellemiebb természetű humorra. Rokona ugyan az élcznek is, gúnynak is, csakhogy mindig kedélyességből indulva ki legfeljebb selyem kefét, a gúny pedig lóvakarót alkalmaz.

Egyik tiszamelléki faluban egy katonaviselt egyénről, ki kántorságot kért, azt monda a nép: Nem kell nekünk, mert benne van a katonai h u n y o r (humor). Verba usu valent.

Három tulajdona van az igazi humornak, 1) A közönséges (következőleg helyesebnek tartott) gondolkozási, érzési, s cselekvési modortól eltérő sajátság: felettébb fontosnak tekinteni oly ványakat (dolgokat) melyek korántsem azok, és ismét megfordítva; és ezekkel kaczagásra ingerlő komolysággal bánni. 2) Nem magában tartó, mert a humorista annyira kedveli saját humorát, hogy azt eltitkolni nem akarja, sőt nem is bírja. 3) A szabad költészi, sőt bölcsészi szellem.

Az igazi vidály fordítással keres, lel, és mutat mindent; és oly élcz, mely rendesen nem egyenesen, hanem rézsút fut. A humorista egy sóhajjal körülfogja a világot, és mosolylyal enyhíti a maga s mások baját; sohasem mondja ki a nagyot a nélkül, hogy ne mosolyogna oldalt a parányira, mi rendesen együtt jár azzal, mit az emberek nagynak neveznek. Azért rendesen komoly. A humor tulajdonképen a meleg kedélyben, az élcz és gúny pedig hideg észben lakik. Voltaire él-ezés és gúnyos, de nem humorista, mint Sterne vagy Saphir.

Ritka a valódi humor, mely az emberiség magas álláspontjáról mélyen pillant a valóság és fonákságra. Asmus ezetjéhez hasonló ez, mely hol a tengerbe mélyed, hol pedig a három árbóczossal játszik. Hasonló továbbá a szivárványhoz, mely az ég könyeit, és mosolyát egyesíti. Czitromlé czukorral, úgymond Hoppel.

A humor sem a Parnass legmagasb napos tartományaiban, és tiszta főnlegében, sem a mély völgyben, hol csak déli órában mutatkozik a nap, hanem a közép tartományokban lebeg, hol egymás irányában állanak világ és árny. Éneklő pacsirtaként ég és föld közt lebeg, míg alá száll a földre; mint a csalogány is elhagyja bájoló zengését, ha férgekre van szüksége.

A humor megveti a világot, és kedveli a természetet; komoly, ha fontos dolgok iránt nyilatkozik. Ilyen Hamletjében Shakespeare. A komolyság ellentétben emeli a nevetségest, mint amaz ősz tábornok, ki hajadonokkal pajzánkodó fiatal tisztaihez így szól: „*így követitek példámat?*” — Lessing, midőn őt útitársa e szavakkal költé fel: Ne aludjál már barátom! emberek

közé jövünk; komolyan azt felelé: *Igen igen, látom már az akasztófát.*”

A valódi humorista emberszeretettel bír, és úgy tekinti természetünket, mint jó s rász tulajdonok vegyületét; az egészben több gyengeséget lát mintsem gonoszságot, és a fonákságokat inkább hamis felfogásból, mintsem keményszívűségből származtatja; mi által megkülönbözteti magát a gúnyolótól. A valódi humorista sohasem szólal fel megbántott büszkeségből, és védtelen ellenében soha sem használja erejét.

Mit közéletben humornak neveznek, az csupán szeszély, és így hol jó, hol rász, hol kellemes hol kellemetlen; mit gyakorlatilag legjobban tanúsítanak a brittek, mint például amaz izmos britt, ki a szélcz árok túlsó partjára menni készülő francia kis öreg urat kéretlenül csaknem erőszakkal karjain átszállítá, s mivel ezért boszankodék, előbbi helyére ismét visszaszállítá, útját folytatván.

Az angolok spleenje mostoha testvére a humornak. Ez vezeté ama britt végrendelkezőnek is tollát, ki ezeket írta: *„Könnyelmű öcsémnek hagyományozok tizenegy ezüst kanalat; ő tudja, miért nem egész a tuczat; — komornyikomnak pedig semmit, mivel már húsz év óta szolgált nálam.”*

Még csak néhány évtized előtt jöve divatba a humorista nevezet A régiek közt talán Timont és Diogenest lehetne annak nevezni, még pedig Timont goromba humoristának. Megölelvén Alcibiadest, úgymond: *„Jöszte fiam tedd magadat kedvessé, és majd idővel a nép nyomora leendesz.”* És a népgyűlésen váratlanul fellépve így szóla: *„Athenaiak! többen akasz-*

ták már fel magukat fügefámra: ki kell vágatnom; azért siessen, kinek még kedve van rá felakasztani magát.” Ellenben Diogenes humora vidorabb lehete, midőn például Plató tanodájába megkoppasztott kakast bocsájta mondván: *En hominem platonieum*. Hogy az emberek könnyörületlenségéhez szoktassa magát, képszobroktól kéregete. Midőn világos nappal égő lámpával kerese Athénében embert; midőn szabadon kérhetvén magának Sándortól kegyet, egyedül azt kéré: hogy ne fogja el hordója elől a világot; és midőn a bizonytalan apától származott gyermeknek, ki kövel hajigála a népre, azt monda: Ne hajigálj fiam, mert apádat érheti a kő! — ezzel azt tanúsítá hogy jó szívű, maga nemében utánozhatlan különczködő humorista lehetett.

Újabb korban egy nemzet sem számít annyi humoristát, mint a szabad és gazdag britt. Sterne, Fielding, Goldsmith, Smolet, Butler, Swift a humoristikus égen első rangú csillagok. Angliában minden rendnek és osztálynak meg van a maga sajátos humora. Egyedül itt történhetik, hogy a zsványok még akasztófa alatt is ily párbeszédet tartanak: *„Szép ez a mi mesterségünk, csak ez az átkozott akasztófa ne volna!”* — *„Pajtás! hisz épen ez tartja fel mesterségünket, mert különben minden gazember lehetne zsvány”* Csak Angliában kérhető ilyest a bíró az előtte álló zsványtól: *Mondd meg nekem hajdan kedves tanuló társam, mi lett tanuló társainkból? hova lett Williams, Tom Johnson?* — *„Kettőnkön kívül valamennyit felakasztották már”*

Harvey elnök egy nőnek, ki bizonyos dolga végett lékukorodott, de őt meglátva hirtelen felállt, azt

monda: *„Maradj, maradj, szívesebben látom én a tyúkot, mintsem tojását.”*

Német humoristák közt ritka tünemény a mi földink Saphir. Bármennyi ellenese van is személyének, de eddig megjelent, az olvasó nagy közönség előtt kedvességben álló humoristikus munkálataival időszakot képez. Az elmés szójáték, élcz, gúny, és humor kiapadhatlan dús forrása nála bámulatos; és az, hogy egyszersmind oly igen kedélyes költész is, igazolja fentebbi állításunkat: miszerint a valódi humor mindig kedélyességből iudúl ki. Kár hogy átalán minden humoristikai művek, s így Saphiréi is, még a legjobb fordításban is sokcíl veszítenek; mert néha egyetlen lefordíthatlan szó szüli a magasztos eszmél. Még az irigység sem tagadhatja meg Saphirtól, hogy jelenleg ő a világ első humoristája.

Saphir számos műveiben itt ott elméletileg a humorról, melynek oly nagy mestere, több apró de azért mégis nagybecsű értekezeteket készíte élczés játszi modorban; és ezekkel különösen a szépnemnél is, mely külömben az ilyenén elméleti értekezetekben természetesen nem igen gyönyörködik, nagy kedvességet nyert. Többek közt így szól: *„Hajlandó volnék a humort nevezni Élczherkulesnek a guzsalylyal, ki a világot legyőzi de pardont ad; és koránt sem oly vadtermészetű mint a satyra, hogy felfalja a foglyokat. A humor jókedvű, genialis, erőteljes agg, ki szeretet-teljes kedélyességgel úgy enyeleg, ingerkedik velünk, mint gyermekekkel. Úgy látszik, mint ha a humor örökké élt volna, és örökké élnie kellene. Táplálékát az élet és világ minden részeiből és zugából keresi öszve magának, és a természet minden országa szolgáltat számára sarczot.”*

II. F r i d r i k, kiről úgymond Voltaire: „*Sima kemény mint a márvány*” több élcczel bírt, mint humorral; de midőn szökött katonájának, ki azzal mentvén szökését: „*Mivel Felséged dolgai igen roszul állottak*” azt monda: „*Várj még fiam nyolcz napig; ha addig jobbra nem fordulnak, együtt szökiünk meg,*” ezzel csakugyan humort tanúsíta. Furcsa volt, midőn őt hintójával öreg kocsisa felfordítván, a boszus fejedelemnek azt monda: „*Hát Felséged, ki szint oly jeles hadvezér, mint én jó kocsis, még sohasem vesztett csatát!?*”

Meglepőbb a humor pórszájából, midőn például a kéregető valakitől kétségbeesve forintot kér: „*Mert különben arra vetemedem, mitől egész éltemben mindig irtóztam! — Nesze a forint, de tudni kívánom, mire vetemedtél volna?*” — „*Hát kénytelen-ségből biz én dolgoztam volna!*”

Egy felettébb durva mesterember, kinek valaki méltó boszújában letépé fejről parókáját, azt monda: „*Tíz év előtt így ugyan nem bánhatott volna velem az úr!*” — És miért nem? semmirekellő! kérdé tőle amaz még nagyobb haragra lobbanva. „*Mert akkor még nem viseltem parókát.*”

Útvonalokon a kocsisok rendszeren meg szokták egymásnak súgni mennyi borraivalót kaptak az utastól. Meghallván czimborájától egy kocsis, hogy azon fukar öreg úrtól, kit nagy ügygyel bajjal bírt szekérre felemelni, mivel mindkét lába be volt erősen pólyázva, egy fillér borraivalóra sem számíthat, sebesen vágatni kezdett; és minél jobban rimánkodék az úr, hogy csak lassabban hajtsa, annál jobban vágatott a kocsis, mondván mellette

ülő legényének: Ha meggebed sem bánom; pedig épen kedvére cselekvék a humorista utasnak, ki erre számítva pólyáltatá be lábait.

A nagy híró *S u v a r o w* haragosan neki menvén egy közvitéznek pálczájával, hadi segéde ez intésére: *”Suvarow haragbani mérséklést parancsol!”* azt felelé: *Ha a tábornagy parancsolja, engedelmeskedni kell.*

A költész és humorista születik. A genialis humorista saskeselyű, mely magasra száll a napnak; az utánzók pedig csak fecskék, kik csak igen alant szállongva keresik a rovarokat.

Első olvasásra ritkán tetszik a humoristikus munka; meg kell vele barátkozni hogy elmondhassa Horáczzal:

Haec placuit semel, haec decies repetita piacebit.
(Egy nézéskor amaz, de ez fog tetszeni tízszer).

Valódi humoristák csak később korra valók, mert példázgataikat csak olvasott, gyakorlati emberismerettel bíró egyén értheti meg.

A humoristikus égen első nagyságú csillag, valamennyinek tanítója s mestere *Sterne* (* 1713, † 1768) művelt minden évben örömmel lehet olvasni újból. Mindörökké kedvenczök maradand a gondolkodó főknek és érző szíveknek. Az emberi szeretetre egy író sem hatott még annyira mint ő. *W i e l a n d Sterne* műveit a könyvek könyvének nevezi; *Goethe* pedig még agg korában is ajánlá mindenkinek olvasását. A nagyok tömjénezése megrontván fejét, lakomáik pedig gyomrát csak szíve maradt épségben, midőn 55 éves korában elhunyt, mint sok jeles ember, szegény állapotban.

Időtöltés.

Az idő azon anyag, melyből készül az élet. *Qui habet tempus habet vitam.* Midőn nyers fájdalom feszíti a szívet, és azzal vigasztal bennünket barátunk, hogy az idő meggyógyítandja sebünket: mi gyenge vigasznak tartjuk ezt! pedig mégis csak

Meggyógyít az idő, jobb orvos nincsen időnél;
Az teszi lassúvá sziveinknek gyors dobogását,
S a feledékenység hártóját hozza sebedre.

Mindennek meg van a maga ideje. A nap és éj, a kikelet, nyár, ősz és tél, minden emlékeztet az idő futamára s élet folyamára; és mégis csudáljuk, hogy elvirított e vagy ama szépség; hogy lányok nagyanyáká lőnek.

A művészet ősz szakálú komor öregnek ábrázolja az időt, kaszát és fővényórát is ad kezébe; nem csoda tehát, hogy az ifjak, különösen pedig nők unják társaságát, és időtöltésül mulatságot keresnek. A kis lányka bábjával, a kis fiú pálcza paripával, labdával játszik; és még a gyermekek ismeretes rombolási hajlama is játék; miként a hősök, akként gyakorolják ezzel erejüket a gyermekek is. De korántsem mindegy, minő játékszereket adunk a gyermek kezébe: olyanokat-e, melyek

bennök munka, s jövő hivatásukhoz! hajlamot ébresztenek, vagy pedig fényűzésre s hiúságra szoktatják. Nem mindegy például, a fiú gyermeknek képes könyvecskéket, festési szereket adunk-e, vagy pedig katonákat, kardot, puskát, ostort, lovat, ágyút sat. Úgy szinte lánykának varró- kötő- főzőszereket-e, vagy pedig nyalánkságokat, piperére szolgáló drága divatárúkat vásárlunk.

A napszámos, mezeigazda, kézmíves, művész, hivatalnok, szóval minden, kinek hivatási foglalkozása ideje legnagyobb részét igénybe veszi, unalomról ritkán fog panaszkodni; és kétszerte szerencsésb az, ki hivatási működésében még gyönyörködik is. Átalán pedig legboldogabb, ki időtöltésre ön magában lel legtöbb segédforrást, minő a tudománykedvelés, művészet minden nemei, bizonyos kézimesterségek üzlete, gazdaszat, kertészet, átalán minden testi gyakorlatok, pepecselések sat.

Közép korban, még mielőtt Guttenberg élt, és Ringenauer feltalálá a kártyát, leginkább a hadi gyakorlatok, vadászat, evés, még inkább ivás, lovagjátékok, koczka, ostábla, sakk, és rendszeres bohócok szolgáltának időtöltésül; de a tudományok és művészetek szellemi éldelete egyedül a míveltebb újabb koré.

Az élet egyik fele úgyis testi szükségleteink kielégítésére, evés, ivás és alvásra szolgál; másik felét a természet munkálkodásra rendelé. A vagyonosb városi henye ember azonban, ha egyik felével testi szükségleteit kielégíté, másik felét kocsizás, lovaglás és vadászattal tölti, s ha ebbe belefáradt, játszó asztalhoz ül, vagy

hírlapokban kutat. Az úgynevezett barátságos látogatások az unalom rovására tartozók.

Ki úgy él mint sok előkelő: felkel, jó ideig ponyolán dohányozgat, legfeljebb egy két levelet ír, felöltözik, ebédel, kikocsiz, színházba megy, aztán játzó asztalhoz ül, vagy tánczol, lefekszik, s másnap ismét újra kezdi ezt, — annak kevés ideje van magáról, vagy azon kérdés fölött elmélkedni: miért vagyunk itt? mi a mi rendeltetésünk?

A természetben minden változó; az élet és időtöltésnek is változónak kell lennie. A munka is jobban esik, ha közben kellemes időtöltés váltja fel. Ismét visszatérvén a munkához, serényebben működik az ész is, mint ha folytonosan fukarkodva az idővel, Íróasztalunkat nap estig el nem hagyandottuk. A folytonos zaj, szórakozás, és multság végre szint oly untatóvá lesz, mint a folytonos munkálkodás.

Nil adeo dulce est quod non videatur amarum,
Ét non displiceat, si plus duraverit aequo.

Igaz ugyan, hogy

Rendeltetésünk nem magános élet
S örök komolyság s elmélkedés,
Hanem barátság és társalkodás.
S nem a világi jókat megtagadni,
De józan észszel velők élni tudni
A bölcseségnek titka s jele.

Dolog és nagyobb testi mozgás után a nyugalom legkellemesb megújulás. A melegebb éghajlatok lakóinak azonban, nagyobb hajlamuk lévén a tunyaságra, például az olaszoknak, legkedvesb időtöltése a *dolce far niente*; a keletiek pedig fél napokat is elülnek pipáz-

galva, és pergetve ujjaik közt a c s e s z p i t (olvasóként felfűzött golyócskákat).

Más időtöltést igényel a fiatal, mást az élemedett kor. Így például az öregek és nők lényeges szerencséje a kíváncsiság, tudni mi történik a politikai világban, és a köz- vagy házi életben? Ez képezi néha az egyedüli rokonszenvet, mely a fiatalokhoz csatolja az öregeket. A tudnivágyó kandiság némely bölcsészek véleménye szerint a sírontúli élet egyik biztosítéka; s legalább annyi bizonyos, miszerint nemes kandiság nélkül sok ezer hasznos találmány nem léteznék, nélküle sem Columbust, sem Newtont, sem Leibnizet nem ismernők.

Korunkban a megemlítetteken kívül az időtöltés legfőbb ágait e három képezi: olvasás, játék, és utazás. Vannak, kik naptár- és újságnál egyebet sohasem olvasnak; mások már többféle hírlapok-, regények-, színdarabok- és zsebkönyvekre is kiterjesztik figyelmüket, úgy azonban, hogy például a regény egy, legfeljebb két kötetkéből álljon csak; azért felettébb boszankodnak Sue, Dumas és másokra, kik 6, sőt néha 10 kötetben írják regényeiket. Vannak ismét kik szép könyvtárt tartanak, minden könyvnek ismerik címét és szerzőjét, de azokat sohasem, vagy úgy olvassák, hogy mire a könyv közepére jutnak, elejét már feledék. Mások ismét egyedül altatónak használják a könyveket, ezek többnyire kölcsönzött könyveket olvasnak, rendszeren csak ágyaik mellett tartják; és így a hányféle az egyéniség, annyiféle az olvasási modor.

Már csak azért is üdvös rendelet az: hogy a katolikus papok mindennap elmondani tartozzanak brevi-

áriumukat, mivel különben némelyik közülök mit sem olvasna. Történt azonban, hogy valaki, szegény falusi papnak lévén vendége, asztalán fekvő breviáriumba egy aranyat tőn oly szándékkal, hogy ott legbiztosabban meglelendi; azonban midőn egy évvel később ismét meglátogató, még régi helyén lelé az aranyat.

Vannak, kik a kikölcsonzott könyveket fogvájónak tekintik, illetlennek tartván, ha már maguk is használák, tulajdonosának visszaadni. Mások pedig igen fonákul azt hiszik, miszerint virágot, kótát és könyvet csenni, talán nem is szégyen.

Miután Gringenuer feltalálta a kártyát, azt nem sokára követé a dohányzás, thea, czukor, kávé és kávéházak. Kiszámíthatlan, mi befolyást gyakorlottak az egész társaséletre e gyarmati czikkek, kávéházak és casinok, mint a polgári, kereskedelmi s irodalmi eszmék középontjai. Midőn Bécszet ostromlák a törökök, mint hadikém, ügyes szolgálatot tevé a lengyel származású K o l t s i t z k i, azon kiváltsággal jutalmaztatok, miszerint a török táborban nagy mennyiségben lelt kávé, mint sajátját megfőzethette, s Bécsben kimérethette; így állítá fel 1683-ban Koltsitzki az első kávéházat. A játékról alább, külön czikkben szólándunk.

Végre az időöltésnek egyik legnemesb, de nem mindenki által eszközölhető neme az utazás. Itt azonban természetesen egyedül kéjutazást érthetünk, nem pedig olyant, minőt például többek közt Warren s britt hajóskapitány is tőn az éjszaki sark felé. Borzasztó lehete ama halálhajó, melyet a jeges tengeren jéghegyek közé szorulva lelt. Felmenvén a hajóra, a hajószobában egy halottat láta, ki íróttalat tartolt jobbában; előtte levő nap-

lója utolsó sorai ezek valának: „*November 11-kén, 1762-ben. — 17 nap óta jég közepette— tegnap hamvadt el a tűz — nincs többé segélyre remény!*” —Mindeütt hullák, a padlaton és függő ágyakban. Mélyen meghatva távozték Varrrens az iszony e borzalmas helyéről, nehogy őt is hasonló sors érje. Az utazás-ébredtetten eszmék, érzemények és hangulatok egész éltünkben viszhangzanak. Leginkább utazás által szereshető meg a gyakorlati gyors emberismeret; utazás szerzi a legkedvesb visszaemlékezést öreg napjainkban; legjobb szer az önkiképezésre, mivel szemléletesben oktat, mint a szó- vagy írásbeli előadás; és négy falaink közt ismerni tanulhatjuk ugyan az embert, de nem az embereket. Chesterfield szerint úgy aránylik a tapasztalt világmber a könyvludóshoz, mint a jól betanított paripa az öszvérhez. Magában értetik, miszerint annak, ki haszonnal kivan utazni, jó előkészülettel és helyes felfogással kell bírnia, mert különben hasonló lesz ama bakához, ki ezredével bejárván Európa nagy részét, egyebet mondani nem tudott, mint hogy oly országban is járt, *hol a dohányt rőfszámra árulják* (tekercsekben), *és hol az eb maga hordja piacra a szalonnát* (befogva kis szekerkébe).

Ifjúság.

Sok ember szerencséje, vagy szerencsétlensége már születése előtt kilencz hónappal kezdődik. Az első gyermekségnek hasonlatossága van az aggkorral: mindkettő pedig hasonló ama fehér üres lapokhoz, melyeket a könyvkötő a könyv elejére és végére köt. Az első érzet: fájdalom a légben, talán érzékenyebb mint az elgyengült agg feloszlása. Ezt követi az álom, melyet csak éhség és szomj szakaszt félbe. Fontos a fogzás, és gilisztabaj; fontosb az állás, járás, gagyogás és kaczagás szaka. Az úgynevezett gyermek-ösnyelvből tanulhatnak a nyelvbúvárok is némelyeket; de nyelvmes-tereknél sokkal ritkábbak ám a nyelvbúvárok.

Midőn gyakrabban megindul az ifjaknak orruk vére, akkor jelenkezik a legnagyobb nemi nyomor.

Rendeltetésünk: ész és erény által neveltetni a társaságnak; azért minden egyéb állatnál gyámolatlanabb és függőbb a gyermek. Mivé lenne, ha már első hetekben szüleitől elfuthatna, elúszhatnék, vagy elszállhatna, mint az eb- vagy macskakölyök, récze-vagy madárfíú?

A jogászok oly jók, hogy a finemű ifjúságnak férfi koráig 28 évet engednek, hét-hét éves szünet-szakban: csecsemő, gyermek, serdülő ifjú. férfíú. Huszadik

év körül kezdődik az okosság uralma; negyvenedik körül az eszélyesség, vagy önmiattunk mások iránti kimélet; hatvanadikban, és akkor sem mindig, a bölcseség.

Miként kívánatunk tárgyai, szintúgy az ifjúság napjai is csak mosolygó játszószeretek, szappanbuborék színei. Az ápolónő dalolgatása száraztja a gyermek könyveit; az egész világ szép hajnal-, rózsaillesztásban nyugszik; az egész jövő öröm, remény, enyelgés és élvezet viráglánczolata; — csupa tövisetlen rózsza, semmi gond, szenvedély, csalódás sem homályosítja be az életet; ínség, halál, ismeretlen nevek; a képzelő erő jövő gyönyörök fényében röpdös. És most még az ábránd, eszményeivel! Midőn az első pehely mutatkozik az állon, önalkotta világban, és így paradicsomban él. De már akkor, midőn a nemi érettséghez közeledik, bizonyos komolyság, magány és csend utáni vágy mutatkozik; komolyan szegzi egy pontra szemeit, koránsem gondolatokba, de sötét ismeretlen érzésekbe merülve — ezek a lélek gyermekhimlői.

A fiatalság bizonyos magyarázhatlan kifejezését viseli arczán az ártatlanságnak, becsületesség és szívélyességnek. Az egyetembe induló fiához így szól a búcsúzó édes anya: *Kedves fiam, ne hozz te nekem egyebet a nagy városból, csak ismét ártatlan arczodat.*” Ily arcz mindennel kibékéltet és legjobb ajánlólevél minden emberbarát előtt; de mikor néha az emberbarátnék lehetlenné teszik, hogy az ifjú régi ártatlan arczát meghozhassa mamájának!

Az anya adja meg gyermekének az első nevelést hat éves koráig; és e nevelésnek eldöntő hatása van az egész életre. Hol okos anya örködik gyermekei felett,

nem válnak már kiskorukban oly előcsahosokká a kis úrficskák, miszerint mint Weber mondja, akaratlanul emlékeztetik a jobb kedélyű embert is Heródesre; nem könnyen fogják ott mondani fiainak, hogy előbb megtanulák fintorgatni, mintsem jól kifűjni orrukat; nem, hogy édes apjuk lakadalmában is részt vőnek már.

Juventus ventus. Jugend kennt keine Tugend. El-eljárnak a süteményárus — vagy mint Budapesten nevezik alvé-s — gyerkőczével jégresinkózni, a jég beszakad, a gyerkőcze vízbe fül, de kosara a jég hátán maradván, mit se gondolva a vízbe fuladt gyerkőczével, neki esnek a kosárnak és felemésztk tartalmát.

A fiatalok gyakran kölyök kopókhoz hasonlók; ott is hajtanak, csiholnak, merre nyúl nem futott, míg a vadászok, azaz emberek, és a sors, iskolázni kezdik őket.

A legbalgább gyermeki cselekvések fölött is örködik a gondviselés. Sohase aggódjék az apa azon, ha fiai sok csizmát elnyűnek; oly fiúból egészen más férfi válik idővel, ki könnyedén átszőki a palánkot vagy kerítést, mint ki alatta búvik át. Ki fiatal korában balgaságokban részt nem vőn, később ritkán mívelend férfi-tettek.

Tizennyolcz éves korában csudálkozik néha az ifjú, hogy lehet valaki hetven éves! Az ifjú kedveli a regényeket, költészetet, eszményt; a férfiú a valódiságot, következőleg inkább a természettant, józan bölcsészetet, történelmet.

Taubmann nagy kedvességre kapott a tanuló ifjúság előtt, mivel azt így értelmezé: *Animal rationale bipes, quod non vult cogi, sed persvaderi*. A romlatlan ifjú sárgaviasz, melyet csekély napsugár is megolvaszt,

míg a mesterséggel fehérítettél még csak meg sem melegíti.

Imberbis Juvenis tandem custode remoto
 Gaudet equis canibusque ét aprici graurine campi;
 Cereus in vitium flecti, monitoribus asper,
 Utilium tardus provisor, prodigus aeiis,
 Sublimis cupidusque, ét amata relinquere pernix. ¹⁾
Horac.

Fi gyermekek mindig komolyabbak, mint a lányok, de a legparányibb lányka is többet ügyel már a hatásra, melyet parányi személye másokra tesz, mint a figyermek.

Urit mature quod vult urtica manere.

Lyánykák több tapintattal bírnak az illedelmesre; golyhókoruk (Tölpeljahre) félannyi ideig tart csak mint a fiúknál. Nemük mozgékonyága már a legkisebb lánykán is mutatkozik; sokkal gyorsabban kötnek barátságot, közlik viszont titkaikat; de az irigység lehelete is, vagy bármilyen csekély ok könnyen véget vet a barátságnak; — hát még ha vőlegényről van szó!

Ha fejüket csüggesztik a hajadonok, rendesen a háttérben szerelem rejlik, és ekkor szembetűnőleg fejlik szellemük. A szűzi pír leghatalmasb varázsa a hajadonnak; e bűbáj eltüntével nincsen többé mit vesztenie.

Szülék, kik elhanyagolják leányuk nevelését, egyzersmind kettős bajt okoznak, mivel saját családukra

A nevelőkézből szabadult, még baj'sztalan i f j ú
 Kedvel ebet, paripát s árnyatlan pálya mezőket;
 Koszra viaszképen hajló, feddőire berzeng,
 Pénzt pazarol, későn kezd gondoskodni javáról,
 Fenhéjázó, kéjencz, vágyit hamar unja, cseréli.

Czuczor ford.

szégyent, azon családra pedig, melynek tagjává lesz leányuk, szerencsétlenséget hoznak.

Mily szomorú következményei vannak néha mindkét nembeli fejlődő ifjagnál — kivált hol többen laknak együtt, szigorú felügyelet alatt neveldekben—azon bajnak, mely II. József császárt a convictusok megszüntetésére vezénylé! Utánzásra méltó s sok leányneveldekben jó sikerrel utánoztatik is, egy angol nevelőnőnek azon furcsa de szerencsés eszméje, miszerint erősen elhité leánynövendékeivel, hogy minden finomabb nevelésü kisasszonynak, ki magát módos külformák által is a pórlyánytól megkülönböztetni akarja, ujjain hosszú hegyesre nyírt körmöket kell viselnie, s azokat mindig tisztán tartania, így jöttek divatba a magukban ugyan utálatos, de itt a kitűzött czélnek igen jól megfelelő hosszú macskakörmök.

Une fille dans son enfance est une fleur naissante; cultivez la! dans son adolescence une barque flottante; aretez la! dans son maturité une mgne abondante; vendangez la! dans son meillesse wie charge pesante; supporter la!

A leány és arany minél tisztább annál lágyabb. A víg kedélyű kacagni szerető lányka kétségkívül jobb, mint az igen csendes, vagy épen alagyás érzelmeskedő, és siránkozó. Nőknél a kacagást természet intézkedésének lehet tartani, miszerint gyermekeiket jókedvűségre neveljék; és mi ér fel az anya mosolygó tekintetével! A gyermek tükre s legelső képzője az anyai szem. A nőnem természettől nyájasabb, minden benyomásokra fögékonyabb; a mogorva nő szörnyeteg jelenet, s bizonyára nem a természet, hanem a társaság tévé azzá.

A leányszem gyorsan lát, és hall mindent ösztönszerűleg, és a rá nem ügyelés vagy zavarodás színe alatt oly észrevételeket tesz, melyek a legokosb és legtapasztaltabb férfiúnak is elkerülnék figyelmét. Mit sem írnak és fogadnak ők szívesebben mint leveleket, kivált mióta korunkban már csinosabban és helyesebben is írnak, mint sok férfi. Ha gyanús azon férfi, ki a zenét és éneket nem kedveli: a hajadon kétszerié az.

Természetes rendeltetése lévén a leánynak anyává lenni, szükségképen kell szeretnie, enyelegnie, s ha egyéb tárgya nem akad, szereti s enyeleg ebecskeje-, macskája-, galambja-, piperéje-, sőt ábrándjával is. Jogászok a hajadonokat *inter res, quae servando non sunt servabiles*, sorozzák. Ha az anya e szavakkal lép be valamely munkával foglalkozó lányához: „*Kedves leányom! valaki jelenti magát nálam, ki kezédért esd;* ha a leány 15-19 éves, folytatva munkáját azt kérdi: „*És ki ő?*” — ha 19-23 éves, szinte folytatva munkáját már azt kérdi: „*És mi ő?*” — ha meghaladta a 23-at, felhagyván munkájával, élénken kérdi: „*Hol van ő?*”

Minden hajadon természetes rendeltetése az lévén, hogy férjhez menjen, azért nevezi közönségesen a köznép is eladónak. A hajadon önkénytes szabad elhatározása, hogy soha férjhez nem menend, magában mindig gyanús, és igen hasonló azon önkénytes szabad ajánlatokhoz, melyeket háború idején kényszerítve teszünk.

Inasok és Cselédség.

A nagyok előtermeikben lehet legjobban megismerni az inasokat. Egy francia így értelmezi az előtermeket: *Lieu ou la servitude se comole par l'intolence, et s'egaye par malignité.*¹⁾

Rendesen könnyebben és jobban táplálja emberét az inaskodás, mint bármelyik kézi mesterség; de méltán lehet minden üzletek legmegromlottabbikának nevezni. Kihaltak már az öreg inasok, kik uruk árnyékai s annál is hívebbek valának; mivel az árny csak addig követi a testet, míg fölötte a nap süt. Uraikról jót mondó inasok korunkban oly ritkák, mint a hallgatni tudó írkok, lovaik zabjában nem osztozó lovászok, vagy az újrakeresztelők (anabaptisták) felekezetéhez nem tartozó borkereskedők és korcsmárosok.

A paraszt szolgájában magához hasonló lényt lát; a magasb világ ellenben, kivált német nyelven e két szót, Gesinde-Gesindel: cselédség és gaznép, helytelenül hason értelműnek tartja. Kik uruk vagy asszonyuknak meghittjei, azokra ráillik a deák f a m i l i á r i s nevezet.

Néha nagybefolyású személyek az inasok, komornyikok, komornak, sőt még a portások is; némelyik

¹⁾ Azon hely, hol szemtelenséggel vigasztalja, s gonosz indulattal vidítja fel magát a szolgaság.

általuk jutott már rövid úton nemcsak kihallgatáshoz, de még hivatalhoz is; miután uruk vagy asszonyuk természetét, szeszélyét közelebről ismerve, néha még gondolatát is kitalálják, és pártfogoltjuk részére a legkedvezőbb pillanatot ügyesen tudják felhasználni.

Midőn meghonosulnak a háznál, rendesen övék a pinczes kamra, a ház, udvar, kert és minden egyéb közös, azért is nevezik miénknek. „Nem tartunk többé paripát, csak hintós lovakat, mivel sem én, sem uram nem lovagiunk többé” szokják mondogatni.

Rendeden minden háznál a gyermekek és házi cselédek viselete a házi úr vagy asszony valaki iránti jó vagy rossz hajlamának, figyelmének csalhatlan hévmérője szokott lenni. Közmondásilag is: Minő az úr, olyan a szolgája.

Minél nagyobb a ház, és minél számos a cselédség, annál nagyobb a tunyaság temploma, az inasszoba; habára deák közmondás csak papok szolgáiról mondja: „*Izzad mikor fal, és fázik mikor dolgozik.*” Átalán tunyaságuk okozza, hogy miután egész éltükben csinos vagy czifra libériát viseltek, estvénkint kedvükre dözsöltek, asztal körül szolgáltak és bakon állottak, egyéb idejüket ásítózás vagy alvással töltik: élemedett korokban egyébre alkalmasak nem lévén, elhagyott sajnálatra méltó koldusokká lesznek.

Igaz mondat: A mennyi a cseléd, annyi a titkos ellenség; és e részben kezdve az udvarmester és komornyiktól, egész a házkenetig (Hausknecht) valamenyny egy húron pendül. A nagyobb úr cseléde lenézi a kisebb úr cselédét, sőt gazdáját is, ha róla azt hiszi, hogy kisebb úr mint saját gazdája.

A házi cseléd mindennap élvezeteket lát, mellyeket nélkülöznie kellettén ezek iránt sóvár támad benne; tehát csenővé vagy nyalakodává lesz. „*Mikép őrizhetem meg jó seremet nyalánk inasomtól?*” kérdé valaki egy korcsmárostól. „*Csak jó bort kell mellette tartani*” felele ez.

Mi sem nehezebb, mint nemesb érzést oltani inaslélekbe. Némelyik városi inas midőn vendégnek világít, és tízeseket raknak gyertyatartójára, hirtelen fel felcseréli azokat húszas sőt bankóval is oly czélből, hogy ezt meglátván, a többi urak is húszast vagy tiankót adjanak neki; — és mi ez még azon szemtelen kéregetésekhez képest, melyeket néha nagy urak, de kivált Romában a bíbornokok és pápa cselédsége közt tapasztalunk! Többek közt nagyobbyszerű ebédek után, másnap a cselédség felkeresi lakában a vendégeket, és kedves egészségére kívánja a tegnapi ebédet.

Ebéd és vacsora fölött az inasok minden szóra ügyelnek; mosolyukkal is kísérik, néha elferdítve tovább adják; és azok után miket ily alkalommal hallanak néha túrhetlen fél-tudósokká válnak; de mind a mellett a legudvariasb üzeneteket ügyetlenségből gorombasággá torzítják, vagy érthetlenné teszik, mint amaz inashuszár, ki az öreg tiszteletes urnák e válaszát: Tisztelem alázatosan Ő Excellenciáját, és igen sajnálom, hogy parancsolatára holnap meg nem jelenhetem ebédre, mert medecinával élek, és stomachusom nem concoquál — ama köztudomású illetlen eltorzítással vitte meg urának; mellyet itt elhallgatunk.

Ki paraszt gyerkőczét nagy ügygyel bajjal szakács, lovász vagy inasnak kitaníttat, rendesen az szokott lenni

jutalma, hogy mihelyt valamit tud, kinyalta magát, vagy csinosb libériát lát, oda hagyja urát. *Sic vos nonvobis*. Átálán vendéglősnek és inasnak nem teremté Isten a magyart.

Honunkban a felső lót megyékből kerülnek legjobb szolgák, hol gyakran faluhelyeken az inas vagy szakács egyszersmind kertész is; és hol midőn látják, hogy vendég érkezik, e parancsszóra: *Hlapczi dó liberin!* oda hagyják a pőregatyás sihederek a kerti vagy mezei munkát, és libériába teremnek.

A legjelesb udvarmesterek, szakácsok, komornyikok és komornak Franciaországból jönnek; — úgy szolgálni mint a francia, egy nemzetbeli sem képes.

Katonaviselt szolgálókról, kik meg szokták a rendet és fegyelmet, áll az, mit vereshajúakról mondani szoktak: *Ruffus raro bonus, sed si bonus valde bonus*. De rendesen mihelyt észre veszik, hogy nem öröködik felettük a káplárpálcza, vége minden fegyelemnek.

Szelíd, engedékeny, bőkezű urnák ritkán van állandó cseléde; ellenben kemény, takarékos, de egyébkint pontos uraknak e részben több szerencsējök van, néha hosszú évek során is megtartják cselédeiket; és ki ajándékokra szoktatja cselédeit, tapasztalni fogja, hogy eleinte számítgatják, de később már mérlegelik ajándékaikat; ez az emberi természetben fekszik.

Azon cseléd, mely tudja, hogy ha rász fát nem tesz a tűzre, holta napjáig megmaradhat, bizonyára hívebben és sokkal kevesb önzéssel szolgálandja gazdáját, mint az, ki nem tudja, holnap nem úzik-e el a háztól, vagy az, ki nem pontosan kapja bérét; ama dalkint: „*Három húsas a bérem, mindig szidnak ha kérem.*”

Nehezen részesült még szolga oly tiszteletben, mint

ama kocsis, ki kissé becsípve, oly gyorsan hajta el a párisi pokolgép előtt, miszerint gazdáját I. Napóleon császárt megmenté a veszélytől. 500 kocsis lakomát rendezett tiszteletére, még pedig oly nagyszerűt, hogy mindegyiknek 24 frankjába került.

II. Fridrik megüstöközvén haragjában öreg inasát, ez a király nagy tükre előtt rendezé ismét hajfürteit, mondván: „*Nem szükséges az embereknek kinn az előteremben tudni, mi történt köztünk.*”

Legnevetségesb az, midőn uruk fontosságát saját személyükre ruházzák a szolgák; és hízelg nekik, ha néha ismeretlenek őket nézik az urnák. Ferencz császárnak vele egykorú kedvencz komornyikja szintúgy horda vendéghaját, kalapját, és talán akaratlanul mégmodorát is utánzá a császárnak. Ezt cselekszik különösen a komornak, kik néha öltözet, beszéd, és minden mozdulatban híven majmolják asszonyaikat.

Ez előtt néhány évtizeddel nem vala szabad cselédnek libériára feltűzni érdem-díszjelt; de a forradalom óta különösen Bécsben sok inast, kocsist és portási lehet látni, kik libériájukon két-három érdempénzt, sőt keresztet is viselnek. Átalán a forradalom óta ritkábban is állanak fel a hátulsó hintó-bakra, hanem a kocsis mellé ülnek; sőt az újabb hintók jobbára hátulsó bak nélkül készülvék. A forradalom a férfi cselédek, különösen pedig a szakácsok számát csaknem egy tized, a zsinóros huszárok vagy hajdúkét pedig csak nem egy ötvened részre leolvasztá.

Habár nőcselédek ellen is elég panaszt hallunk mindenfelé, mégis tagadhatlan több jó találkozik köztök, mint a férfi cselédek közt.

India.

India nap-országában hol a föld kerté maiglan virul; e szentelt regékkel, és a művészet első remekeivel telt ős tartományban, hol az emberi-nem bölcsője van, és a szellemi világ történelméhez a legrégebb okadatokat gyűjti a bűvár: ott van szinte azon magasztos és egyszerű képzelem bölcsője is, melyben minden idők és népek vallásai gyökereznek, és melyet már az első emberpár keblébe fektet a genesis.

A föld legrégebb népe a hindu; még az egyiptusiak is, kiktől a görögök vették míveltségüket, Indiai gyarmatok lehettek; mire Theba nagy romjai, melyeket a francziák megvizsgálának, jobb bizonyságul szolgálnak mint a gúlák.

A természet Hindostant, miként Arabiát vizek, tengerek, sivatagok, és hegyekkel erősen besánczolá; és mégis a világ egy birodalma sem hódítaték meg annyiszor, mint Hindostan. Hódítói Sándort, Timurt és Nadirschahot követve, valamennyien az éjszakkéleti határhegyeken nyomultak be, míg a portugallok tengeren tőnek kísérletet. Jelenleg jobbára az angolt uralja e roppant bíródalom.

A francia forradalmi háború bevégezteig Anglia

mindenhatóvá lőn kelet Indiában, elfoglalván a francziák és hollandok minden birtokait. India legnagyobb és leg-hősebb államában a marratok közt 1816-ban kiütvén a forradalom, és az ind-fejedelmek szokott egyenetlensége elárulván a dolgot Angliának, véres harczok után ezt is meghódították; holott jó egyetértéssel képesek leendettek ez államok kiállítani százezer lovas katonát.

Legújabb szerzeményekig az öszves britt birodalmat kelet- elő- s hátsó Indiában, és a szigeteken 133 ezer □ mértföldre teszi Balbi. Ehhez járul még Szind angol tudósítások szerint, talán kissé nagyítva, 100,000 □ mértfölddel, Pinsab és Peschavar 6000 □ mértfölddel. E birtok egyes vonalai egész az egyenlítőig érnek.

E tartományok részint közvetlen birtoka, a kelet-Indiai társulatnak; részint adózó fejedelmek államai. Függetlenséggel már csak a nepáli és dholapuri radsa bír.

Nem britt birtokok Indiában a portugallokéi 90 □ mtfd 250,000 lakóval; a francziákét 10 □ mfd 100 ezer lélekkel. Szintannyi a dánoké, de ebben csak 10,000 ember él.

Az adózó fejedelmek angol beleegyezés nélkül egy állammal sem bocsájtkozhatnak alkudozásba; egyéb fegyveres erővel nem bírnak, mint azzal, melyet Anglia tart országukban az ő költségükön. Egyedül az igazgatás és törvénykezés az övék. A védállamok ugyan saját seregekkel bírnak, de kötelesek a kormány kívánatára illethekeket kiállítani.

I. Elő-India, más néven Hindostan, Bengalia, 65 ezer négyszög mértföldön 190 millió lakói közt a hindu vegyest él, mongol, afgán, seik, európai persa, arab, örmény, zsidó s chinai népekkel. Az afgani állam-

hoz tartozik India gyöngye: Kaschemir, e 30 mérföldnyi regényes völgyön készülnek ama világhírű schawlok; minden évben 80 ezerét küldenek Európába, míg nem nélkülözhetőkké tevék a francia s bécsi schawlok. Akkor ülik itt a farsangot, mikor a rózsa virít.

Mennyire meglepetve érezheti magát a keletIndiai partra szálló európai, midőn az ég legtisztább kékjében ragyogni látja a fehér márvány épületeket, és oszlopsorokat, pálma-borította bambuskunyhók közt, hol három ily szágópálma belével éven át jól meg él egy ember; — midőn tetőtől talpig hófehér bulya-vászonba burkolt zöldes olajbogyó színű finom ember alakokat lát; midőn az erdőket a sokféle majmok és tarkánál tarkább madarak tömegétől népesítve, s a pávák egész seregeit szállni látja; mindenfelé ismeretlen hangokat, csiripelést, a fűben kígyósziszegést és a közel bokorban oroszlán- vagy tigris-ordítást hall!

Hát még a mívelt ember, ki tudja: miszerint három ezer év előtt a vallás első szülöttje, a művészet, úgy szinte a tudományok is, itt állíták ki első remekeiket; hol a Sanscrit szent nyelv kezdete az idő sötétségében vesz el. Itt szemléli maga előtt állani Gamat, Almeida, Albuquerque, Joao de Castro, és Camoens költőket, a nagy portugallokat — habár veres kabátos angolokon kívül alig lát is egyebet maga körül.

Piczi kezeikkel a legroszabb eszközöket használva, oly műveket készítenek, melyeket európai utánozni nem képes; és lábujjaikat szintúgy használják mint kezüket. Hires bűvárok; mi előtt gyöngyészet végett a tenger mélyébe bocsátkoznak, tartva a czápától, előbb rendesen megáldatják magukat. Közmondásilag a legnagyobb tol-

vájt legnagyobb férfiúnak tartják; és mégis e Brahma fiai minden ázsiai népek közti legjobbak és legbékésebbek; de egyszersmind legelpuhultabbak, gyávák és részvétlenek. Csak ne volnának annyi vallási előítéleteik, és ne égetnék meg az özvegy nőket! Csak ne volna annyira forró éghajlatuk; ne volna köztök annyi muszka-szúnyog, fekete hangya, kígyó s tigris.

A minő egyszerű a hindu öltözete, szintolyan életmódja is; rizs, gyümölcs, zöldség, tej és vízzel él. Legnagyobb fényűzése illatszerekből áll. Bambusnádból és pálma levelekből készíti lakját, és annyira kedveli a csinoságot, hogy főzésre csaknem mindig új csuprot használ.

Itt minden egyszerű, csak a nők nem, mert ezek még lábujjaikon is gyűrűket viselnek; tenyerüket és lábuk talpát is pirosra, szemöldüket pedig feketére festik. A banian fa — ez óriási növény árnyában, mely egyszerre ezer embernek szolgál menhelyül — oktatja a bramint tanítványait, és építi pagodjait; a hindu pedig szállodáit és síremlékeit. Ki bramint öl, a megöltnek koponyáját mindig magával hordania, minden ételét abból ennie, s tizenkét évig zarándokolnia kell.

A hindu járatosabb a csillagászatban, mint a Kelet bármelyik népe; de csak csillagjósásra s babonára használja. Csalatkozik, ki a sanskritben mély bölcsességet keres. A hindu csak egy feleséggel él, noha törvényszerűleg többet is tarthatna.

India forró éghajlata elemyeszt minden szenvedélyt, és erélyt, mi nélkül az emberi ismeretekben fontos előhaladás, vagy állami forradalom nem is képzelhető. A nagy éhség idején, mely három millió embert foszta

meg életétől, minden más nép legalább az embertelen brittek magtárait ürítendi vala ki magának; de a gyáva hinduk a Ganges partjára fekve nyugalmasan várak be a kínos halált.

Elő-India terményei: nemes és nem-nemes fémek, drágakövek, mindennemű ásvány, déli gyümölcs, nemesfa, fűszer, számtalan vad- és ragadozó állat, elefánttól kezdve a majomig, óriás kígyótól a gyíkiig.

A brahma-hit uralgó; néhány nép a buddhismusnak hódol, különösen Ceylonban és a Himalája körül; a mahomedanizmus is elterjedt. A keresztények száma, kik részint romai katolikusok, részint Malabri-Tamás-keresztények és protestánsok, összesen csak mintegy egy milliónyi.

Habár gyártmányaival az angol eláraszítja Indiát, még mindig híresek fegyvereik, selyem és pamut szöveteik.

II. Hátsó-India területe 40,000 □ mfd 25 — 36 millió lakossal. Alkat-részei 1) Britt-India, 2) Birmanni, 3) Sziámi bíróadalom, 4) Malakka független államai. 5) Az anami császárság. Égalj és termények tekintetében megegyez Elő-Indiával, csakhogy több vize van, és termékenyebb földe.

Itt jobbra csak karavánokban lehet utazni, hogy magát a sok ragadozó állattól biztosítsa az utas; némely vidékeken nyolcz napig sem ér falut.

A sziámi bíróadalomban a fejedelem elefántjai országos címeket viselnek, nem csuda tehát, hogy a nép fél évet köteles dolgozni zsarnokának.

Az anami császárságban sok ezren, miként Chinában,

kunyhóikat vízre építik. Nejeik különösen kedvelik az európai utasokat.

Minden népek közt a birmannok, bátorságuk, ügy és ségök, és az európai míveltséghezi közelítésük után ítélve, látszanak arra hivatva lenni, hogy a szegény hindukat embertelen elnyomóikon megboszulják, mit egyesülve a hős marattok népével könnyen eszközlendek. Segítse őket rá Buddhájok!

III. A szigetek 28,000 □ mérföldön 30 mill, népességet számlálnak. Legnagyobb és legismeretlenebb Borneo; legnépesb pedig Java; itt legnagyobb zsarnok a lég, mely sokkal több embert emészt meg, mint a háború. Harmincz ezer európai közül, kik a foktól ide költöztek, tíz év elforgása után csak 2500 maradt meg életben. Sumatra nyugoti kikötője pedig még egészségtelenebb, azért nevezetik dögvész-kikötőnek. De még is legegésztelenebb Bánta; ezt még a javaiak is halál földének nevezik.

A hegyes Ceylon a fahéj (*Laurus cinamomus*), legszebb elefántok és gyöngyök hóna. Manilla India legkedvesebb szigete, és a Philippinák legfelségesb sziget-csoportja. A Molukkok vagy fűszer-szigetek lakóival legkegyetlenebbül bántak az embertelen hollandiak: hogy jobban féken tarthassák, és csempészkedésüket meggátolják, kiölték előbb a lakosokat, később pedig a sze-recsendió fákat és szegfűbors csemetéket

Keletindia legjövedelmezőbb kereskedelmi czikkei: az indigó és selyem. Csak Chinába 106 millió font gypotot szállít. Azon 30,000 láda mákonyból (ópium), mit a keletindiai-társulat évenként Chinába küld, kétharmad esik Indiára. Himalája vidékén oly szorgalommal

úzik a thea termesztést, miszerint Anglia egész szükségletét, 40 millió fonttal, kizárólag innen akarja fedezni. Anglia reméli, hogy tíz millió font lent is innen nyerend. Már most 40 ezer mázsa gyapjú is szállíttatik innen Angliába, holott J 831-ben ennek itt még híre sem volt. Czukor, kávé, rizs, és dohányra nézve is roppant jövője van Indiának.

Keletindianak számos hírlapja van; politikai színek ugyan nincsen, de szabadon tárgyalják a vallási s politikai dolgokat. Ind nyelven ötven, és angol nyelv én színlannyi jelenik meg.

Anglia hatalmát itt kizárólag s egyedül a hadsereg tartja fenn. A magasb ind osztályok ifjabb nemzedéke elkerülhetlennek tartván az angol nyelv tudását, nyelv utján az eszmék átalakulását is eszközlé. Az anyagi haladás náluk fődolog lévén, többet várnak a gőzkocsiktól, mintsem a keresztőtől.

Nincs ember Indiában, ki embertársai javára többet tett volna, mint a roppant birtokú D w a k a r n a t h (született 1795-ben, meghalt 1846-ban). Angliába hindu ifjakat saját költségén küldte tanulni; neve nélkül nem létezett közcélú aláírás; szóval, ő vala Indiának legjelesb reformerje.

Irigység.

Ha a boldogulása után törekvő ember „reményei meghiúsulnak, balsorsán eleve megszorodik, utóbb bosszankodik a szerencsére, később a szerencsésre; mivel mások szerencséjében tulajdon szerencsétlenségek mások haladásában ön hátramaradását látja, így rász akarattal mellett szívében kezd fejtekezni az irigység, hol önmagán kezdi a dülást, ha szenvedélylyé fajul. E szerint a vetélkedés rakonczátlan ösztöne irigység.

Különös, hogy ez már gyenge gyermek kebelben, sőt még állatokban is mutatkozik. Midőn a Havasokon kedvencz tehene nyakáról leveszi gazdája díszjelét. az ezüst csengőt, s azt más tehén nyakára függeszti; amaz szomorkodva nem eszik többé, megcsappan, és a csengőt hordó vetélytársát addig üldözi és ökleli, míg vagy őt, vagy vetélytársát el nem távolítják a csordáról.

Az irigység testvére a gyűlöletnek. A gyűlöletnek mégis lehel igazságos oka, de az irigységnek sohasem: azért azt néha őszintén megvalljuk, de ezt sohasem.

Egy tojásból kél a hímév és irigység; csakhogy az sasként magasra száll, ez sziszegő kígyóként földszint mászik. Természete a pulya irigynek, levonni akarni magához minden nagyot, és rendkívüli érdemet, mely-

hez maga felemelkedni nem képes. A legmagasbhoz is, mit a világ történelme olyannak ismer és tisztel, felmászni törekszik a rágalom és irigység kígyója, hogy azt legalább undok mérgével bepiszkolja.

Az irigység mások jóléte miatti betegség. Az irigy gyűlöli azt, ki nálánál felsőbb, mivel vele egyenlő nem lehet; az alsóbbat, hogy vele egyenlővé ne váljék; a vele egyenlőt pedig azért, mivel vele egyenlő; és soványkodik midőn szomszédja hízik.

Socrates az irigységet a lélek-, Democritos pedig az igazság fekélyének nevezi. Az athenaiak ostracismusa az irigység formás állami intézetének tekinthető; azért sok nagy férfiú, mint Conon, Iphicrates, Timotheus és mások, önként oda hagyák Athént, *ut effigiant vulgi invidiam, gloriae fortunaeque comitem*.

Az irigység nem változó, hanem maradó szenvedély lévén, emészti az embert; és annyival is rosszabb: mivel más hibás ember csak saját baja felett bánkodik, ez ellenben nemcsak saját baja, hanem még mások szerencséje felett is szomorkodik; sőt néha saját baját is feledi, ha ellenesét még nagyobb bajban lenni, vagy abba ejteni tudja. A jobb embert is meglepi ugyan néha az irigység, kivált ha az érdemnélküli, vagy épen semmirekellő szerencse-fiát díszíteni látja; de azért mégsem vetemedik aljas rágalomra, legfeljebb is vállat vonít.

A valódi nagylelkűség legcsalhatlanabb ismertető jegye az, ha irigységtelen, mi azonban oly ritka, mint a fehérholló; de azért létezik ám fehér holló, ha ritka is. Mióta inkább közelednek egymáshoz a különböző rendek, kissé alább hagyott az irigység is; egyedül ott, hol az érdekek jönnek érintkezésbe, áll még fenn erősen;

mivel mindig egyformaságot feltételez születés, életmód és egyébben; — azért a királyokat csak királyok, tudósokat csak tudósok, vagy bizonyos féltudósok irigylük meg. Azért uralg legtöbb irigység köztársaságokban. Legközelebb mesteremberek és művészeknél, udvaroncok és szépeknél, kedves rokonok és orvosoknál köszön be.

Az irigység alapja azon közmondásnak is: *Honában ki sem próféta*. Sokan káröröm nélkül irigyek, rokonuk vagy jó emberük szerencsétlenségében szíves részt vesznek, őket nagy áldozattal segíteni is készek; de azért szerencséjüket mégsem tűrhetik. Ezen érzet árnyéklata az is, midőn kedvelünk valakit, még pedig oly mértékben, mint őt pártoljuk; de meghűlünk iránta, mihelyt mások is kezdik őt kegyelni, s sorsát jobbítani.

Ellenben mások irigységüktől nem választhatják el a kárörömet; ezek közé tartoznak különösen a vendéglősök. Bizonyos vendégfogadás, ki vagyonosnak hitt beteg vendége iránt két hónapig folyvást megelőző figyelemmel és készséggel viseltetek. mihelyt látta hogy csalódék. becsukatással lényegété őt, ha szintúgy rá nem szedi vendéglős szomszédját. Elhivatván lehat a beteg magához a szomszéd vendéglőst, midőn vele egyezkednék, belép a gazda, és rimánkodva kéri további megmaradásra. mivel — úgymond — oly pontos fizető, ne szégyenítse meg házát, késznek nyilvánítván magát bármi további szolgálatra, — de siker nélkül. Diadallal vivé tehát új vendégét szomszéd szállodájába; a régi gazda pedig feledve kárát, kaczagva majd megpukkadt kárörömében.

Bármi új divatcikk, új szabású öltöny s. a. t.

melyet néhány nappal elébb bír a nő, már is elégséges anyag néha irigységre; hát még ha férfi van a latban! Házas nők mitsem irigyelnek meg jobban egymásnak, mint a sok szép fehérműt és ezüstöt a szekrényben. Hogy az ember mindig hajlandóbb hinni bárkiről is a rosztat mintsem a jót, ennek is irigység és önszeretet az alapja; s itt a legcsekélyebb valószínűség is bizonyosságnak tartatik.

Egyedül a társadalmi úr betöltése végett is terjeszt néha az irigység bizonytalan híreket, és könnyelműleg kondítja meg a hírharangot, mely egyéb harangoktól abban különbözik, hogy ezek hangja lassúdan elhal, míg amazét a távolság mindinkább növeszti. Mivel ehhez gyakran gyűlölet és célzás is csatlakozik, könnyen rágalommá fajul. A rágalom pedig a társaság galandférgé, melynek ritkán sikerül megsemmisíteni fejét; ha pedig feje megmarad, elvágott egyéb teste könnyen utána női. A rágalom pujkakakas: minél fényesb vagy színesb valamely tárgy, annál jobban hurukol. A villám jobbára csak magas tárgyakat, a rágalom csak magas állású személyeket, genialis férfiút, vagy kitűnő női szépséget sújt kímélet nélkül. Úgy bánik ez az emberekkel, mint gesztenyékkel bánni szoktunk: ha azt kívánjuk, hogy jól és szépen megsüljenek, kissé bemetszjük vagy megszűrjük; — mielőtt hozzá fog munkájához, elébb kissé megdicséri a rágalmazandót.

Lamartine szerint: „*On est prompte à calomnier, ce qu'on craint. Les demi-partis et les demi talents. ils n'excitent ni haine, ni col'ere.*”

A gonosz irigység nem szokta soha egykedvűleg

tekinteni a jónak gyarapodását. *Calumniare audacter semper aliquid adhaeret.*

Villars e szavakkal vön búcsút fejedelmétől: *Felségedet ellensége ellen a harctéren vedenkegyeskedjék Felséged engem körülötte levő irigy elleneseim ellen megvédni.*” A hányféle a tárgy vagy egyéniség, annyiféle az irigység számtalan árnyéklataival. Ha *genie* áll útjában, azzal áll elébe: *Nil novi sub sole*; ha élczes ember, ismét azon alapmondattal: „*Nem becsülik a megnevettetőt*” — és *Rocheffaucault* életből merített azon alapmondata: „*Kedveljük rendesen azt ki bennünket bámul, de ritkán kedveljük azt, kit mi bámulunk*” szinte irigységben látszik gyökerezni, Bölcs *Seneca* azt mondja: *Más baja fölött gyötrődni örök nyomor, örvendeni pedig embertelen gyönyör; és csak úgy kerülheted el az irigységet, ha szemet nem szúrsz javaiddal nem kérkedel, és magadban örvendeni megtanultál.*

Jobb száz irigy, mint egy szánakodó, mert azok árnyként követik a dicsőséget és szerencsét, és darázs-hoz hasonlók, melyek csak a legjobb és legédesb gyümölcsöt rágják meg. Nem hajigálnak botok- vagy kövekkel oly fákra, melyeken gyümölcs nincs. Miként füst a lángot, úgy követi az irigység az érdemet; ennek csak a síron díszlenek borostyánál. Azért is jobb az irigy a szánakodónál: mert ha jól megharagszanak valakire az emberek, azt szokták mondani: „*Ez az ember szánakodásra méltó!*” Valamennyi irigy árnyékrajzoló (*Silhouetteur*) előbb kisebbít, azután pedig feketére mázol.

Machiavelli kérd: *Kik voltak érdemes férfiak irányában hálátlanabbak: fejedelmek-e, vagy népek? A*

hálátlanság oka itt is olt is a vetélytársak irigysége volt, és az emberi természet gyarlósága, kitűnő férfiak irányában. A dicsőség, szerencse, s kitűnő női szépség örökké irigységet gerjesztendnek, mint szinte az őszinte jellem is, mely mit sem kiméi és mitől sem tart.

Minden szenvedélyek közt legalávalóbb az irigység, mely miként rozsdá az aczélt, úgy emészti maga magát, és saját szívéen rágódik, Az emberi elme felfogni is alig képes az irigység azon nemét, miszerint a tömlöcztartó, a magános rab L a u z a n nak egyedüli társalkodóját, egy megszeliidített pókot is agyontaposá!

A hét halálos bűnök egyike sem zavarja meg anynyira az embert nyugalmában, mint az irigység.
Rumpatur quisquis rumpltur invidia.

Játék.

Minthogy a hivalkodás minden gonoszságnak kezdete, még a játékot is akarják sokan kárhóztatni, holott az épen a hivalkodás elleni sikeres szerek egyike. Nem mindenki ismervén a tudományok becséi, rendes foglalkozás hiányában sok ember unatkozik: tehát időtöltésül játszik. A játék társalgás neme; és azon háznál, hol játszanak, sokkal több csend, béke s nyugalom van.

Minél erélyesb a lélek, annál erélyesb szokott lenni a játék is; kik nagyobb benyomásokhoz szokvák, mint például a katonák, jobban kedvelik a nagy-pénzbeni játékot; miként a vállalkozó brillek a nagy-pénzbeni fogadást, veszélyes versenyeket és szintolyan kereskedési haszonhajhászatot.

Az egészségre nézve ugyan egyaránt ártalmas, akár az író- akár a játszó asztalnáli folytonos ülés; de a játék-gerjesztetté szenvedély szintoly hasznos a testnek, mint a mozgás. Rekedtségig papolhatják az erkölcs-tanárok, hogy legbecsesb lévén az idő, mennyi vész el haszontalanul a kártyázással! — legfeljebb is azon feleletet nyerendik: Igaz, sok idő vész el — a kártyakeveréssel; — mert a többség mégis csak időtöltést keres, és az állati természet igényli a játszást; csakhogy

az ember minden korban, az állatok pedig többnyire fiatal korukban kedvelik. A macska is amíg cziczuska, többet játszik farkával.

Régi héber okiratok szerint: „*Israelben leülének evés, és felkelének játszás végett.*” Köztünk is találkozunk elég israelita, kik másod-, harmadnapig folytatják játszó üléseikéi, és még evés végett sem igen kelnek fel üléseikből, hanem röviden azt is a játszóasztalnál végzik — mert hiába! becses az idő!

Hajdan leginkább kedvelék a koczkajátékot, ezt P a l a m é d e s találta föl unalomból, midőn Trója előtt táborozott. Hogy a romaiak nagyon kedvelhetek a koczkajátékot, azt eléggé bizonyítják e játék tilalmáról szóló törvényeik. Rendesen négy koczkával szoktak volt játszani, a jó vetést j a c t u s V e n e r i s-, a rosztat pedig cariis-nak nevezek; korunkban francziák után passé, vagy manqué, avagy magyarban v a k vetés. E kifejezést még V e s s e l é n y i nádor is használá ismeretes veres-nyársas nyílt parancsában, melylyel fegyverre hívja fel a népet a törökök ellen, „*Hogy az egész ország vakot ne vessen!*”

A 14-ik század vége felé találta fel G r i n g e n a u e r a kártyát, és mivel e találmány rögtön közkedveségre kapott, nem győzvén szabad kézzel festeni, nyomtatni kezdé. Nem ok nélkül nevezik tehát a brittek a kártyát ö r d ö g k ö n y v é n e k. Már csak azért is megbocsáthat a kártyáknak ellenesük, mivel ennek nyomán jutának később könyvek nyomására. Korunkban már a kormányok előtt is nagy becsületük van; mit a veres két szemén, vagy jobb magyarsággal h e r z - a s s - o n l e v ő bélyeg eléggé bizonyít.

Mellőzve a harcz-, tűzi-, pénzcarnoki- és egyéb játékok nemeit, itt egyedül a kártya-, és néhány más játékról szólnak, melyeket pénzre szoktak játszani. Ezek vagy tisztán szerencse- (hazard), vagy társasági-játékok. Miután a szerencse-játékok nagy-pénzben játszva több bajt hoznak egyes családokra, mint a házasságtörés.) sok tolvaj kevesebb érdemli a bitófát, mint bizonyos hamis játékosok.

Egyetlen esetet tudunk, hogy a játékkór közvetve mégis némi jót szült. Reni Guido t. i. a nagyhírű festész oly szenvedélyes játékos lévén, hogy ülőhelyében 2000 darab aranyat is elveszte többször, ezzel vígasztalta magát: „*Míg kezemet el nem veszem, minden veszteségemet kipótolhatom!*” és így nagyobb szorgalommal, és oly gyorsan kezdte festeni, mint Giordano, kit apja mindig e szavakkal siettetvén: „*Luca, fa presto!*” (később csak így nevezek e művészt közönségesen) ez által oly rendkívüli gyorsaságot sajátítja ecsetének, miszerint a jesuiták egyháza számára Nápolyban a főoltárképet 36 óra alatt készíté el. E jeles ecsetű vászon sz. Ferenczet ábrázolja, midőn Japánban nagy néptömegnek a kereszt-ség szentségét szolgáltatja ki.

Mózes a tízparancshoz elfeledvén tenni a tizenegyediket: „*Ne játszal nagy-pénzben!*” ezt kénytelenek valának pótolni a kormányok. Minden szerencse-játékok tiltvák, egyet kivéve, melyet még pártol is az állam, és ez—a házasság; mert tudja, hogy mindkét játékos majd örömet visszaadandja a szívet, melyet egymástól nyert. Ezek közé tartozik a német eredetű landsknecht, pharao, 11¹/₂, makkau és a most leginkább divatos ferbl, vagy santal a.

A britt büszke az ő whist-jére (ennek magyar nevezete Fogarasy szótárban c s i t t-j á t é k), a francia b i l l a r d j a -, bostonja- s p i q u e t j é r e. Valamint mesterségek közt különösen a lovaglást nevezik n e m e s lovaglás-mesterségnek, szintúgy a p i q u e t n e k százados nevezete minden mívelt európai nyelven a n e m e s p i q u e t j á t é k. Büszke továbbá a spanyol l'hombre- s t a r t i l j é r e (mit honunkban elferdítve tartl-nak nevezvén, sokan zsidójátéknak tartanak); ez kettősben tagadhatlan legérdekeseb kártyajáték; az olasz végre b a l o n - és t a r o k j á r a.

A v o j t á t vagy v a l a c h o t, és l a b é t o t vagy c z v i k k e t (ennek szapári nevet viselő nemét kivéve) fejedelmi udvaroknál is nagyon játszák — a kocsisok.

Honunkban valamennyi említett játék már rég honfiúsítottván, mégis talán legtöbbet játszanak a felső tót megyékben, hol ehhez különösebben a papok értenek.

Alapigazság, miszerint az, ki szenvedélyes kártyás, és mégis rosszul játszik, az életben mire sem ügyes. Ez lélektani következtetés; mert ha még azt se bírja jól megtanulni, mi egyedüli szenvedélyes gyönyöre, mikép fogna jól megtanulhatni egyebet, mi talán még untatja is! De ellenben nem áll, miszerint az, ki ügyesen és jól játszik, egyébként is ügyes; mivel találkozik akármennyi, ki a játékon kívül mire sem ügyes.

Közéletben, sőt magasb körökben is azt, ki semmiféle játékhoz nem ért, gyakran kellő míveltségnélküli férfiúnak nevezgetik; azt pedig, ki mondani szokta: „*Elvből nem játszom*” rendesen, még pedig nem mindig alaptalanul, unalmasnak tartják. Mi hasznát is veheti

mulatságos körében a háziasszony annak, ki se nem tánczol se nem kártyáz.

Diplomatának szükséges csaknem úgy értenie a kártyához mint a diplomatikai francia finom modorhoz. '

A szenvedélyes kártyázó minden élvezetek közt kettőnek ad elsőbbséget: játszani s nyerni, azután játszani s veszíteni, de csak játszani; s különös mit gyakran tapasztalunk: hogy fukar, fillérkedő emberek, kik még a szükségeseket is megtagadják önmaguktól, minden pénzüket képesek elveszteni kártyán, a nélkül hogy sajnálnák; és hogy a legfösvényebbek gyakran a leg szebb játzók.

Miként a pór ember, ha felönt a garatra, szintúgy a míveltebb ember mikor játszik, feledi minden baját, és boldog. Midőn se nem hall, se nem lát, se nem szól, se nem érez, mit cselekszik akkor? — játszik.

Napjainkban a nők, bizonyos korban, midőn egyébbel fölhagynak, és néha már burnótolni kezdenek, szinte szenvedélyesen, és többnyire minden játékot jól is játszanak. Egy igen tisztelt víg kedélyű delnő végrendeletében is e sorokat olvasók: „*Dienes unokámnak hagyom a touts les trois poharamat is, hogy megemlékezzék, miszerint nagyanya minek sem örvend jobban, mint mikor e harmat együtt látá kártyái közt.*”

Ismertem egy kedves mívelt főpapot, ki érkező vendégeit rendesen szívességgel, gyakran pedig e szavakkal fogadá: „*Hozta Isten tisztelt barátomat! ki oszt?*” — De az már csupa tiszta ráfogás: miszerint egy öreg pap, ki szenvedélyesen játszá a tarokkot, csendes hajnali miséjében ite missa est helyett azt mon-

dá: „*Pagat ultimo!*” és maga is megijedt midőn Deo gra t i a s helyett hallá: „*Contra!*”

A nagy-pénzben játszás oly tiszteletes viszonttegyezkedése a haszonlesésnek: miszerint lehető legnagyobb Hiedelemmel zsákmányolják ki egymást. Ily nagyszerű conventiok itt-ott fürdőhelyeken, de jelenleg mégis leginkább Belgium és Angliában köttetnek. Phox a spaai fürdőben még igen fiatal korában tanult játszani, mikor játékra hetenkint csak öt font sterlinget ada neki édes apja, s annyira bele ízlelt, miszerint talán adóssági fogházban végzendete éltét, ha évi 3000 font jövedelme kellőleg nem biztosítatik.

Bizonyos delnő szerencsétlenül játszó öcscsétől némi keserrel kérdvén: „*Mikor hagyandasz fel már egykor a játékkal?**” — „*Akkor,* — felelé amaz — *ha te felhagyandasz szerelmi kalandjaiddal.*” — „*Oh szerencsétlen! örökké akarsz hat játszani?*”

Kapisztrán atya, mielőtt töredelmességre intő egyházi szónoklataihoz fogna a táborban, mindannyiszor összeszedetvén a koczkákat és kártyákat, elégetteté.

Nagy Sándor azért szomorkodott: hogy édes apja Fülöp mit se hagyja rá, mit maga megnyerhetne; ellenben korunkban némelyik azért szomorkodik, hogy apja mit sem hagyja rá, mit maga is elveszíthetne kártyán.

Az igazi játékos, mint zsebkendőjét, pipáját, burnótszelenczéjét vagy breviáriumát, úgy hordja magával a kártyát; és hajátszótársa nem akad, a helyett hogy grande paciencet rakna, kiosztja a kártyát, és egyedül maga játszik, mintha kettős- vagy hármásban játszanék; mi mellett azonban még sincs annyi élvezete, mint

mikor a szenvedélyes énekes duettól vagy terzetet énekel egyedül maga.

Miként Franciaországban az apa leányával vagy unokájával tánczol, úgy játszik nálunk az apa fiával, nagypapa unokájával kártyát, és a fiú alig várhatja az időt, hogy emancipáltassék a kártyára.

Ki játszani minden időben és minden áron kész: kedves társalkodó; nem kérdik rangját, származását, hírnevét, egyéb tulajdonait, mert a kártya kipótol mindent, még a 32 nemes ősök hiányát is a játszóban. Még a rágalom és kisebbitéstől is megóvta némelyiket a kártya; sőt némelyik általa szerencséjét is megtevé, pedig koránsem nyereség által, mert a játékban nyert pénzt nem becsüljük, mint könnyedén jött, úgy könnyedén el is megy, — hanem inkább az által: hogy jól tudott illedelemmel veszteni, midőn szerencséje volt nagyokkal játszhatni. Mennyire tudá a nagy Maria Theresia is méltányolni ha sejdíté, hogy a vele kártyázó urak, püspökök, módos engedékenységgel viseltettek magas személye iránt, ismert dolog.

Minő dicséret az a nagyvilágban, midőn valakiről azt mondják: „Igen szép játékos, különben is nemes lelkű embernek kell lennie. A kártyakedvelők öröme szolgálhat, hogy általán ritka az a nagy férfiú, ki egy vagy más kártyajátékot ne kedvelt és játszott volna. Napóleonnól is mondják, hogy két tuczat kártyát vitt magával szent Ilona szigetére.

A játéknak is megvan a maga jó oldala; és mindenestre jobb kártyázni, mint embereket megszólalni, mi nélkül ritka a társalgás. Mint mindenben, úgy a játékban is legjobb, módot tartva középúton járni.

Furcsa észrevétel: miszerint a kártyában a négy szín német neveinek első betűi, u. m. Schelle, Aichel, Rolh, Grün e szavat képezik Sarg (koporsó).

Alles spielt! Alles spielt!
 Der Knabe mit der Fibel,
 Der Fromme mit der Bibel;
 Setzt der Lästung Maas und Ziel,
 Last uns doch das Kartenspiel.

Minden játékok közt elsőbbséget érdemel a billárd azért is, hogy testi mozgással jár, és nem pénzre játszva is mulattató; utána a sakk, melynek azonban az a természete, hogy habár ingyen játszák is, igen ritka kivétellel jobban hat a veszítő fél szeszélyére, mint ha készpénzét vesztette volna el. Egymásután elvesztett néhány partié a szenvedélyes játzó kedvét órákra, sőt étvágyát is megrontani képes. Ha áll a közmondás: *”Nem jó nagy úrral egy tálból cseresznyét enni”* még inkább áll: hogy annak ki erősen játsza, s úgy engedni nem képes, miszerint engedékenységet észre ne vegye ellenese — nagy úrral vagy előjárójával sakkozni nem tanácsos, sőt néha veszélyes is.

Kempelen Farkas földink készítette bámulatos sakkgépétől (Winkler dresdai tanácsnokot kivéve) ki sem bírt partiét nyerni. I. Napóleont, ki a fél világnak schach-mattot monda, 1809-ben Schönbrunban szinte megmattolá. Kempelen Pozsonyban született 1733-ban, és ott halt is meg 1804-ben.

Minden szerencsejátékok közt legveszélyesb a lotteria, a mennyiben épen a legszűkölködőbb osztályok játszák legnagyobb szenvedélylyel. Egy szegény szabó úgymond nejének: *„Feleségem, holnap les z a húzás ha*

kocsin jövök haza, jele hogy ternót nyertem; akkor kedvedre mindent összetörhetsz házádban, mi ócska, mert helyébe újat veszünk.” Látván örvendve másnap, hogy csakugyan kocsin jó férje, hozzáfoga a romboláshoz; azonban csak azért hozák őt haza kocsin, mivel látván hogy egy száma sem jöve ki, elájultan szegény földre rogyott, és ekkor úgy megsérté magát, hogy sehogy sem bírt maga lábán haza menni. Legcsábítóbb benne az, hogy sokan csakugyan lotteria által lettek szerencsésekké.

Azon közmondásnál fogva: „*Minél kevesebb valakinek esze, annál nagyobb a szerencséje*” elmenvén egy magát igen okosnak tartó úri ember az örültek házába, örült személylyel huzat magának három számot, melyeket a mint kihúzá, rögtön el is nyelé az örült, egész módossággal mondván: „*Tessék holnap ilyenkor ismét ide fordulni; addig bizonyára mind a három szám kijövendett már.*” — A nagyobb úgynevezett állami lotteriákban némi vigaszul szolgál, hogy egynek csak ugyan mégis meg kell nyernie a nagy sorsot; és hogy ez még kit sem rónia meg, ellenben, különösen honunkban, többeket már boldogíta.

Bizonyos álladalmi pénztárt kezelő hivatalnok tízezer forintig megbukván, azzal mentegei magát, hogy nem lopott, hanem a pénzt az állam egyik zsebéből csupán másikába tévé; mert úgymond: „*Lottójegyékkel igazolom, miszerint tízezer forintot raktam a kis lotteriára, ez pedig az államé.*”

Kalmárok és kereskedők.

A kereskedelem a polgárosodás szülöttje; s minden nép, mely nagy kereskedést űzött, mindenkor míveltségében is nagy volt. Kereskedést űző nemzeteknek köszöni az emberiség kezdet óta a legfontosabb találmányokat és felfedezéseket. Még csak akkor kaphattak jól lábra az iparüzletek, kézművesség, földművelés, és művészet, ha kereskedelem támogatója azokat. Hol a kereskedés virágzott, olt dús volt az élet is. Még most is bámulandó Carthágó, Szirakuz és a phöniciiai városok kereskedés-eszközlőtte hajdani nagysága, így Egyiptom Sesostristól kezdve, az utolsó Ptolomeusig mindig nagy volt, míg kebelében székel, és mind annyiszor megbukott nagyságában, ha onnan eltávozék a kereskedelem, így Velencze s Genua, így Hollandia, Portugallia s Spanyolország; — és Britannia, a világ trónja, már rég özveroskadand vala, ha a kereskedés hatalmas keze, mely azzá tévé, folyvást nem támogatná. A kereskedelem voná ki tulajdonképen vadságából az ó- s új világot; pedig magában a kereskedés nem

egyéb, mint a feleslegesnek a szükségesérti kicserélése.

Mi fonák felfogása volt a hajdan kornak a kereskedésről! a régi bölcsészek az erény ellenesének tárták; és aranyszájú sz. János még az örök üdvösséget is megtagadá tőle. Még közép korban is becstelennek tárták a kereskedő papot vagy nemest; de jelen korunk méltán tekinti az állami gazdagság forrásának a kereskedést. Mi szellemi világban az eszmecsere, azaz anyagi világban a kereskedés; nélküle a világ ismét gyermekségébe esnék vissza; miként társalkodás nélkül az ember szellemi ürbe merül. Korunkban mindenki kereskedik: fejedelmek országokkal, katonákkal; a nemes és nem nemes földbirtokos természetményeivel; a tudós könyveivel; a négy tudós-kar mindegyik mással-mással, és erősen áll az elv: *„előbb keresni pénzt, és pénz után az erényt.”*

Kereskedési szempontból az egész föld egy test, melynek szíve a nagy tenger; erei pedig, az országok folyamai. Ha lekötjük ez ereket, vértolulás támad, ez a kereskedelmi üzletek szünete; ily vértolulást okozott Napóleon szárazföldi rendszere, midőn egy font cukor és kávénak ára 50 forint volt. Anglia sziget népének kereskedés-képezte gyökszálai a világ tengerein keresztül behatván a szárazföld minden részeibe, valamennyi ország tápnedveit átszivároztatja azon kis szigetbe, mely a föld térképén alig kivehető kis pontocskák; és a Temse partjain ünnepelve székel az új kor szelleme. Folyvást be s kiömölve, mint szívben a vér, azaz fogadva s adva, a földi élet körforgása főüterének tekinthető a Temse vize; ennek partjairól nyújtja ki

a világ fokhelye London, habaricza- (polip) karjait a föld valamennyi övei után.

Az emésztő s termelő országok közt mint közbenjáró áll a kalmár; és magában állása szintoly fontos, mint tiszteletes; de miután legfőbb mestersége abban áll: olcsón vásárlani, s drágán eladni, a kalmárszellem könnyen kórrá is válhatik; és ezzé válva az erkölcsiségnek nem kedvező. Találkoznak kalmárlelkek, kiknél az egyszer egy foglalja el a szív helyét; miként Napóleonról monda édesanyja, hogy szíve helyén ágyúgolyót hord. A héber egy szóval fejezi ki a gondolkodást és számítást. E kalmárlelkek csak azt nevezik barátuknak kalmár-nyelvükön, kivel kereskednek. Az erkölcs-tan e rendűekkel valósággal kíméletesebben is bánik; — *”Handel gut; ist Ebb und Fluth”* mivel sehohsem forog oly hirtelen a szerencse kereke, mint a kereskedésnél; ki ma egy millióval bír, holnap koldus lehet; sem becsületesség, sem szorgalom nem képes feltartóztatni a hirtelen forgó szerencse kerekét; nyugodjék bár arannyal telt zsákjain, szüntelen szőrszálon csügg feje fölött a pallos;— és a szokás második természeté válik. Nem csodálhatjuk tehát, ha végre legfőbb szellemi érzetét a nyeresége vagy veszteségének kedvező tőzs mérlege képezi; és néha annyira elmélyed, hogy midőn keresztelés után a pap a gyermek apjának nevét tudakozza, gépileg azt feleli: *Stain* ér és társai.

A kalmárnak második én-je lévén a pénz, nem csoda hogy legbecsesebb vagyonának tartva, azt egyéb portékájánál drágábban is adja, ha oly áron megveszik tőle; azaz: uzsorát üz vele. A keresztényeknek

1423-ig csak pápai engedély mellett lehete kölcsön adott pénzükért kamatot venni. Jelenleg a törvényes kamat száztól öt, — de a kalmárok és pénztözsérek mestersége úgy tudja alkalmazni a dolgot, miszerint más nevezet alatt kikerül dúsan nyereségük, s törvényesen még sem lehet uzsorának nevezni, így köttetnek rendszerint az állami nagy kölcsönszerződések is; melyekre nézve áll mit Cicero mond: „*Mercatura si tennis sordida, si magna non admodum vituperanda.*” Mit mondana Cicero és általán a régiek, ha látnák mi lön a kereskedésből a delejtű, sajtó, lőpor, Colon és Gamma segélyével? Kinek alkalma volt nagy kereskedőkkel többször társalogni, tapasztalhatta³ miszerint a vagyon is j de főleg egyéniségük és ismert jó jellemök tetemesen öregbíti kereskedelmi hitelüket. Midőn egyik vagy másik közülök 10-12 társait megvendégeli, és a szolgák eltávoztával sajtóságos modoruk szerint őszintén társalognak a fehér asztalnál; rendre előhordják a légpénzesebb nagy urakat és kereskedőket, és ismert jellemökhöz képest megjegyzik hitelüket is, például: Ditt-richnek vagyona 8, — hitele 12 millió; Alkensteinnak vagyona 2 millió, hitele szinte annyi; vagy F. Lenéznek vagyona 300 ezer, hitele 50 ezer. Sohasem állott még a világ előtt egyéniségök miatt oly jó hírnévben és tiszteletben egy bankár vagy nagy kereskedő is ép egyénisége és kitűnő jelleme végett, mint a Rothschild családnak valamennyi tagja, Bécs, Frankfurt, Paris és Londonban is; ez utóbbik városban székel a kereskedelem egész fejedelmi hatalmával.

A kalmárok legveszélyesb osztályát tagadhatlanul a zsidók képezik. Honunkban 1220. körül élek a zsidók

arany korszakukat. Korunkban, ha nem is oly modorban, ismét közeledni látszanak ahhoz. 1436. Zsigmondtól oly uzsorás ki váltságot nyertek: miszerint 100 dénárért hetenként két dénár kamatot vehettek. Korunkban nincsen ily kiváltságra szükségök; és a kereskedés honi nyers terményeinkkel csaknem kizárólag zsidó kezekben van. A zsidó kereskedőnek születik; a 12 éves zsidó gyerkőczének rendesen több ügyessége van, mint a legkorosb keresztény boltos legénynek. Közönségesen tudva lévén, hogy olasznak és zsidónak mindig csak fele árát kell ígérni: ők ezt szinte tudják és reá eleve számítanak; mint szinte akkor is, ha portékájukat könnyedén kurta hitelbe adják. A házaló zsidó kereskedők faluhelyeken úgy tekinthetők, mint a fényűzés missionariusai a szegényebb nép közt; és a házalással alkalmuk nyílik magános családok viszonyait kikémlelni, és azokból saját számukra külön pénzforrást készíteni. Ha valaki nem alkuszik velők, ritkán mulasztják el mondani: „*Látszik hogy Nagyságod nagy uraságra született.*” Eddig honunkban egyedül Gömör megyében nem lakik zsidó; ellenben az egész országban itt van összeírás szerint legtöbb cigány. Tagadhatlan, a zsidók úgy nevezett *Speculatio*-szellemök a pénzforrások teremtésében bámulandó; és honunkban ritka azon földbirtokos, ki pénzügyi tanácsnokául ne használna zsidót; néha igen kevés nyereséggel is meg elégesznek, csak hogy ismét megfordíthassák tőkájöket. Nem rég olvásám, miszerint egy portugál zsidó Surinámban, egy ottani gyarmatosnak gyermekeit oktató — a keresztény vallásban.

Mind a mellett Titus rász szolgálatot tőn az em-

beriségnek, hogy Európában széthinté Ábrahám magvát, habár néha igen becsületesek is találkoznak köztök. „*Hogy mersz kilenczet venni száztól Iczig?*” kérdé egy valaki: *nem félsz hogy az Isten is megver érte!*” — „*Isten ments*” felele ez — „*hiszen onnan felülről a kilenczes hatosnak látszik — 9. 6.!*”

Káromkodás és átkozódás.

A káromkodás, czivakodás, és szidalmazás a harag oly kitörése, melylyel a természet — szintúgy mint testi fájdalmakban jajgatással — magán segíteni, szív-szorulását eloszlatni, s önmagát is földeríteni ügyekszik. Miként villám a léget, úgy hűti meg a káromkodás a meghevült kissé nyersebb kebelt; és fájdalmakban csaknem vigaszul is szolgál. A káromkodás a szenvedély kitörése lévén, nem mindig szedheti össze eszét a káromkodó; mint ama kapitány, ki káromkodó közvitézét e szavakkal szidá: — Ilyen amolyan — veszett teremtette! megint káromkodol!? —

A legrégebbi átok az, melyet Évára s a kígyóra maga Isten mondott, melynek következtében arczánk verejtékében eszszük kenyerünket. A próféták sem igen kímélvén e részbeni fáradságukat, könnyen mentheté magát a bibliával és Dáviddal a papság, midőn a vezekleti zsoltárokat hasznaié tüzérség helyett: *„Nyíljék meg a föld, és nyeljen el mindenestül.”* — *A varjak vájják ki szemedet, és fiatal saskeselyűk emészték meg azokat*” — Árpád népei fegyvereit megáldván elébb a tatúr (főpap) ünnepélyesen így szóla:

Ellenben: ki ezen zászlót nem fogja követni,
És a táborkürt képét sárgítja, s ijedtség

Megjegeszti szívét: Etelének az átka fölölte,
 És unokái fölött. Idegen nép rójja meg őtet.
 Rozsda rútítsa fitult kardját, legyen íve erőtlen
 A harcz forrtában; kelevészét ejtse kezéből
 S fegyveritül megfosztva, fogát csikorítsa dühében,
 A mikor ellensége reá nehezíti csapását.
 Lássa hütös társát, s fiait zsákmányra vitetni,
 És keseredt lelkét a bánat kínja gyötörje.
 Ő honn, mint jövevény, csikorogjon messze vidékek
 Népe göcsös pálczája alatt; hordozza naponnan
 A vas igát; éjjel legyenek feje alja sirámok.
 Nap te! sugáridnak melegével aszald ki gyümölcsét,
 Hold! kegyes útmutató, ne világíts néki sötétben!
 Váljon néki az ég kövé, a föld színe vassá
 Lába alatt, s mérget minden forrása okádjon
 Verd meg ez átkokkal, Magyarok hú Istene, minden
 Szittyá nemét tápodét: áldást amazokra bocsáss le!

Horvát Endre.

Mondják hogy az apai áldás házat épít a gyermekeknek, az anyai átok le rombolja azt; és hogy a meg nem hálált örökségen is átok fekszik, melyet csak hosszú megbánás törölhet el.

Minthogy a német nem képez nemzetet, saját nemzeti káromkodása sincsen; minden káromkodása, csekély változással, a *Sackermant* szó körül forog. E káromkodást: „*Engem az ördög ingyen el*” a német katonák imádságának nevezék, és ha a jó Isten ezt meghallgatni akarná^ tetemesen kevesbülne az álló hadseregek száma. Mind a mellett, hogy általán németek nem igen káromkodnak, mégis 1517-ben *Diétrichstein* gr. külön káromkodó együletet alakított, melynek tagjai ép ellenkezőre kötelezek magukat, hogy t. i. káromkodni sohasem fognak. Valljon létre hozható volna-e honunkban

ily egylet? hol fájdalom! annyira elhatalmazott a rút káromkodás, miszerint min len külföldi legelőszőr is teremtetézni, és magyarul káromkodni tanul. Mily borzasztó büntetéseket szablak hajdani törvényeink a káromkodásra! Habár utolsó országgyűléseink naplói szerint általában a káromkodás, ha nem épen Isten-káromlás, semmi betudásra sem méltó dolognak nyilvánítatik: annyi még is igaz, hogy nem minden illik, mi tiltva nincs; s hogy nyerseséggel jár a káromkodás — és örökké botrány maradand. A 13-ik század közepe táján létezett bánatban, és hazánk néhány vidékein is, egy az Isten-káromló régi manicheusoktól származott és a Bulgáriában és Bosniában letelepedett patarenusokkal később összevorfrott hitfelekezet, melynek főpapja Porloson székelt ¹⁾. E hitfelekezetűek kételvűségök (dualismus) szerint, mindent a jó s rősz lelkeknek vagy szellemeknek tulajdonítván, midőn proselitáik a magyar köznépet térítgetni akarák, de Isten-káromló „*kutya teremtette*” rősz modorukkal nem boldogulhatának, tőle ekként gúnyoltattak ki csúfosan b... m én a te lelkedet; — és ím ez

történelmi származása a honunkban annyira elterjedt képtelen csúf B. dur és sokféle teremtette káromkodásnak. Angolhonban bírság van szabva a káromkodásra; és miután az angolok nagy káromkodók, nemzeti adósságuktól úgy szabadulhatnának meg legkényelmesebben, ha a bírságot pontosan beszédnék; az egész bírság talán egy harmadát a tengerészek fizetnék. Az olasz furnányosok (vetturini) szintoly káromkodók mint a britt matrőzok, káromkodásaik Isten-szidalmazás, és

¹⁾ Lásd Fessler's Geschichte IV. kötet 1161-ik lapon

természet elleni kéjek körül forognak. Miként az angolnál az Goddam és Dog; az olasznál a Gazzo és C o g l i o n e; a spanyolnál por, és vida de Dios Car — úgy átalán minden káromkodás végre szokássá válik és undorító. A törökök is nagyon káromkodnak, és íme egy török mennydörgő káromkodás példánya: „*Hadítsan gurdítsan bom bom durum di hal morle bitom bekáts!*” Átalán minden nemzetek matrózai tengeri vihar és veszélyekben káromkodással vigasztalják magukat;— míg káromkodnak, addig a legnagyobb viharban is nyugott lehet mindenki; de ha hunyázkodni kezdenek, — már akkor kihalt keblökből minden remény.

Honunkban a különféle ajkú pór, fájdalom! annyira hozzá szokott a teremtettéhez, hogy vele szép szóval, vagy épen kérve mire sem lehet menni; de mihelyt B. dur-ra megyén át a nóta, és sűrűen kezd hullani az ilyen amolyan teremtette, már ekkor nem veszi tréfának a dolgot, és hajlandóbb teljesíteni teendőjét; és még a fáradt paraszt ló is ügetni kezd, ha gazdája elkáromolja magát, — természetesen, mivel tapasztalásból tudja, hogy a káromkodást ütleget szokta követni.

Katonák.

Pénz, lőpor és golyó kormányozza a világot. Korkunkban a katona rend első s legtiszteltebb renddé, és az elszegényedett nemesség segédforrásává lőn; meg kell, úgymond, az embernek katonáskodva halnia, hogy legyen miből élnie. Számos kolostor katona-laktanyává változván, ezeknek egyenruhás új lakói mégis hasonlítanak annyiban a szerzetesekhez, mivel szinte nőtlenek, — szegények, — és fegyelemtartók. A katona tulajdonképen, foglalkozásánál fogva is nem míveltség íjja lévén, ha büszke daczos és zordon, azt vétkélni nem lehet. Vannak népek, hol minden családfő katona, mint a mongolok, marattoknál, és katona-örvidékeinken; — vannak, hol ki sem katona, de szükség esetében valamennyi azzá lesz; vannak, hol állandó választmány képezi a katonaságot, mint már nagyobb részt Európában. — Vannak végre, hol hívatlan idegenek tulajdonítják maguknak a nép védelmét, mint hajdan a német rend lovagjai Poroszthonban; a törökök Afrikában, és a brittek Keletindiában. A hajdani Roma Patres conscripti czímet ismert; mi csak a filii conscripti sorsot ismerjük.

E régi deák vers jellemzi az egyházi, nemes, és

polgári kart: „*Tu supplex ora, tu protege, tuque labora*”, mihez gúnyosan, jogászokra czélozva, még ez öt mértékű verset csatolák: „*Tuque trium mgili pártá labore tora?*” Vannak, kik ezt a szerfelett számos középsőre illesztik. Csak honpolgárok lehetnek a hon és szabadság erélyes lelkesedett védői. A görögök ugyan állandó hadsereg nélkül hódíták meg a világot; a rómaiak pedig császáraik alatt, állandó sereggel vesztek el magukét.

A schweiczi parasztok annyi dicsőséggel védék havasaikat, miszerint minden fejedelem schweicziakból igyekezett magának testőr-sereget alakítani; de az újabb kor nélkülözhetlennek tartja az állandó hadsereget, és csak ennek számától függ minden. Ezelőtt 10-20-30 ezer főből állván, gyorsan végzek be hadjáratukat, és nagy óbb részt ismét széteszlottak; most 400,000 emberből álló seregeink télen nyáron, 10-20 sőt 30 esztendeig is harczolva megrontják magukat, és egész ivadékokat.

A katonaság számának jól rendezett államban akként kellene állania, mint 1: 100. — Romának hajdan egész hadi s tengeri ereje: 450,000 főből állott, de Napóleon 600,000-rel sem érte be. Mazarini megsíratá azon 6000 francziát, kik Freiburgnál elestek, és elszörnyedett Condé e könnyelmű beszédén: „*Egy párisi éj mindent kipótol.*” Mennyit áldozott fel Napóleon?!

Azelőtt magas szál emberek választattak jobbára katonáknak. Mennyit költött Fridrik porosz király úgy nevezett óriás katonáira, kiket a világ minden részeiből nagy költséggel szerze; ezek tartattak legalkalmasab-

baknak; de Napoleon megmutatta apró francia, és még apróbb olasz katonáival, miszerint katonában a becsületézés és lelkesedés becsesebb a nagy testi erőnél. A francia katonában legtöbb becsületézés lévén, azt nem botozzák, hanem csak fogházba zárják; ellenben az annyira felvilágosodott és szabad Angliában korbácsolják a közvitézi, csakhogy azt nem osztják százanként, mint az orosz hadseregnél a kancsukát. Bonaparte generális, Olaszthonban egyik katonáját körülölte fekvő három holt test számára sírt ásni látván, ekként szólítá meg: „Mit cselekszel?” „Pajtásaimat akarom eltemetni” — *Jobb volna bizony századodhoz mennél* — „Előbb teljesíteni akarom az emberiség és barátság szent tisztét” — „Eh, mit nekem a te akaratod!” A szinte sebesült katona fegyverére tévé kezét — és a tábornok meghökkenve távozott. — „Fridrik e semmirekellőt azonnal főbe lövette volna.” így szóla Froissard kapitányhoz. — „Nehezen!” felele ez, nemes katona-őszinteséggel, „e legény nem főbe lövethető” (fussilable). „Ez nem francia kifejezés, kapitány!” — „Megengedem tábornok úr! de emberi.” Nyolcz nappal később Froissardot nem látták a főhadiszálláson többé.

Nulla fides pietasque viris, qui castra sequuntur;

Így szól Luca n u s Krisztus születése után 64-ik évben. Mít szólott volna L u c a n u s azon számtalan nőkrül, kik a forradalomban önként castra sequabantur? Ha a nép legaljasb osztályából kikerült, minden nevelés nélkül felserdült, és csak katona laktanyákban formálódott katonák gépi foglalkozásaikat unják, és

tevékenység, azaz háború után sóvárognak, hol szabadban mozoghatván, mint huszáraink mondani szokták, még szerezhetnek is, kivált ellenség földén, ezt csudálni épen nem lehet. Az átkozott forradalmak nagy dolgokat műveltek minden rendekre, de különösebben a katonai rendre nézve is bebizonyíták: miszerint a lelkesedés nélkülözhetővé teszi az ódon szokásokat (Schlendrian); bebizonyíták, mit Plutarchban Chabriás is mond, hogy t. i. szarvasokból álló hadsereg oroszán vezérlete alatt rettentőbb, mint szarvastól vezetve oroszán-sereg; bebizonyíták végre mi kevés idő alatt válhat eltökélt akaratú suhanczokból jó tüzér, jó gyalog, vagy lovas katona; de valamint tudósnak, úgy főtiszt, és hadvezérnek sem születik senki, hanem hogy azt tanulni kell, és hogy legtöbb függ a jó vezértől; mert nem az ellenség, hanem a rendtelenség veri meg a hadsereget. Tapasztalat szerint az öreg hadvezérek óvakodóbbak; de a szerencse még is szívesebben szövetkezik fiatalokkal, csak értelmesek legyenek és bírják a hadsereg bizalmát és szeretetét. Azért is kívánczozott lehetni Epikur egyik tanítványa 30-dik éves koráig szép nő, 30-50-ig szerencsés hadvezér, — azontúl pedig gazdag bíbornok.

Béke idején a belső csend és rend fentartásának eszközei lévén a katonák, midőn különösen a cholera, és itt ott még inkább a cholera-szülte esztelen népmozgalmak mutatkoztak, katonákat kértek honunk több megyéi; mégis rendszeren béke idején sokan úgy tekintik őket, mint nyáron a kályhát vagy kandallót. Azért is közutak és csatornák építésére alkalmazzák a régiek, úgy szinte Napóleon is. A szép erős kőfal-kerítés bizo-

nyára a kert nagy ékessége, s néha az egész kertnél is többre kerül; de azért a kerítés nemde mégis csak a kert kedvéért készül? így áll ez a rendes katonaságra nézve is. Minden nemzet magához kapcsolt kedves feleinek tekinti katonáit: ok védik a hont, ez pedig őket táplálja s becsben tartja. Tiszteletes ugyan magában minden kar: de a katonai kar kétszeresen az, ha oly férfiakból álló, kik hősiiesen küzdve a honért, béke idején is bajjal és czifra nyomorúsággal páros hivatásukban kímélettel, őszintén és egyszerűen járnak el. Ritkán viseltetnek másrendűek egymás irányában oly kölcsönös barátsággal és feláldozással, mint a katonák, mert közös veszély és bajok által egymáshoz csatolvák életben és halálban. Ha súlyosnak tartja sorsát a katona, jusson eszébe a tengerész, ki hajóján úgy létezik mint a börtönben; csak hogy börtönben a rabnak még jobb tartása, kényelmesebb szobája, és néha még jobb társasága is van, és a vízbefulástól sem tarthat.

Férfiban kedvelik a nők a bátorságot, mivel saját gyöngeségök támaszát keresik abban, és azt hiszik, miszerint az, ki honáért ontja szíve véré, kész lesz azt ontani szinte kedveseért is; nem csoda tehát, ha deli, egyenruhában csinosan öltözött, könnyű társalgási modorú katona tisztek iránt hajlammal viseltetnek. — De már ezek közt rendesen elsőbbséggel bírnak a lovasok. A gyalogokat (Infanterist) néha negédes nők *Enfant-triste*-nek ¹⁾ is mondogatják.

¹⁾ Szomorú gyermek

Militis in gaba nidum fecere columbae.
Apparel Marti quain sit amica Venus ¹⁾.

Már csak ritkaságul is megemlítendő hogy: Tilly tábornagy agg korában, a sírhoz közel, azzal dicsekszik, hogy egész életében sohasem nyúlt nőhöz, ittas nem volt, és csatát nem vesztett!

¹⁾ Katona-sisakban fészket raktak galambok; kitetszik Marsnak mennyire barátnéja Venus.

K e l e t i n é p e k .

Ázsiái, az emberi-nem, míveltség és vallások bölcsőjét, a föld legnagyobb, legdúsabb, legszebb és legnépesebb részét, hol valamennyi házi állataink maiglan vad állapotban élnek, és a növények országa pompásan díszlik, Európával, ezen nálánál ötször kisebb földrészszel öszvehasonlítva — most sötét éj borítja. A roppant sinai bíródalom bambus-pálczát ural; a hindu számos népe csak teng; az arabot és persát saját néptörzsökéinek fejetlensége sújtja; éjszakon pedig vad talár, és mongol vándor népek kalandoznak szerteszt. Kezdetől fogva a kényuraság vaspálczája alatt nyögtek a keleti népek, és most még az európai kalmár-szultánok érczkezei is rajok nehezettek.

Minő érzés fogja el az Ázsia földére legelőször lépő Európainak keblét! ott hol Ádám és Éva, az ősatyák, Mózes, Krisztus és Mahomed éltek és vallásait alapították, hol Babylon, Tyrus és Trója, Seleucia és Antiochia virágzott, — Cyrus és Sándor világ birodalmakat alapítottak, — más emberek, állatok és növények, — más nyelvek és szokások, más ég, és más nagyszerű természet!

A komoly keletiek a vidor nyugotiaknak valóságos ellenlábasaik; s mégis a Kelet az élvezet, a Nyugot pedig a gondolkodás hóna. Ők lóháton, mi kocsin járunk; hol mi állunk, ok keresztben rakott lábukon ülnek, azért is többnyire görbe lábúak, és rász gyalogolok; — mi kedveljük és ékességnek tartjuk a haját, és csak szakálunkat borotváltatjuk; ők csak szakálukat és üstöküket hagyják meg, hogy az úr angyala midőn őket a paradicsomba viendi, üstöküknél fogva ragadhassa meg, borotváltalják fejüket és egyebüket; a nyugotiak öltöztükben sötétes egyszerű, — ők eleven skarlát, világoskék, haragos zöld színeket kedvelnek; és mivel a magyar is Kelet népe, szinte kedveli ezeket nemzeti öltönyein; a fekete és sötét színeket szerencsétleneknek és veszélyeseknek tartják, — azért is nevezik a fekete tengert feketének, mely oly kevésbé fekete, mint a veres tenger nem veres — és csak görögök, örmények és zsidók viselik e színeket. E színek elevensége szellemileg is uralkodik költészetükben és költői kötetlen virágos beszédeikben, melyeket a magyar is szinte kedvel. Mi nyoszolyákban alszunk, ők ugyanazon alacsony kereveten, melyen naponta üldögélnek; — ők télen nyáron bundát viselnek; a nyugotiak csak útra használják télen; mi magyarok pedig nemzeti disz öltönyül télen nyáron a prémes mentét. Mi kést, villát, kanalat használunk; ők, miként nálunk az apró gyermekek, egyedül ujjaikat, és azokat hátuk mögött álló szolgájokkal töröltetik meg, s így evés után a vallásos szertartásu mosakodás igen elkel náluk. Vizelésre pedig lekukorodnak, mint nálunk a nők.

Házkörüli munkákat nálunk jobbra nők, náluk

egyedül férfiak végzik. — Egyházaink többnyire nőkkel telvék; náluk nő nem mehet templomba, mivel Mahomed még a paradicsomból is kitiltá szegényedet — mi legszívesebben beszélünk nőkrül; náluk illedelem szerint meg sem említhetők; mi változást és újságot,— ők egyedül régibeni megmaradást ohajtnak. A mi rendőreink emberek, az övék ebek, macskák, és kányák; — mi lovainkat zabbal, ők árpával tartják; ők az assa foetidát isteni eledelnek mi ördög-sz...k nevezzük; minálunk törvény előtti, náluk zsarnok előtti egyenlőség uralkodik; náluk a legelőkelőbb, szegény rab-szolga leányt vésszen nőül, ha megtetszik neki; s a legalacsonyabb származású is nagyvezérré lehet.

A keletiek felettébb mértékletesen kevés juhhússal és rizszsel, vízzel és serbet tel élnek. Az arabok még a francia hadi foglyoknak sem adtak napjában egy maroknyi pirított gabona- és 12 törökszilvánál egy ebet, mivel ennyivel maguk is szinte beérik. Nem csoda tehát, hogy szorulást és orvost nem ismernek. Szintoly egyszerűek lakaik és bútoraik is. Fényűzésök népes háremek, rab-szolgák, szép paripák, fegyverek, nyusztos öltönyök, és illatos füstölő szerekből áll. A nagyobb lakóházak portáknak neveztetnek, mivel földszik az utczára szolgáló kapukból áll; azért neveztetik a török udvar is maiglan fényes portának; és innen származik szinte a nálunk századok óta még törvénykönyvünkben is annyiszor előforduló porta, és porta palatinalis nevezet; ittott a magyar paraszt még most is portának nevezi viskóját. Földszinti épületekben laknak, utczáik keskenyek. Sohasem tánczolnak, de fiatal hajadonok tánczait örömmel szemlélik; hol mi kaczagunk,

ők csak szakálukat simogatják; a hahotát gyöngé elme jelének és szintoly illetlennek tartják férfinál, mint a sírást vagy szomorkodást; — annál többet kacagnak, sírnak és csevegnek nejeik. Sohasem ellenkeznek, azért sohasem is vitatkoznak, de kevésbé bölcsesség, mint inkább tunyaságból. Az örökös f a t u m őket minden iránt egykedvűkké teszi. Minden nőtöbbségük mellett is sokkal több egy nő létezik köztük, mint gondolnék; mert mit megengednek a törvények, gyakran a vagyontalanság tilalmazza; ott hol a természet, szintúgy növények mint állatok országában is, oly erélyesen és hatalmasan működik, a többnejűség is természetesebb mint nálunk; találkoztak már keletiek, kik négy sőt ötszáz fiúgyermeket is nemzettek, nem számítva a leányokat; holott nálunk ritka, kinek J á k o b k é n t tizenegy élő fia van.

Minél kövérebb, annál szebbnek tartják a nőt, különösen a m a u r o k a leányokat már gyenge koruktól kezdve teve-tejjel és kuskussal hizlalják,—később az éghajlat és meleg fürdők hozzák tökéletességre a gömböcz formájú szépségeket.

Kit a Keleti megtisztelni akar, balra ülteti maga mellé. Kivéven a hindut, valamennyi Keleti jobbrul kezdi írását, és balfelé folytatja; így a héber, chinai, arab, és ős eleink a hunnok; a japani pedig felül kezdi és függőlegesen viszi sorait lefelé; az ügyetlenebb pedig, mint hajdan nejeink, rézsút vonalban. Keletinek még sohasem ötlött eszébe tanulni mennyiség- vagy észszertant (Logikát); úgy látszik az ábrándos tapasztalás-lúli tudomány (metaphisica) legkedvesebb tanulmányuk — azért is Ázsia a vallások hóna. Jellemök és

szokásaikban sok ellentét mutatkozik: a keleti vendég-szerető és mégis fukar; — szelíd az állatokhoz, kegyetlen néha az emberekhez; — vallási babonával telt, és mégis türelmes; — otthon kéjelgő, házán kívül szigorú; — hallgatag és mégis ritkán titoktartó; tízszer is mosakodik napjában, de fehérműjét, ha már szennyes is, ritkán változtatja, és az ételmaradékokat gyakran zsebkendőjébe, vagy ujjasába dugja. Sokat fürdik, fürdés után dörzsölteti, keneti, és dagasztatja egész testét, mi náluk a testi mozgás hiányát pótolja. Éjjel kereveten vagy szőnyegen nyugszik, a nélkül hogy levetné felső ruháját, nappal pedig mélyen hallgatva szíjjá pipáját a kávéházban, vagy vízpartján álló mirtusfa árnyában mocca-kávéját iszsza, és szundikálva morzsolgatja fűzött (teszpi) olvasóját; 20-30 pipa dohány, és ugyanannyi csésze zavaros kávé nem képes öt élczzteni; ezt csak a mákony (ópium) eszközli, mi neki jó magyar-, vagy francia pezsgő bor gyanánt szolgál; — szegényebbje összevagdalt kenderlevélből készült golyókkal is beéri, minek oly hatása van, mint nálunk a lőrének vagy sernek.

Mindenek felett kedveli a nyugalmat, azért nem is jutott még eszébe egy Keletinek se, Amerikában alapítani gyarmatokat. Jobbadán a többi világrészekről mit se, Európáról pedig csak annyit tudnak, hogy ez éjszaki sziget, melyben mivel semmi szép és jó nem létezik, azért jönnek hozzájuk a *Francíkok*, kiket ha nem kereskedők, művészek vagy orvosok, rendesen kémeknek vagy kinczsásóknak tartanak. A keletiek még most is azok, mik Hiob vagy Ábrahám idejében valának. A Keleti ritkán érez szerelmet, jobbára csak állati kéjt; mert eu-

nél egyebet úgy sem képesek míveletlen és tudatlan nejeik bennök gerjeszteni. Soknak háreme az, mi nagyainknál a könyvtár, és számos lovaik: legjobb akarrattal sem jut hozzá tulajdonosa hogy valamennyi könyveit átolvassa, vagy valamennyi paripáját maga használja; csakhogy nem ép oly számosak lévén hárerekben a munkák, mint könyvtárainkban, mindegyikre ott mégis többször rákerül a sor; és ők gyakorlatilag szinte tudják azt, miszerint oly munka, mely a többszöri megolvasást nem érdemli, az egyszeri megolvasásra sem méltó.

Valamennyi keleti népek, kik mongolokkal nem párosultak, a legszebb emberfajokhoz tartozók, jelesül a kaukázusi szép fajok, tatárok a kaspi tengerpartokon és déli Szibériában, turkomannok, druzok, persák, és az indusok magasb kasztái: hosszas arcz, magas homlok, nagy szikrázó szem, horgas orr, kis száj, és tömött szakái. — Igazi keleti üdvözlés a „*Salem*” (béke veletek). A testvér a halálvészben kevéssel azelőtt elhunyt testvérének pipájából tartózkodás nélkül dohányzik, és az őt óvatosságra intő idegennek csak ezt válaszolja: *Allah kérim* (Isten kegyelmes). Ha háza megég, és minden vagyonától megfosztatik, egykedvűen ugyanazt ismétli. A keletit nem gyötrik a mi szenvedélyeink: a szerelem, becsvágy és irigység; néma tudomány, művészet, és divat. Ellenben főbb szenvedélyeik a boszúvágy és féltékenység. Még az öröknek is meg kell esküdniök, hogy midőn magas minaretokról kikiáltják az ima órákat, behunyandják szemüket; azért is erre legszívesebben vakokat alkalmaznak.

Keleten tisztelik az öregeket; és az öreg vidáman,

édelgetve (geliebkest) száll le sírjába. Itt még szentségében áll ama törvény: „*Naturae convenienter vivo*” Itt a természet álma csak könnyű szender, nálunk fél évi álmom; itt csak nagy munka után, ott önként osztja adományait a természet; mi mostoha, ők édes gyermekei a természetnek. Mahomed követőinek paradicsoma tej, méz, és nők. Számunkra nincsen paradicsom a nélkül, mit ők épen nem nélkülöznek, mivel nem is ismerik — *i g n o t i n u l l a c u p i d o*, — és ez a józanul értelmezett szabadság.

Tagadhatlan, miszerint minden míveltségünk mellett is gyakorlatilag sokat tanulhatnánk a keletiektől; például: ha a Keleti a bőség kebléből mély nyomorba süllyed is, zúgolódás nélkül mondja: „*Így volt megírva.*” Ő a halálnak és legérzékenyebb kínoknak is egykedvűleg néz elébe, és a haldokló elvégezvén imáját, így szól szeretett fiához, fiam! fordíts arczczal Mekka felé...és nyugalmasan adja ki lelkét.

Képzelő-erő.

A képzelő-erő minket a jövő titkaiba, lehetőség vagy valószínűség örvényébe sodor, melyből ész feyelme nélkül ki nem vergődhetünk. Tőle függ megelegetésünk vagy elégedetlenségünk; és miként lánczok vagy kötelékekből virágfüzéreket, sivatagból virányos mezőt alkotni, szintúgy eget földet a halál árnyává s a sötétség, sír és öröklét rémévé átalakítani képes. A képzelő-erő, eszményei által ihlet, de az ész felügyelete nélkül az ábrándosság végtelen kékjébe ragad; miként ellenben a csupán hideg ész minden ábrány nélküli embere sötét terjedelmes erdőhöz hasonlít, melyet nem népesít élő állat.

Főleg a régi görögök, és újabbkori francziák, meg olaszok birtokába jutott e bűvész lámpa, mely az érzéki benyomásokat szellemesíti, s a szellemit érzékíti. Sok száz művészt és költészt kártalanít inséges éleléért az ábránd; ellenben egyetlen egy túlságos élénk eszme is könnyen elragadja őket, az örültek, ábrándozók és rajongók hónába. Valóságban sohasem oly boldog vagy boldogtalan az ember minőnek magát képzei. Egy öreg anyóka álmodván, miszerint a nagy lotteriában százezer forintot nyerend, alig vára a húzás napját, s kép-

zeletében oly boldognak érezé magát, hogy sírt is örömeben; pedig mégcsak sorsjegyet sem birt. Az élet két gönczét képezi a képzelődés és gyomor; ezektől függenek gyakran szenvedélyeink. Képzelődés szüli a honvágyat, de ész uralma alatt egyszersmind a géniét is; a génié pedig az érzelmeket. Vegyének el az embertől az ábránd élvezetét,—mi szegénynek hagyandja ő a valódiság! Az ábránd, mint jobbvilági szellem, holdvilágként deríti fel az éjét; phoenix módjára fiatalítja meg és éleszti az érzést; és a mindennapiság rakonczaín túl emelve bennünket fogyatkozásainkban gazdagokká, viharinkban nyugalmasokká tesz; és legszebb virágai a küzdés és lemondás ösvényei körül virítnak.

Kevés képzelő-erővel a változó esti föllegeken mindenféle furcsa alakot és állatokat szemlélünk. Az élénk képzelődésnek különösen a féltékenységre, sőt még az álmákra is van hatása; azért sokan arról tudnak álmodni, a mivel képzelődésük ébren foglalkozni szeret. Az úgynevezett rémek vagy látványok jelenése is jobbára képzeleten alapszik. Nőknél a rendesen még élénkebb képzelő-erő tűzfoltokat, epret, cseresznyét vagy egeret is varázsolt már szülöttjük testére; és egyedül női ábrándjuk oka, ha néha gyermekük többet hasonlít más férfira, mint saját férjükre. Egy nőnek fekete bőrű gyermeke születvén, azt adá okul, hogy reácsodált azon szerecsenre, ki a laka irányában lévő kávéház ajtajára festve kávéstáczát tart kezében. „*De hol van hát a tácza?*” kérdé tőle együgyű férje. A képzelő-erő színésznél annyira nélkülözhetlen, miszerint a nélkül helyesen szerepelni nem is képes.

Mi bírta borzasztó kínok közt vidor mosolyra a vér-

tanúkat? a képződő-festette öröklét szép reménye. — A *carmelita* apácák Parisban, midőn a nyaktilóhoz kísérik őket, úgy éneklék „*Salve Regina Coelorum*”-ukat mint az egyházban; — a pór bámulá őket, és nem tapsola többé, mint szokott volt tapsolni minden kivégzéskor.

Képződés nélkül nincs többé csuda-orvos, jós, bűbajos és rém. A legkülönösb rokon- vagy ellenszenv képződésen alapszik; miként jövő életmódunk választása néha oly gyermekes benyomáson, melyet később természeti hajlam, vagy épen isteni hivatásnak is keresztelünk. Élénk képzelő-erővel bíró embereket a tiszta hideg ész embere rejtélyeknek, és ellenlábásoknak tartja.

A hőség erősen hat az ábrándra; azért ábrándosabbak és elevenebbek a déli népek. Huzamos ülő élet, és tüzesítő italok szintúgy; innen a sokat ülő nőknek eleven képződéseik. A tevékeny mozgó élet köréből sokkal kevesebb ábrándos kerül ki, mint az ülő tudósok, szabók, vargák és takácsok seregéből; és az örültek agyában különben is leginkább a képzelő-erő szerepel. Legfeszültebb a képzelő-erő a viselősöknél; és tisztátalan kebelben a kisbíró is szinte az hozza legelébb mozgásba.

Átalán a képzelő-erő főszerepet viszen az élet bölcsesség fejezetében; és igen boldoggá, de igen boldogtalaná is tehet, ha közbe nem lép az ész, melynek feladata: az élet költészetéből képezni az élet mesterségét.

Az ábránd jobbára csak iracscsal (*Pastell*) fest, színei elevenek, de a legparányibb eső is könnyen lemossa. A képzelő-erő szépíti, eszményíti tárgyait, és

szemlélésükre rendszeren nagyító, vagy kicsinyítő üveget használ.

Nagy szenvedélyek, és komoly foglalkozásoktól menten a világ legnagyobb férfiai minden időben kedvüket lelek a képzelő-erő játékaiban; és azért pártolák is Aristophanestól kezdve egész az utolsó élczes epigrammáig az elmés vagy gúnyos bohózatokat. Socrates, Cicero, Caesar, Augustus, IV. Henrik, II. F r i d r i k és II. József valamennyien felettébb szerettek kaczagni; és ő szentségök V. Sixtus, ki sokáig keresé görnyedve a mennyország kulcsait, míg végre csakugyan meg is lelé; Leo, Julius, és XIV. Benedek pápák koruk legelmésebb bonmotistái voltak.

P. orvos Bécsben hatósági engedély mellett egy erős testalkatú elítélt bűnösön, ennek beleegyezésével kísérletet tőn az iránt, váljon a cholera ragályos-e? az elítélt azon ígélet mellett, hogy e kísérlet után fogságának hátralevő ideje elengedtetik, és hogy betegsége esetében a leggondosabb ápolás és gyógyításban fog részesülni, rábírta magát, hogy oly ágyba fekügyék, melyben épen egy cholera-beteg halt meg. Az ágyat a kísérletet tevő orvos és társai vevék körül. Nemsokára a kísérlet megkezdése után az elítélten a cholera minden jelensége mutatkozni kezdett. A legerősebb rohamok ellenére a beteg gondos gyógyítás folytán felépült. Az orvosok ekkor tudaták a felgyógyulttal, és orvos társaikkal, miként az ágy, melyben feküdt, koránsem volt cholera-beteg ágya, s hogy az elítéltnek betegségét nem a cholera ragályossága, hanem a félelem és képzelődés okozá.

Kertészet.

A paradicsomba görögök meg a romaiak elysiuma, nem egyéb volt kertnél; és kinek nagyobb szerű kertje nem lehetvén saját keze-mívelte házi kertecskéjében gyönyörködik, annak ez paradicsoma vagy elysiuma. Falusi lak és kert — a legderültebb eszmék egyike, elválaszthatlan a magány, elégtelenség, és nyugalom eszméjétől. A nagyszerű természet becsülésére s kedvelésére vezényel a kertészet. Paplaki kert, és ennek virágai nélkül nem ismernők Linnét, ki már gyermek korában többet foglalkozván növényekkel mint a nyelvtannal, azt tartá: inkább három pofont Priscian tanítómától, mint egyet a természettől. A szegény városi gyermekek a gyümölcsöskertet maga idején most is paradicsomnak tartják; a korosabbak pedig négy magas falközi, külhoni néhány csemeték és virágokkal művészi leg beültetett városi udvar-kertecskéjüket néha büszkeségük és legbecsesb jószáguknak nevezgetik.

A nagyhírű függő kertek Babylonban hajdan világ csodái közé soroztattak ugyan, de azért mégis néni valami szép kertek lehettek. Különbek lehettek ezeknél Alcinos kertei, melyekről az Odissea szól, de ezek is inkább gyümölcsösök, mint mai értelembeni kéj-

kertek valának, miként a romaiak villái és kertéi is, hol többet ügyeltek pompás épületekre s szobrokra, mint a kertészetre. Fekvésük, többnyire tengerpartokon, feletébb kéjes volt, de ily kilátásokat a távolba nem a kertész, hanem egyedül a természet alkothat; azonban úgy látszik, miszerint a romaiak falusi élet és természet kedvelésében a brittekhez, a görögök pedig inkább a francziákhoz hasonlítottak.

Midőn a 16-dik században XIV. Lajos alatt Lenatre Andor a kertészetet szépművészetek fokára emelé, az akkori természetlenséggé fajult ízlés a hosszú végtelen zöld falakhoz hasonló nyirbált fasorokat veres fenyő, tisz- és cédrus fából mesterségesen kinyirbált alakokat, különféle állatformákat, puszpangból ültetett óriási betűket és katonákat, szökő-csörgő-kutakat és tévegeket (labyrinth) tárta egyedül szépnek. E franczia kertek szintoly merevek voltak, mint az akkori hosszú fodros parókák és halhéjas szoknyák; telve valamennyi istenek remek márvány szobraikkal — kivéve a természetet — bennök mi sem hijányzott.

Angoloknak köszönjük a tájképi ízletesebb kertek első példányait; ők pedig, ki hinné? a sinaiaknak. A fák megtarták természetes alakjaikat és festői csoportokba rendeztettek; a rónák kies dombokká és csemetebokrokkal, gypszynegeekkel díszlő völgyekké alakultak; az utak könnyed kanyarulatokkal vezettettek a völgyeken s dombokon keresztül. Azonban itt csakhamar túlságosan eltértek a természettől. A kéjtelepeket épületek obeliskok romok és több efélékkel túlságig elhalmozák. Ez ízlés más országokban is számtalan követőkre találván, még fél-holdas angol kerteket

is akármennyit leheté látni, hol egymást érik a mesterkéltszigetes tavak, halászkunyhók, romok, vakandokturás magasságú hegyek, remetelakok sat. Már itt helyén lehet az figyelgetés, miszerint: „*mindenki kéretik, hogy a hegyeket le ne tapossa, és ebét szabadon ne bocsássa, nehogy feligya a tavakat.*” Újabb ízlés szerint eltűntek már az angol kertekből illetően játsziszágok, és minden eltorzítás; és jelenleg oly magas fokon áll Anglia kertészete, miszerint minden faluban van szabályos és csaknem minden háznál szép virágoskert; minden úri lakot park- virág- és konyhakert környez.

A virág- és konyhakertek készítésében is mesterekké lőnek; úgy hogy maholnap egész Franciaország kertté lesz. A párisi híres Pere la Chaise nagy temető, hajdan Richelieu bíbornok angol ízlésű kertje volt.

Korunkban a kertészeti ipar emelkedését a kormányok folytonos ösztöndíjak, és különféle egyletek állításával törekednek eszközölni; különösen Oroszországban, hol egy századdal ezelőtt kertészeiről még fogalmuk sem igen volt; és jelenleg a hideg éghajlat daczára Pétervár környékén több Ananászt termelnek, (házakban) mint a szárazföld minden egyéb országaiban öszvesen; és az orosz nagyok versenyezve múltják felül egymást nagyszerű kerteik pompájával, követve uralkodójuk példáját.

Németország a kertészetre nézve a külföld tanítványa, úgy azonban, hogy azt sok tekintetben már túlhaladja; miként Frank- és Angolhonban, ill. szinten minden kastélynak van már parkja, virágos- és konyha-kerté, és minden vidéknek kereskedő kertészei, kik egyedül szaporítással foglalkozva évenként szerte

küldözik növény árjegyzékeikkel; Buda-Pestnek összesen csak egy Mayr-ja van, ki velök versenyezhet. Entz-nek gyakorlati haszonkertészeket képező intézete pesten bizonyára megtermendi gyümölcsét. Némethonban nemrég Pückler-Muszkau herceg kertje voná magára a világ figyelmét; szakértő finom ízlésű tulajdonosa külön munkában ír és rajzoló le annak minden részeit, és pompás művészi festvényekkel ékesült munkáját ki is adá!

Egész osztrák bíródalomban a császári régi franczia ízlésű Schönbrunn, és fejedelmi angol ízlésű Laxenburg után, legnagyobbszerű és legpompásabbnak tartatik Lichtenstein herceg eisgrubi kertje Morvában, hova Bécsből vaspályán néhány óra alatt kevés költséggel eljuthatni. Csehországban magas fokon áll a kertészet; honunk jelesebb kertészei jobbára morvák és csehek. Bécs közel és távolabb partos vidékét száz még száz kisebb és nagyobb szerű kertek ékítik: ezek közt különösen megemlítendő a petzlainsdorfi s dombachi, melyet L a s c y lábomagy végrendeletileg Schwartzemberg hercegre hagyott, és annak fentartására két faluja jövedelmét is átengedte örök időkre. A magasb pontokon fekvő kertek ékeit roppantul emeli a terjedelmes nagy Bécs, és a sok ágú Dunának ezer vágyat ébresztő ékes panorámája. Szép ugyan és nagyszerű Harrach grófnak brucki kertje a Lajta vizénél, ép Magyarországszélén, de fekvése egészen róna. Egyedül Hitzing és Penczing. Schönbrunnal határos falvak, közel 90 szabályos kéjkerteket számlálnak, és Bécs Lichtenslein herceg mesterséges romok, majorságok, és egyéb épületekkel sétautakkal szépítette öt órányi vidékét nagyszerű ter-

mészeti kertnek lehet nevezni; s nincs Bécs környéken pont, hová vaspályán, vagy kényelmes társasági-kocsin igen csekély fizetésért óránként el nem lehetne jutni.

Ha bár de Ligne herczeg azt monda is Budapestről: „*Diese Staedte leiden an Sand und Stein*, azért mégis Dunánk tündéerkerte, a palatinalis sziget, Budának környéke,) zugligete s naponként újabb meg újabb ízletes nyári lakokkal növekedő Svábhegye igen szép; de kertészeti szempontból sajnálni lehet, miszerint oly kevés vize van e szép Svábhegynek, hogy a villák körüli kertek szép növényekkel és virágokkal díszíteni nem igen fognak. Ellenben a völgyekben egymást váltják fel a csinos kertecskék, melyek közt növényeire nézve legdíszesebb a Rózsa féle kert.

A nemesb, kivált virágkertészet üzlete, növények szaporítása, s kitelelésére nélkülözhetlenek lévén a virágházak — melyeknek beljében gyakran a virág és növény válogatott aristokrátiája raboskodik — az utak folytonos tisztítására pedig emberi kezek: ez természetesen, mint szinte az újdonságok és kellékek beszerzése sok pénzbe kerülván, általán nagy tolvaj a kert; azaz igen sok költséggel jár a kertészet, mint általán a szépművészet minden nemeinek szenvedélyes üzlete; de tartós elvezetet, tisztább gyönyört mi sem képes oly mértékben az ahhoz csak kissé értőnek nyújtani, mint a kertészet. Az egészségre is üdvösen hat, mert tapasztalat szerint a kertészek és vadászok rendszeren vidor öregséget, nagy kort érnek. Valamint költészetben szép a nagyszerű hős-költemény, de azért a pásztordal, epigramm vagy szonett is szép lehet,—szintúgy a kertészetben szép a nagyszerű szabályos park: de azért a

jó ízléssel rendezett kisebb kert is szép lehet; mihez természetesen érteni kell, mint általán mindenhez mit rendezni akarunk. Ki honunkban híven angol eredeti után készít nagyszerű tájkertet, és az utakat árnyazatlanul hagyja, mint Angliában, hol csak jó kedvében kandikál ki a nap, elkészülhet reá, hogy a sétálónak napunk kisütendi agyvelejét; és hogy gyepünk zöldé sohasem lesz oly haragos szép zöld színű, mint Anglia vagy Hollandiában, az örökös ködök hónában.

Angliában az emberek vagy igen gazdagok, vagy igen szegények; nálunk legszámosabb a középosztályú. Ezek érdekében a kertészet feladata: oly ügyesen kötni egybe a tájkert szépítéseit, virág, gyümölcsös, és zöldség termeléssel, miszerint a szemlélőben aestetikai hangulatot gerjeszsen összehangzása. Vannak ugyan, kik a kertészetet csupán hasznáért tűrik, de az a csupa haszonkereső elv, mely a Versailles! vagy schönbrunni kertet burgonyaföldre változtatná, s a mennyi virág nő, azt mind takarmánynak szánná, nem emberi.

Mennyiben nemzeti ízlés és műveltség egyik jeléül tekintik a kertészet iránti hajlamot, — nem lesz talán érdektelen hazánk legjelesb kertjei s birtokosai névjegyzékének ide mellekelt áttekintése.

Dunán túl. Mosony megyében; Oroszvárott Zichy gr. angol-góth ízlésű kastélya és növényházaiért nevezetes. Gáthán Batthyányi gr. — Komáromban Csicsón Zichy gr.; Csúzon Csúzy; Kis-Béren Batthyányi gr.; Szönyön Zichy gr.; Ácson Lichtenstein hercz.; Tattán leginkább hattyus szép tavai, számos hideg és meleg gazdag vízforrásairól és fekvéséről nevezetes park Eszterházy gr. — Fehérben: Kalózon Zichy gróf

Iszka-Szent-Györgyön Bajzáth; Lovas-Berényben Czirák gr.; Polgárdiban Batthyányi gr.; N.-Lamoson Zichy gr.; Csákvárt nagyszerű Eszterházy gr.; P.-Sárosdon Eszterházy gr.; Seregélyese és Lángon növénydéje. és amerikai fák s bokrokban kitűnő Zichy grófoké: és Verében Végh; Szolga-Egyházán Marich és Nedeczky; Marton vásáron Brunszvik gr.; Váálban Ürményi; Alcsuton külhoni fák nagy mennyiségéről, és növényházairól jeles, István Főherceg. Honunk egyik megyéje sem diszlik annyi szép kertekkel, mint Fehérmegye. — Tolnában: Hőgyészen Apponyi gr.; Tengelliczen Csapó. — Baranyában: Dárdán Lippe herceg. — Veszprémben: Dégen Festetics; Marczaltön; Amadé gr.; Lovász-Patonán Somsics gr.; Dóban Erdődy gr. Somogy bán: Sárdon Somsics; N.-Berkiben Schmidegh gr.; Hencsesen Márfy; Kadarkúton Somsics; Német-Ladon Czindery. Zalában: Palinban Inkey. — Sopronban: Eszterházán és Kismartonban Eszterházy herceg. — A kismartoni kéri nagyszerű növénydéivel és szép kilátásával a Fertőre.

Dunán innen. Pest városában a városiliget és a Ludoviceum kerté parkoknak nevezhetők; egymást váltják fel a városiligetben a szép kertecskék. Virágokra nézve Károlyi György gr. belvárosi kertecskéje vetélkedik az ország legjelesebb kertével. Gödöllőn, hol a szép nagyszem park és növénydék mindinkább pusztulásnak indulnak, Sina b.; Fóthon Károlyi gr. szeretettel művelt parkja; Rákos-Kereszturon Podmanitzky b.; Abonyban több kert létezik; Tó-Almásán b. Prónay szakértőleg műveli; Solton Vécsei gr.—Pozsonyban: Pozsony városa hanem is nagyszerű, de több szép kér-

lekkel díszük; néhányaiából bájló kilátás. A dunántúli liget nagyszerű park. Cseklészen és Szereden Eszterházy gr.; Cziférben Zichy gr.; Vedródön roppant, az egész országban legszámosb camelia gyűjteményeiről nevezetes Zichy Ferencz gr.; Korompán nagyszerű és kitűnő szépségű park Brunszvik József gr. örökösei; Sz.-Antalban Apponyi gr.; Gombán Udvarnoký örökösök; Királyfán Pálffy gr.; Bőfön Amadé gr. örök.; Malaczkán és Stomfán Pálffy gr.; Nyitrában: Brogyanban, Jablonczán Apponyi gr.; Szeniczen többek; Galgócson: pompás fekvésére, kilátására, és narancsosára nézve első az országban Erdődy gr. majorátus; Vitenczen szinte azé; Bucsánban Zay gr.; Vészelén Mednyánszky b.; N-Apponyban Apponyi gr.; Újlakon Forgács gr.; Ürményben Hunyady gr. sok ízléssel míveli; Tóthmegyerben Károlyi Lajos gr. szintúgy; Gimesen Forgács gr. — Trencsinben: Dubniczon Illésházy gr. műve mostani birtokosa alatt pusztul: Zay-Ugrócson Zay gr. — Barsban: Zselizen Eszterházygr. Aranyos Maróthon Migazzi gr.; Kis-Tapolcsánban nagyszerű park és Ugrócson Keglevics Ján. gr. — Esztergomban: Bátorkesziben Pálffy herceg. — Nógrádban: Podrecsánban Török; Vükén gr. Forgács; Szécsénben legszebb kilátás a megyében, Forgács gr.; — Bácskában: Topolyán Kray b.

Tiszán innen. Sárosban: Habsán magyarul Bökiben Bujanovits. — Abaújban Nagy-Idán Csáky gr.; Saczán és Semsén Semsey; Enyitzkén Meskó báró örökösei. — Zemplénben: Sárospatakon Bretzenheim hg.; B. Olasziban és Terebesen Andrásy gr.; Homonnán Csáky gr.; Perbenyikben Majláth András gr.—

Borsodban: Szirma-Besenyőn Szirmay gr.; A Zsolczán Vay b.; Edelényben Coburg hg.; Ivánkán Pejacsevich gr. — Hevesben: Egerben mióta a francia ízlésű régi érseki kert 1851. kivágatott, jelenleg már csak az országban legrészámbosb citromfákról nevezetes. Gyöngyösön és Erdőkövesden Orczy b. — Ungban: Palóczon gr. Barkóczy, A. Ribniczen Duanesky.

Tiszán túl Csanádban: Makón a püspöki kert. Békésben: Tót-Komlóson Almásy gr.; Füzesgyarmaton Blankenstein gr.; Körösladányban és Gyulán Wenkheim b. — Szabolcsban: Tégláson Bek örökösei; Berkeszen buja növésű sok szép amerikai facsoportokkal ékesült park, Vay gr.; Sz.-Mihályon és Vencsellón Dessewffy gr. — Csongrádban: Derekegyházán Károlyi Istv. grófé.

Kétértelműség.

A kétértelműség oly szavakban játszik, melyek ugyan határozottnak tetsző, de azért hamisan félre is kandikáló értelmükkel, tréfásan vagy élczesen jól alkalmazva, képezik a mulattatás szellemét. V. Károly így nyilatkozék kétértelműleg: *„Én is azt akarom, mit Ferencz testvérem akar.”* (Milánót) *„A mi tiszteletes urunk igen jó ember, nem bánja ha bárki hál is (a maga) ne-jével.”* — Látván bizonyos nő, hogy férje négy pénzben kártyázik, mord szemeket lövele rá; elhagyván tehát a játékot azzal nyugatató meg még folyvást haragos ne-jét: *„Szívem, ő mit se veszített, én pedig mit se nyertem.”*

Elfoglalván a várost az ellenség, miután a lelkészt kényszeríté, hogy az ellenséges fejedelemért is könyörögjön népével az egyházban; a pap így szerkeszté imáját: *„Uram könyörülj a te szolgádon a királyon, kinek hadnépe városunkba jöve, s add meg neki mi-nél előbb a dicsőség koronáját.”*

A missionariusok Indiában gyémántjaikat saruik homorított sarkaiba rejtven azt írák főnöküknek. *„Mi láb-bal tapossuk India kincseit.”* Olaszthonban valaki száz-ezer tallérból álló egész vagyonát végrendeletileg a

jesuitákra hagyá oly módon: hogy ha egyetlen fia nem akarna szerzetükbe lépni, annyit legyenek kötelesek a jesuiták adni fiának az egész öszvegből, mennyit ők maguk akarnak. Nem lévén kedve a szerzethez a fiúnak, számára az egész öszvegből 5000 tallért vetettek ki. Perre kerülvén a dolog, Ossuna, a nápolyi alkirály így ítelt benne: „*Miután a jesuita atyák maguk kilenczvenötezer tallért akarnak, a végrendelkező kívánatahoz képest annyit kötelesek adni a fiúnak.*” És így a szerzetnek ötezer tallér juta az öszvegből.

Mit más nyelveken közönségesen kétértelműségnek nevezni szoktak, az képezi trágárságról tréfára az átmenetet, és közepette fekszik. De e csiklandós finomságokat csak kevéssé látszik ismerni szűz magyar nyelvünk.

Kik minden szabad tréfában, és így a bár kissé trágáros színezetű kétértelműségben is, aggályos szálkabírászkodásukkal mindig bünt szimatolnak, jobbára csak képmutatók, kik az erkölcsi tisztaság leplét csupán saját gálád érzelmeik leplezésére használják. Az élcz e nemének különös mesterei a finom tapintatu vidor francziák. Kár hogy ilyenmő élczek más nyelvre le nem fordíthatók.

Hányféleképen lehet vétkezni? kérdé az oskolás lánykától tanítója. „*Szóval, szándékkal és* — a lányka akadozni kezdvén, szokása szerint a tanító felemelvén mutató-ujját kérdé, és? — „*És ujjal*” monda gyorsan *tévedésből a lányka.*”

Veluti, a híres castrato énekét hallván dicsérni többektől, egész komolysággal így nyilatkozék fölötte egy tisztos delnő: „*Veluti mindenesetre igen jeles mű-*

vész, de mégis úgy tetszik, mintha igen lényegesnek lenne híjával.”

Valaki az utcán késő este találkozván egy csinos leányzóval, ez annyira megzavarodék, hogy nem bírt egyebet mondani, mint: „*Én valamit keresek és*” — Mire a gavallér monda: „*A világért sem szeretném én elveszteni, mit ön keres.*”

Mademoiselle d' Arnold vetélytársnéjánál, ki őt nehézkes állapota miatt gúnyolá, azt válaszolá gúnyosan: „*Oly egérke, melynek csak egy bűvőlyuka van, könnyen rajta veszthet.*”

Kevélység és Gőg.

Minden ember kisebb nagyobb világot teremt magának, és az önalkotta világ középpontján állva uralg teremtményei felett. Nincs ember, ki magának mások felett némi felsőbbiséget ne tulajdonítana. A nemes büszkeség a belbecslés férfias öntudata; célja a mindennapiság homályából kifejtekezni, s a haladás ösvényén vezércsillagul ragyogni szerényen és jóltévéleg; de ki való vagy képzelt tulajdonait mások megvetésével, cselekvéseit fitogtatva túlbecsüli, — kevély. A kevélynek minden gondolatain és tettein csak szeretett éne villan keresztül.

Sequitur superbos ultor a tergo Deus!

Mivel mindenki, sőt maga a kevély is mint utálatos bűnt gyűlöli a kevélységet, ki sem akar annak tarfatni.

Unde superbit homo, cujus conceptio culpa,
Nasci poena, labor vita, necesse móri.

A kevélységnek ellentéte az alázatosság, melyet széni Bernát így értelmez: *Contemptu s propriae excellentiae*; mi a *servus servorum Dei* s levelekben divatos „*Alázatos szolgája*” aláírásokra emlékeztet. *Sunt qui senequiter humiliant.*

A kevély ember sohasem tudja hol az igazság, mert felfuvalkodása megvakítja; nincs ereje, nincs bátorsága Istenben hinni, minthogy nem bír a szükség érzetével, őt keresni.

A gőgös porba sújtva szereti látni az alantabb sor-szuakat; ha büntet, kegyetlen; ha kegyeket oszt, sebez. Nemei: a születési vagy családi, vagyoni, papi, rang-es hivatali, génie s észtudós, végre koldus-gög.

Középkorban a nemes öröme-stebb bizonyítá 32 nemes östöli származását, sem mint 32 sarkalatos erény bírását; és bölcse-lkedése jobbára czímer-ismeret, és származéki táblákból állott. A Stubenberg grófok még Üdvözítönkkel is rokonságban állanak, miután azon Stubenbergnek, ki a feszület előtt levett kalappal áhítat-lal sopánkodék, miként ezt a Stíriában maiglan is létező festvény bizonyítja, e szavakat monda német nyelven: Setzen sie auf Herr Vetter! De a múlt század végétől, mióta a nemzet szó kissé lábra kapott, sok előítéleteitől megszabadult a nemesség; napjainkban ritkán vészen már rajta erőt a szédelgés, miben, talán gyengébb ide-geiknél fogva, férfiaknál rendszeren többet szenvednek a nők.

A patrícius, míg maga van plebejusok közt, rende-sen igen módos tud lenni, de mihelyt csak egy társa érkezik is, belebuvik a kór, mely ellen még lúgos fördő sem használt soha.

Ős-származási gögnek néha bizonytalan az alapja; mert hány-szor történt már, hogy házi titoknok, komor-nyik vagy épen csatlós volt a főnemesi czíme, tartója, sőt fentartója. Tapasztalat szerint, valamint nemesi czi-merekben — kevés kivétellel — minél több a mező,

annál keveseb az ős; úgy rendesen azon főnemeselek, kiknek talán nagy vagy szépapjuk még czímertartó is alig volt, leggőgösebbek.

Társas életben a francia aristocratiai gőg sokkal tűrhetőbb a német, britt, vagy orosz aristocratiai gőgnél.

Viel Klagen hör' ich oft erheben
 Vom Hochmuth, den der Adel übt;
 Des Adels Hochmuth wird sich geben,
 Wenn eure Kricherei sich gibt.

Már jóval alább hagyott fővárosainkban is azon néha tűrhetlen gőg, melyet főnemes nők náluknál gyakran míveltebb nők irányában mutattak. Világosabb körünk az érdemet becsüli, s méltányos érzetű érdemes nemesnek örömet enged elsőbbséget.

Mint a régi rómaiaknál, úgyszinte nálunk is a neme s nevezet borra, lóra, juhokra, gyümölcsre sat. is használtatik.

Az ős büszkeség még a sírból is hirdeti pompás emlékekben megbocsátható gyöngeségét; Egyiptom uralkodóit, a nép véres verejtéke felhasználásával óriási kötömegek öszvehalmozására vezénylő, hogy alatta egy alig öt-hat lábnyi hulla nyugodjék. *Coelo tegitur qui urnam non habet.*

A nemes büszkeség nagy hírű ősökre, s magasb érdek ily ősök méltó utódai iránt oly érzelmek, melyek mélyen az emberi természetben gyökereznek; és ily nemesség örökké élni fog, míg a világ világ lesz.

A születési gőgöt gyakran szellemi míveltség, vagy legalább finomabb magaviselet kíséri, mi rendszerint hiányzik a vagyoni gőznél, melytagadhatlan tűr-

hetlenebb, és leggyűlöletesb. Nunquam homo honestus dives evasit cito. Gazdag tábori beszerzők, tőzsérek, pakrócz- vagy csizmatalp-szállítók, számoló liszt-széna magtárnokok.) kik talán maga idején az üres tárt megrakottként leégni hagyják, hogy könnyebben számolhassanak, leginkább pöffeszkedők, de kivált nejeik. Franhonban divatos példabeszéd: „*Gazdag mint egy kormánybiztos.*”

Bizonyos társaságban mindenkinek egyegy zsvány történetet kellettén elbeszélnie, midőn Voltaire-re került a sor, így kezdé: „*Volt egy kormánybiztos — a többit engedjék el önök.*

Sok pénzes ember azt hiszi, hogy minél durvább, annál úribb, de azért nagyobbak előtt inasilag csusz-mász, pedig koránsem alázatból, hanem csupán azon remény fejében, hogy a nagy úr fénye rá is sugárzik, és neki némi fontosságot kölcsönöz; és ha országlár, herczeg, vagy nagy úrral kártyázhat örömet veszít. Legfeljebb még azokat tisztelik, kiknek hasznukat veszik, vagy kiktől félnek, mint például a gúnyíróktól; — egyebek iránt gögösek.

Furcsa a zsidó is, ha nagy urat játszik. Köztük szerelemről csak ritkán van szó; egyedüli szerelmük — a pénz.

Viszonlagos eszme a gazdagság. Azon szegény ördög, ki 6000 forintot nyert lotterián, agyonhalta magát bújában, mivel írva van, hogy gazdag nem jutand a menynek országába. Bölcsészeink talán még szebben írandnának a gazdagság megvetéséről mint *Sett e c a*, ha az ő vagyonával bírának, és mennyire megelégednének a szerény igényletű *Horac*z sorsával:

Hoc erat in votis: modus agri non ila magnus
 Hortus ubi et tecto vicinus jugis aquae fons
 Et paulum silvae super his.

Különös, hogy azt nevezik gazdagságnak, mi mellett éhen is meghalhat az ember, mint Midás, ki előtt minden arannyá változék mihez nyúlt. Ki a vagyonosok nagyobb számát figyelemmel kísérve tudja, mi aggodalmasan gyűjtik az első tíz vagy százezer forintocskát, e gyűjtés közben mily hártya vonul szívükre, hogy ne érezzék hazájuk vagy felebarátuk baját, őket megirigyleni nem igen fogja. *P l u t u s* a gazdagság, de a pokol istene is. Olasz közmondásként a gazdag kívülről arany, belül vas.

Még nincsen eldöntve a kérdés: a gazdagok nagyon sok nyugalom, vagy aggodalom miatt hálnak-e meg? és nagy városokban az éhség vagy az emésztetlenség küld-e többet más világra? de annyi bizonyos, hogy aggastyánok közt minél ritkább a gazdag, ír *u s* vagy *Krőzus* csak az az ember, ki emberileg érez és cselekszik. *Dio ti gvardi da un ricco impoverito, e da un povero arricchito* ¹⁾

Mindnyájan gyarló emberek lévén, nem csoda, hogy hivataloskodásukban a góg uralmától még azon istenadta férfiak sem valának mentek, kik a mindenség atyja s emberek közti közbenjáróknak tekintettek. Magában mily büszke eszme: három koronát egyesíteni egy fő végben! Hála az égnek! *temp i passati*, hogy *Hildebrand* pápa átok alá vetvén *IV. Henrik* csá-

¹⁾ Isten őrizz elszegényedett gazdagtól, és meggazdagodott szegénytől.

szárt Canossa várában a császár zsákba öltözve vala kénytelen esdeni feloldatásáért, csupasz fővel és lábbal tél közepette három nap és három éjjel kínozva a fagytól éhen szomján; — hogy Fridrik császár Hadrian pápának bal kengyelét fogván a jobbik helyett azzal mentegetődzék: „*Bocsásson meg Szentséged, sohasem voltam még lovászlegény;*” — hogy Zsigmond császár XXIII. János pápa miséje alatt diaconus öltönyben az evangéliumot éneklé, s az elutazó Márton pápa szürke paripáját néhány lépésnyire vezeté; más alkalommal pedig szinte kengyelét foga; — hogy Fülöp francia király VII. Kelemen pápa koronázásakor, mielőtt maga is lóra ült, a pápa büszke ménét vezeté.

E dúsgazdag pápa elhunytakor cselédei elorozván kincseit és oda hagyván hulláját, a sok égő gyertyák egyikétől gyász ágya meggyuladt, és alig leltek egy kopott köpenyt, melylyel félig megégett hulláját befedheték ¹⁾).

A sors csapásai megalázzák az embert, úgymond sz. Ágoston. Ezek a 18-dik század végével Romát is sújtván, a gondviselés oly férfiakat ültete ismét Péter tisztelt székébe, kik az áhítat és szent türelem előképéül szolgáltak a világnak, üldöztetések és sanyaraik közepette.

VI. Pius pápa II. Józsefet, VII. Pius pedig Ferencz császári, öleléssel és csókkal üdvözlé, a világért sem engedvén e tisztos agg a császártól megcsókoltatni jobbját. Amaz 1797-ben karácsonkor szép egyházi szónoklatot tartván, többek közt így szólott: „*Véreim! legyetek jó keresztények, úgy lesztek jó democraták*

¹⁾ Történelmi tény.

is!” Ez pedig üldözőjének hontalan rokonait szeretettel fogadván székvárosában, védé azok ellen, kik szerencsájökben kegyeiért koldultak.

256 pápa közül I. Adorjánt kivéve, épen VI-dik VII-dik Pius ült 23 évig Péter székében, legközelebb járulván ahhoz, hogy megczáfolják a jóslatot: Non videbit annos Petri (25 év).

Sámuel felkené Dávidot, így nagy Károly is felkené magát a római pápától, és utána valamennyi utódja; de midőn a pápa az imént kinevezett bíbornokot beigtatja, a bíborszín négyszegföveget e szavakkal teszi fejére: Facio te Principibus majorem, Regibus parem. Magyarorszában Vancsay István esztergomi érsek volt a legelső bíbornok, 1253-1266; azóta 14 magyar főpap részesült e méltóságban.

Különös, hogy a pápának nem szabad uralkodó házból származnia, vagy fejedelemmel rokonságban lennie.

Fokonként utánozza a kisebb a nagyobbat. Franciaország egyik gögös püspöke a múlt században azt mondván bizonyos szinte gögös francia markgrófnak: *Önnek őse püspöki eldödöm uszályát horda utána* — arra e feleletet nyere: „*Helas! jé le sais, mes ancetres ont toujours tire le Diable par le queue.*” A templariusok megbukását felettébb nagy lovagi gögük okozá. Nem sokára követé ezt más papi ló vágok bukása, habár a német barátok a „deutsche Brüder” nevezetet felcserélék ezzel: „német urak” (deutsche Herren). Kevélység dönté meg a szerzetek leghatalmasabbikát, melyről dühös ellenese d' All ember t ezt írja: „*Nincsen rend, mely oly kevésse érdemelné a legyalázást, mint épen a je-*

suiták rende. A tudományok minden ágaiban oly írókat mutat, kiknek érdemeit még legdühösb ellenesei sem tagadhatják.” Mivel a papi gög nem vagyonosságon alapszik, szintoly gögösek néha a református udvari papok. Jó hogy nem él már P a l i n g e n i u s.

Jól megjegyzed a napot,
Melyben megbántad a papot,

Kinek Isten hivatalt ad, észt is ad hozzá. Oh bár mindig Isten osztaná a hivatalokat! A golyó golyó marad, habár itt ott homokszemek tapadnak is rá; szintúgy kerekded a föld, emelkedjenek bár színe felett havasok; a gúlák ha völgyben állanak is gúlák, a törpe ellenben ha a lomniczi csúcsra áll is, csak törpe. Kiken a hivatali gög erőt vészen, jobbára szellemileg törpék. E gög legközelebb úgynevezett hivatalos komor arczban jelenkezik, és magát a hivatalnok egyéniségéhez alkalmazva, begyeskedéstől egész a durvaságig megyén.

Vannak kik magukat nélkülözhetleneknek tartva — habár e világon senki sem nélkülözhetlen — távul a középponti felsőbb hatóságoktól három-lófarkos basát szeretnek játszani.

Tagadhatlan, minél magasb állású valaki, annál módosabb és kegyesebb, és tisztelet minden érdemes hivatalnoknak, ki nemes büszkeséggel érzi magában, hogy hivatásának, gyakran kedvetlenséggel járó kötelmeinek igazi lélekkel és humanitással megfelel.

A gög minden nemei közt még legmegbocsáthatóbb a génie-, s philosophiai gög, mert legnemesb, következőleg legritkább is, mint ritka maga a valódi génie. Mi a genie? Volt már, ki így is értelmezé: Genie

az, ki magát senkiért és semmiért nem genírozza. A génié- vagy philosophiai góg legközelebb a dolog értéke feletti sajátságos fogalomban nyilatkozik a világ, az ember rendeltetése felett; költői ábrándban a világi bajokról, és emberek balgaságáról; polgári intézkedésekbeni gáncsokodásban,— innen a közhivataltóli tartózkodása; — a magány kedvelésében; a természeti állapot utáni sovárban; bevett szokások, és mások ítéletei megvetésében; mértékletesség, háziasság, és erkölcsi egyszerűségben; a magasb romlott világ ócsárlásában; a csekélyebbek, munkás osztály, tisztos polgár, őszinte falusi ember és ártatlan gyermekek iránti hajlamban; kultisztelet iránti közönbösségben; barátai s kedvesei-hezi hő ragaszkodásban; de egyszersmind szeszélyes makacsság, és oly őszinte becsületességben is, mely a mai világhoz nem igen illik.

Azonban a genialis emberek nem mindig a leghasznosabbak a társaságnak. A juh hasznosb a rinoczerusnál, a lúd hasznosb a struczmadárnál. Ki ügyesen tudja kivágni a tyúkszemet, jobban lábra állítja a szenvedő emberiséget, mint a genialis epigrammatista.

Nem-érdemlett balsors szüli gyakran a góg e különös nemét; és nevések bár, mint nevetek hajdan Diog én est, mégis rejlik ebben valami, mi nemű vonzalmat, sőt tiszteletet is gerjeszt.

Hannibál, kit nem értettek a kalmár lelkeke, odahagyván hónát Ázsiába költözött, fogytig tartván tőle a rómaiak. Úgyszinte nagy ellenese S c i p i o is, miután megveré Hannibált, és győzelméért isteneknek hálátada a capitoliumban, önként száműzé magát: „*Ingrata*

patria ne ossa quidem habebis!” és Linternumban halt meg.

Ezer tanult férfiura jó egy felvilágosodott; és ismét ezer felvilágosodottra jó egy génie, feltaláló, teremtő ész! Ily génie-büszkeséggel monda M i r a b e a u (kissé túlságosan) legényéhez: „*Fektesd oldalt fejemet, sohasem igazítandod helyre nagyobb fő párnáját*”

I. Napóleon így szól a törvényhozó testülethez: „*Én vagyok a nemzet képviselője! ki venné közületek e terhet vállára? A trón nem egyéb bársonnyal beterített széknél — én vagyok az! Nincs ott ideje panaszoknak, hol az ellenséget felkeresni s megverni kell. Én állok a nemzet élén! ki, ha más alkotmányt kívántok, mely nekem ninyis ínyemre, azt mondandanám: keressetek magatoknak más uralgót. Igen is, büszke vagyok! mivel bátorságom van; büszke vagyok: mert nagy dolgokat míveltem érettetek; ha igazam nem volna is, még akkor sem illenék hozzátok tenni nekem nyilvános szemrehányást. Franciaország rám szorult, inkább mint én ő rá!*” ez a génie nyelve.

A génie zuhatag; kíváncsilag óhajtjuk közelebből látni, bámuljuk, csodáljuk, nagyszerű! dicső! felséges! De végre kérjük: ugyan miért nem jár e folyam amúgy rendesen, szökések nélkül mint más folyamok? úgy legalább szükségtelenné tenné az átrakodást.

A génie elébb jut tévútra mint a nem-génie; azért is fejedelmek titkos kabineteikben sohasem alkalmaznak geniet. Különösen Ferencz császár szokta volt mondani: „*Elég ha minden hatóságnál csak egy génie létezik; sőt igen jól megvan a nélkül is*” Sok szellem és ke-

vés eszélyesség = szerencsétlenség; azt csodálják és félve tőle kerülnek; ezt észre sem igen veszik, de azért mégis vergődik valamire s kikaczagja a geniet.

A valódi nagy szellem igénytelen, épen mivel nagy; de a tudósok nagyobb része nem szellemek, hanem csak élő könyvek. A tudós-gőg épen a philosophiai szellem, ízlés, és világ-míveltség hiányában nyilvánul. Mint szinte a művész is nagy becset tulajdonit készítményeinek, nagyoktól nyert ajándékoknak, címek és akadémiái méltánylatoknak; ellenben a nagy férfiú épen nagysága érzetében nagyszerű s népszerű.

A koldus-gőg oly dolgokban mutatkozik, melyek erejét felülmúlják, mit a különben igen finom francia elég dancsosan így fejez ki: „*Peter plus haut que son cul.*” Honn inkább egész héten burgonyával él, mit szerinte ki sem lát, csakhogy előadandó alkalommal régi fényében tündökölhessen. A spanyol hidalgo ha szántás közben hintót lát közeledni hirtelen felkötí kardját, felveszi kurta köpenyét, és fejébe nyomja tollas kalapját.

Miként ember, úgy nép sincsen, mely magának némi felsőbbiséget ne tulajdonítana mások fölött, önmagával meg nem elégednék, és nemzetiségét kész volna mással, jobbal felcserélni; mindegyiknek meg van saját nemzeti büszkesége. Nemzeti büszkeséggel nevezi magát az egyiptusi a föld legrégibb népének. A chaldaeusok büszkén állítják, hogy Sándor hadjárata előtt 400,000 évvel már üzék nagyban a csillagászatot. Hát még a chinaiak, kik kétezer annyi időtől magukat a világ legrégibb nemeseinek tartják.

Napjainkban legtöbb nemzeti büszkeséget mutatnak a brillek, spanyolok, olaszok és oroszok. Azon kérdésre mi-földi légyen? rendesen ezt feleli a francia: *„Monsieur! je l'honneur d'être François' — Van szerencsém francziának lenni.*

Koldusok.

Vad népek közt nincsenek koldusok, csak a míveltség fanyar gyümölcsei ezek! A mívelt rómaiaknál oly számosak valának, miszerint tartván már tolok az állam, időnként nagy mennyiségű gabonát vala kénytelen osztatni számukra. Hol nagyon uralg a koldulás, rendesen csak a kormány hibája; mivel jól rendezett államban utczaí vagy házaló koldust nem kellene látni, s mennyiben e bajon erélyesen segítni vagy nem tudnak vagy nem akarnak, ez korunknak szintoly szegyenére válik, mint a középkornak a rabszolgaság.

Minél gazdagabb vagy természetűl megáldottabb valamely ország, annál számosabbak koldusai, s a magában termékenyebb föld lakói rendesen tunyábbak. Példa erre Anglia, Olasz- és Spanyolországok. Ellenben Hollandiában, Helvecziában kevés a koldus. Közönségesen azt tartják, hogy katolikus országok és vidékeken több koldus van, mint a protestánsok közt; és a jámbor katolikus egyletek — melyeket II. József császár honunkban mind megszüntetett — minden jó szándok mellett elősegítik a kolduló henye életet. Azonban egyedül a protestáns London harminczezer koldust számlál; és Anglia telve velök.

Mielőtt Rumford gr. Bajorhonban megszüntette a koldulást, szép summácskákért árulgaták a koldusok maguk közt jövedelmesb kóduló helyeiket; és még gyónó czédulákkal is kereskedtek; esőben, hóban koldulás végett kiűzék gyermekeiket; koplaltatták, verték szegénykéket, ha legalább is húsz pengő krajczárt nem bírtak összekoldúlni; mikép ezt a Párisi titkokéban is borzalommal olvassuk.

Midőn pár évtized előtt nagy éhség uralkodott honunkban, országszerte körözteté a kormány azon leves készítése módját, mely a most említett gróf neve után rumfordi levesnek neveztetek, és mely valóban mégis tévé hatását; mit csodálni annál kevésbé lehet, mivel falusi gazdasszonyaink gyakorlati felszámításuk szerint minden egyegy leves részletből három jói-laktató étel kerülhetendett ki; miként a jesuiták szokott három tál ételleiből becsületes öt — hat.

Némely országokban a koldus-taksák önkéntes szabad ajánlatok, melyeket kényszerítve teszünk; mi azonban mégis jobb, mint vásárokon és búcsúk alkalmával hosszú sorokban nem mondom állani, de földön leleplezett fekélyes tagokkal heverni látni a koldusokat.
Da cuique suum, pauperibus tuum.

Károlyi Antal gr. hajdana magyar nemes testőrsereg kapitánya, Békés megyei jószágáiban bizonyos napon a vidék valamennyi koldusait jó ebédvel vendégteté meg évenként, rendelvén: hogy gazdatisztei maguk is szolgáljanak az asztal körül; sőt első alkalommal maga a nemeslelkű gróf is szolgált. Ezt cselekvő Miskolczon is hosszú évek során évenként néhányszor Almás y Károly is. Később buzgalmukban alább-

hagyván a gazda-tisztek, és az ebédek koránsem hasonlítván már vendégséghez, ekként fenyegetőztek a koldusok: „*Ha gróf Karolyi így bánik koldusaival, tudja meg, hogy maholnap egy koldusa sem lesz többé!*”

Társai közt szintűgy van ugyan ellenese s irigye a koldusnak, mint bárkinek; de hízelgője nincs. Nem retteg a tűz- és víz véstől, forradalom és háborútól; nem boszantja őt roszfizető adósa; nem zaklatja hitelezője; rokonok nem lesik halálát; ki őt kedveli, csupán személyeért kedveli. Koldusbotját néha el nem cserélné a pásztorbottal, — ide nem értve azt, melyet egyházi pásztorok viselnek. — Mérsékelten élve folyvást jóéltvágygyal bírnak, minek hiánya miatt gyakran panaszkodnak a vagyonosabb urak; és épen mivel mértékletesen élnek, nagy kort is érnek, és ekkor még püspökök sőt fejedelmek is mossák és csókolják lábaikat (nagy csütörtökön). Végre még a szentírásban is olvashatjuk: „*Szegényeké a mennyeknek országa!*”

Mennyi előnyök ezek! Azonban ez egy pontban mégis tökéletesen megegyezünk velők: hogy ok sein elégszenek meg sorsukkal.

Miként ősapánk a paradicsomban, ők is munka s csaknem minden ruha nélkül vidoran élnek. Ezt ugyan a czigányoknál is láthatjuk, kik nyomoruk daczára még élczesek is; különösen egyik kéregetve s hat apró csupasza gyermekeire mutatva: „*E purdékát is úgymond — valamennyit magam ruházom e drága időben!*”

A tápláló szabad mesterségek egyike a koldulás, ennek is megvannak saját mesterfogásai. Ehhez tartozik különösen az emberismeret, béketűrés, és bátor-

ság, mert szemérmes koldusnak üres a táskája. Hogy hajdan sem igen lehettek kevésbé szemtelenek a koldusok mint napjainkban, arra mutat azon történelmi hagyomány, miszerint sz. István első királyunkat szakálánál fogva vonszolák.

Az eszélyes koldus szívesebben kéreget ebéd előtt mint utána, tudván hogy az üres gyomor előbb ad mint a jóllakott; szívesebben paptól, midőn többedmagával, mint ha egyedül sétál; inkább nők társaságában levő fiataloktól, mint korosabbaktól.

Azonban a jellemre károsan kell hatnia a koldulásnak, és szemtelenné, irigygyé, álnokká s rozlelkűvé tennie az embert; kivált nagyobb városokban, hol sántákká, bénákká, vakokká is tétetik magukat. *„Mit fizetek kendnek komamasszony, ha koldulás végett ide kölcsönzi nekem egy hétre kisdédét?”* — *„Két forintot”* — *„Úgy inkább ráfizetek még tíz garast, és vak embert szerzek, ki saját lábán jár, nem kell ölemben czipelnem, és magamnak etetnem!”*

Mankós-lábú koldusnak alamizsnát nyújtván valaki, kérdé tőle: hogy van az, hisz tegnap ballábad vala bÉna, ma pedig a jobbik? — *„Mivel kérem alázatosan elunja az ember térde, hat változtatni szoktam biz én falábamat.”* — Egy másik vak koldus pedig, kinek szeme ugyan tiszta, de tekintete igen merev volt, hámba fogott ebével vezetető magát az utcán, kezében tartva a zsineget vánczorogva követé ebét. Ha férfi ada neki alamizsnát így köszöné meg: *„Isten fizesse meg a kisasszonynak;”* ha pedig nő: *„a tekintetes úrnak!”* Pajkosságból egy szabó inaska ollójával elmetszván a zsineget, midőn látja hogy a koldus botjával sújtani akarja,

futni kezd, a koldus pedig utána hegynek völgynek, míg végre mégis utól érvén őt, jól megczimpálá, nyomba követő ebe, s a nézők nagy csodálkozására, kik mindig vaknak ismerék.

Még olyan kéregető is találkozott, ki elcsüggedve érzékeny hangon forintot kére olyan úrtól, kinek jó tápintattal kiolvasá szeméből, hogy ezt tőle meg nem tagadandja. *„Mert különben kénytelen leszek azt cselekedni, mitől egész életemben mindig borzadtam”* — *”Itt a forint, de tudni kívánom, mit cselekedendetnél”* — *„Hat biz én dolgoztam volna.”*

Az ilyenén ámitások netovábbja mégis talán az, miszerint Londonban egy koldusnő magát ügyesen felakasztván, czimborája elvágá a kötelet, és karjain a nép közé vivé az elalélt nőt mondván: *e szegény nő úgy látszik inségből akasztá fel magát!* Megkönyörülvén rajta a mindig számosabban körülötte összeseregglő nép, anynyi alamizsnát halmozott számára, miszerint jövedelmesnek látá e modor ismétlését időről időre, csak a színhelyet változtatván.

Dunánkon ladikkal kéregéinek néha a molnároktól lisztet, a hajón járóktól pedig pénzt.

Nem ritka eset, hogy néha összekoldult pénzeiket aranyokra vagy tallérokra váltva rongyos gúnyáikba bevarrógtatják; bizonyos vendéglős tehát közhírré tévé, hogy környéke koldusait jövő vasárnap megvendéglendi, és új ruhákkal is ellátandja; számosan jelenvén meg tehát a lakomára, rakásra tévén rongyos gúnyáikat, új kötösben ültek az ebédhez. Ebéd után visszakívánák rongyaikat is; vissza is adá a furfangos eszű vendéglős, miután azokat elébb szorgosan megmotoztatván, sokkal

nagyobb öszveget szede ki azokból, mint mennyibe került neki az egész vállalat.

Sohasem vált még nemzetnek nagyobb gyalázatára koldus, mint az, ki saját tiszteletére emelt diadal-ív alatt így kéregete: *Date obolum Belisario, quem fortuna in altum erexit, invidia oculis orbavit.*

A könnyelmű, ha szerencsétlenség éri, a helyett hogy megvonná magát, különfélékre vetemedik; hiúság vagy gögből megszokott módon kívánván élni, adóságba veri magát, a nélkül hogy eszébe jutna valaha azokat megfizetni, mindig mélyebben sülyed, míg végre oly sorsra jut, miszerint még a kéregető koldusnál is szegényebb.

Nagy városokban néha legnehezebben szabadulunk oly szerencsétlen úri kéregetőktől, kik csinosan öltözve, néha oly udvarias tapintattal terjesztik elő könyörgésüket, miszerint maga is örvend az ember, ha őket néhány forinttal kielégítheti.

Faluhelyen honunkban úri házaknál különös szobákat és ágyakat tartanak kolduló deákok és kolduló barátok számára. Ritka az a kolduló deák, ki midőn nagyúrrá lesz, megtartja azon csuprot, melylyel hajdan levesét koldulá, és végrendeletileg meghagyja utódainak, hogy azt minden évben bizonyos napon, midőn vendégséget tartandanak, az asztal közepére feltenni tartozzanak. Ezt cselekvé köztudomásra az első szerző Grassalkovics. Utódai, mint mondják, teljesíték is ősük e kívánatát, úgy azonban, hogy a fényes asztal közepére helyezett csuprot látni nem lehet, mivel virágtartó nagy díszedénybe vala téve.

Vannak végre nagy számmal olyanok, kik a koldusok rovatában fel nem jegyezték; kik t. i. szerelem, kegy, hivatal, díszjelek és címekért koldulnak, és más koldusokként szintén tapasztalják, miszerint szemérmes koldusnak csakugyan üres a táskája.

Költészek.

Poeta non fit sed nascitur! Midőn tehát annak születik valaki, már akkor egy erével többje van mint másnak, és ez a költészi ér — vena poetica, — mely néha arany-érré is válik, mint amaz alkalmi költésznél, kinek Richelieu e két sorért kétszáz aranyat ada:

Navire! ne crains rien ton pilote est un Dieu,
Jamais ton ancre ne fut en si riche lieu! ¹⁾.

A költészet úgy aránylik a prosához, mint ének a beszédhez; első fok a természet, második a bölcsészet, harmadik a költészet.

A halhatlanságot tulajdonképen költészek osztják, istenek nyelvén szólva.

Vixere fortes ante Agamemnona
Multi, sed omnes illacrimabiles
Urgentur, ignotique longa
Nocte, carent quia vate sacro ²⁾.

¹⁾ Hajó, mitől se félj, Isten a te kormányosod; sohase feküdt horgonyod oly gazdag helyen, (richelieu). — ²⁾ Agamemnonok előtt is éltek hősök többen, de valamennyi ismeretlenül, siratatlanul nyugszik a hosszú éjben, hiányozván a tetteiket örökítő lantos.

Kinek sincsen annyi dolga a sorssal, mint a szép elmészeknek, ugyan azért igazán sors fiai voltak és maradnáj is mindig. Már Ovid apja is figyeltető fiát a kölések közönséges sorsára; de mi szép, legroszabb élelem mellett is, az ő eszmény-világuk! nekik hódol az egész mindenség. Középkorban számukra koronák is léteztek; jelenleg jobbára nejeikre bízzák megkoronázásukat.

A költészek rendesen boldogabbak ábrándjaikban, mintsem a közéletben. Gyönyörű vidéken építik ízletes légvéraikat, és eszükbe sem jut az *Icarus icar eis nomen dedit aquis*.

Horacz és Virgil sokat és szépen írtak a nyugalom és falusi élet kellemeiről: *Secessus et otium!* és mégis mindkettő fejedelmi udvarnál élt, és halt is meg. Ki pedig oly szépen kesergeti fájdalmát vagy szerelmét, mint Ovid, Petrarca vagy Himfy, már az félig meggyógyult, és behegedtek szívsebei.

Plató köztársaságából számúzvén valamennyi költésztj mint egyéb dologban úgy itt is túlmerít, hisz őnmaga is inkább költész mintsem bölcsész volt.

A poéták vagy lyrikusok, vagy epikusok, vagy elegiakusok, de többnyire mint Taubmann monda, famelikusok (éhezők). Sokan énekes madárhoz hasonlítják, mivel az egész természetben nincsen énekes madár, melynek egy-negyed font húsnál több volna testén. Lipszében jelent meg kőmetszetben egy torzított magas száraz, csontvázhoz hasonló alak ez aláíráttal: *Der Hunger tödtet nicht; zum Beweis: ein sechszigjaeriger Poet!*

A költészi szellem csak féligmeddig túrhető körülmények közt is boldogítóbb, mint mennyi boldogságot

száz prosaista érezni képes; de szerencsétlen körülmények közt ismét sokkal feketébb képzeteket fest magának, önkényt pokolba helyzi magát, és kész néha a Styxbe ugrani, még mielőtt megérkeznék Charon, a révész. Az oly ifjút, kibén költészet iránti hajlam és ügyesség mutatkozik, jó reményű ifjak sorába helyezik; — mivel a költészet valami magasbat sejdített az emberben; mit azonban a nyers prosaisták merőben tagadnak.

Plus reliquis solent potare poetae,
Nempe solent reliquis plus quoque amare sales

A szép költészet édes mákony az élet lázában. Már sokakat boldogítja a költészet, megnyeré érző lelkek hajlamát és jó akaratát, az erényt, szeretetre még méltóbbá teszi, betölti érzéseinket, és szép, dicső tettekre hevít. Méltán tárták tehát a régiek Isten adományának, mivel a lelket emeli, a világot vágyainak alárendeli: míg a hideg ész a lelket megalázza, és a természet alá igazzá. Olvasva Hómért, Virgilt, Horáczt. Shakespeare!, Schillert, Berzsenyit, Kisfaludyt, Vörösmartyt — minden kebel hevül.

Maga a természet is gyönyörködni látszik a költészetben, Rímek és képekben beszélének a legdurvább népek is; mert úgy látszik: rímek az érzelem nyelve: Gyámolítják az emlékezetet, és még a legroszabb fás-rímek is vidor hangulatot készítenek a népben. Honunkban a tiszamelléki népnek kitűnő hajlama van a rímekre: nincs olykor megyei, vagy falusi esemény, melyet rögtön rímekben népdalra ne alkalmazna.

A szépművészetek és szépek közel rokonságban állván, a költők különösebben kedvelik e rokonai-

kát. Költéssel nagy kedvességet lehel nyerni hajadonknál; tapasztaltabb nők azonban jobban kedvelik a prosát.

A szerelem-költészek hajdan üveg harmonikához hasonlítanak, csak kézszorítással játszottak; napjainkban némelyik orgonához hasonlóbb, csak akkor szól, ha tapossák. Hajdan nem volt mit enniök, és mégis éltek, ergo halhatlanok voltak! A hajdankorbeliek költészeik szájától megzsugorgaták a garast, és perselybe tevék, hogy számukra holtuk után emléket emeljenek! a mostani költészek, ha telik, pezsgővei s fáczánnal élve, éltükben eszik meg emléküket, gyomrukban készítenek maguknak gúlát, sírboltot. Igazuk van! Nagy költésznek nincs szüksége külön emlékre, mióta feltalálták ama 24, ólomból készült kis emlékecskéket.

Malesherbes maga is költész lévén, igen rász kedvében lehe, midőn azt monda: „*A költészeti nem hasznosabbak az államnak, mint a jó kuglizók*”. Mások még azt is merik állítani, hogy közéletben ritkán alkalmazható valamire a költész: mivel ábrándjukhoz képest előttük a legfontosb dolgok is csak untató tárgyak. E nézetből indulva ki a koránsem költészi szellemű sveicziak (kiknek még nemzeti népdaluk sincs, azért félmármoros fővel csupán zsoldárokat dalolnak), egykor Hal l e r től megtagadák bemi kórodájokban az orvosi állomást, mivel — poéta!!

Legújabb korban a német költészek sorában királyt, és patriarcha-érseket is szemléltünk ugyan; a francia költészek közt pedig két nevet, melyekről kivételképen mondhatjuk, hogy a költészetben és egyszersmind az

ország közdolgai vitelében is kitűnők valának: Chateaubriand és Lamartine.

II. Fridrik is készíté francia verseket. Midőn ezeket Voltaire kijavítgatá, többek közt megjegyzé: „*Felséged — úgymond — ezt: Prussiens, háromtagú szónak használja; mi francziak csak kéttagúnak, mint például vauriens; de Felséged király, tetszésére bánhat poroszaival.*”

Az ember egész élete költészet; a gyermekkor pásztori-dal; az ifjú szíve ódák és dithrambokban pezseg; a férfi ide oda hajlik jámbokban; az öreg a boldog jó idők elröptét kesergi alagyákban; míg végre a halál epés epigrammájával mindennek véget vet.

K ö n y v e k .

A világ legkülönösb áruja a könyvek. Oly emberek nyomják, kötik be, vágják körül, és árulják, kik nem értik; ismét néha olyanok vizsgálják, olvassák, bírálják, kik szinte keveset értik, sőt néha maga a szerző sem igen ért hozzá, de azért mégis könyvek kormányozzák a világot, ötödik elem a tenta, s a gondolatok ágyútelepe a sajtó, mely már a világ tüdejévé vált.

Bölcs Socrates egy betűt sem írt; Üdvözítőnk pedig csak egy sort, azt is csak homokba: „*Ki köztetek bűn nélkül van, az vesse rá az első követ.*” De már tanítványa Máté apostol monda: „*Jaj nektek, írók!*”

Ki korunkban nem futólag, hanem híven, figyelemmel és szórul szóra olvassa meg a könyveket, ez egyedül csak a szedő, mivel tiszte szerint köteles vele. Úgy bánnak korunkban a könyvekkel mint a tűzzel: kinek magának nincsen, szomszédjától kér; ha magunknak van, tőlünk szinte mások kérnek, és sohasem adják vissza; sőt sokan azt hiszik, miszerint könyvet csenni talán nem is szégyen.

Nem így volt ez hajdan. A 13-dik században gutkeledi Vid, az ő nemzetsége kegyurasága alá tartozó számai szent Andorján apátságának biblia-példányáért, — me-

lyet olvasás végett kikölcsönözött és aztán 70 mark aranyért Farkas nevű vasvári zsidónak elzálogított, kinél az később elveszet, — 1263-ban másfél falut tartozott az apátságnek adni kárpótlásul.

Miután a papír még csak 1300 körül kezdett általánosán használtatni, azelőtt minden könyvek pergamenra írtak, mi már magában is drágábbakká tévé a könyvek írását, és másolását,

Az emberi ész legfőbb találmányát, a sajtót, Mátyás országlása alatt Geréb László budai prépost honosítá meg nálunk, 1472-ben Budára édesgetvén Hess Andrást; és így kilencz évvel előbb működött nálunk a sajtó, mint Bécsben.

A szerző, ki legelőször szemléli művét nyomtatva, jobban örvend ennek, mint a kis gyermek első bugyogócskájának, vagy a gyerkőcze első zsebórájának, melyet ajándékba kap papájától. Nekünk nyugotiaknak a könyv az, mi keletieknek a mákony, vagy a kérődző állatoknak harmadik gyomruk.

Gyakran az ifjúnak élet-szándokát, vagy irodalmi célját könyv határozza el, mely véletlenül kezei közé kerül; miként már némelyik hajadont a regények tökéletesen megfoszták céljától. Szintoly hatásuk van a könyveknek, mint a lányoknak: ha nagyon mélyen pillantunk belsőjökbe, elkábulunk; ha módjával, mindkettő vidórábbá, s haszonvehetőbbé tesz.

Könyvek által szintúgy juthatunk jó vagy rossz társaságba, mint a közéletben. Gyakran félreismertetik a legjobb könyv, szintúgy mint a legjobb ember; némely silány könyv pedig kedvességet nyer, újra meg újra nyomatik, habár az első nyomásra sem igen vala méltó;

és a maga idején leghíresb könyvet alig olvassák többé csak ötven évek múlva is. *Habent sua fata libelli.* Az életben pedig úgy bánnak néha az emberekkel mint könyvtárakban a könyvekkel: ha ritkábban veszik hasznukat, magasb polczra helyezik.

Találkoznak okos előkelő urak, kiknek jeles könyvtáruk van, de azért mégis, naptárt kivéve mit sem olvasnak. Mások ellenben szünet nélkül olvasnak, és a mellett a józan ész mívelését annyira elhanyagolják, miszerint oly rögeszmékre jutnak, és ezzel oly élénk összeköttetésbe tudnak hozni mindent, hogy a közönséges ember nem bírja eléggé csodálni, miként vete-medhetik tanult ember oly dőre, a közönséges emberi ész t fellázasztó gondolatokra? *Medio tutissimus ibis.*

Miként a kecskének, úgy a géniének is saját járása van; azért is nevezi ezeket az olasz *Capriciosi*-nak; könnyedén másznak béczrülbéczre, nem félve az őket környező merevélyektől; míg már a juhok csendesen követik kolompos Vezérüket. Ilyen geniek *Lop e z de B e g a*, ki ezer szindarabot; *Voltaire*, ki száz kötetet; és a még javában elő s szerző *Dumas* és *Sue* francia regényírók, kik a százat már eddig is jóval meghaladó kötetekben adák ki szinte érdekes műveiket.

Miután a világon minden viszonylagos, valósággal sohasem lehet mondani: ez jó, — ez rossz könyv; mert ki keveset tud, a legrosszabból is tanulhat valamit; sőt még az előtt is lehet némi érdeke, ki a gondolkodás mester-ségét értvén, azt kölcsönözi a könyvnek.

Az ügyes nyomató rendszeren kedvező könyvbírá-latról is gondoskodik; és miként embereknél, úgyszinte

könyveknél is sok függ a figyelmet gerjesztő érdekes címektől.

Atheneus és Plinius sokat böngésztek, de mily becsesek böngészeteik! Száz dolgokat tartottak meg, melyek talán örökre elveszendettek azon iratokkal, melyekből azokat kölcsönzék. Miként az előszóban is érintem, a könyv-zsákmányolás öröktől divatban volt; a görögök zsákmányolák az egyiptusiakat, és Indiaikat; a rómaiak a görögöket; az újabbak pedig azokat is, ezeket is, és általán minden külhoniakat. Még Wieland is kénytelen volt az Atheneumban (1799.) közzé tett híres összehívó idézést elnyelni: mi szerint Sterne, Fielding, Voltaire, Crebillon és mások csődöt hirdetnek Wieland munkái fölött, és mindenkit felszólítanak megjelenésre, kinek Wieland műveihez igénye van.

A szépszellemi munkák olvasói számosabbak mint a tudományos könyvekéi; habár Kempis Tamás eddig ezerhatszáz, a biblia pedig tízezernél is több kiadásban jelent meg. Tartalomdús komoly munkák olvasása több fejtörést igényelvén, szívesebben olvasgatnak szép irodalmi mulattató lapokat.

Később éveiben midőn már kerülni kezdi a világ zaját, mi sem óvja meg magányában az életúnságtól, és öreget, mint a könyvek.

Am Busen
Der Musen
Vergisst man die Welt.

A közönséges könyv-gyártók jelszava: Fami, non famae; de bezeg megjárják, ha fukar könyvárus,

vagy kiadók körmei közé kerülnek; mert Voltaire szerint: „*A szerzők teremtményei a könyvtárosok, kik többnyire rószül bánnak teremtőjükkel.*” — Gellert meséiért, melyeket hajdan könyv nélkül tudott a világ, 31 forintot kapott, mint Gleim monda, borralalól kiadójától.

Miként emlékezet okáért íratják arczképeiket, szintűgy emlékezet okáért írnak sokan könyveket, miután az egyiptusiakkal kiment már divatból a bebalzsamozás. És ha szem előtt tartják Horacz e szavait: *Scribendi recte sapere est principium et fons* ¹⁾ nem tarthatnak idéetlen szüléstől; keveset a szülési utó-fájdalmaktól az a nyomda-hibáktól; és mit se attól, mi ugyan már sok szülöttnek okozá kora halálát, az első fogaktól = a madaratoktól, kik néha kakadu madárhoz hasonlók: ha etetik, behúzza körmeit, és ha itatják, behunyja félszemét; többnyire, miként a kocsikerekek, mindig csak saját tengelyük körül forognak, és ha gyakran nem kenik megtüzesednek. Ritka az, ki oly szerény kímélettel szól, mint Socrates Heraclit műveiről: „*Miket megértettem nekem jeleseknek tetszenek; és olyanoknak tartom azokat is, miket meg nem értettem.*”

Elérik így céljokat az írók, miszerint műveikkel emlékezetben marad nevük, ha egyebütt nem, a könyvtárakban, mert

Hic mortui vivunt, hic muti loquuntur.

Hajdan, mielőtt még nyomda létezett, legnagyobb könyvtár volt honunkban a veszprémi székes egyházi.

¹⁾ Józan írásmódnak bölcsész a kútfeje s elve.

melynek értéke, midőn 1276-ban III. Ulászló alatt a pártosoktól feldúlatott, 3000 girára vagy is 12,000 forintra becsültetett. A pannonhegyi, mely 85 kötetet számlált, és a pécsváradi apátságé, mely még 1015-dikben szent István királytól 37 kötetet nyert, együtt véve értékre felül múlá a veszprémit.

Az egész világon legterjedelmesb a párisi könyvtár, 400 000 kötettel és 80,000 kézirattal; utána a müncheni, és pétervári, ezt követi a bécsi császári könyvtár 300,000 kötettel és 11,000 kézirattal. Sokan ennél még becsesbnek tartják a császár privát könyvtárát, melyet Ferencz császár alapított, és utódja Ferdinándunk is tetemesen öregbített.

Korszellem.

Volt idő, nem rég, mikor még e szót: korszellem, nem ismertük; ekkor a kor és szellem még szeretek egymást. A csendes kedélyes szűzkor óhajtvára, hogy őt a szellem nőül kérje; t. i. a tekintélyes okos férfiú: a szellem pedig megpillantván őt fátyolában, csakugyan nőül vévé. De minden összeköttetések és házasságok közt, melyeket magyar nyelvünk újabban szerze, talán egy sem ütött ki oly szerencsétlenül, mint a kor összeházasítása a szellemmel. Tökéletesen bal házasság, mert a kor egyszerű polgári, a szellem pedig főnemesi származású; — a kor szűkölködő, a szellem pedig dús-gazdag. Szintoly össze nem illő házasság e szó is: szellemdús, mert a szellemes ritkán dús, a dús pedig ritkán szellemes. A szellem tudja becsülni a kort, de a kor nem a szellemet; azért szül gyakran a legdicsőbb kor legszegényebb szellemeket; és azért van a legdicsőbb szellemnek gyakran legroszabb kora. Nem csoda tehát, hogy válóperbe idézé nejét, a kort, melyben többek közt azt is felhozá indokul hogy házasságukból még egy ép gyermek sem születék. De mi nehezen érjük végét e pernek, és végre is egyességre fognak kényszeríttetni; mert a nőnek, habár — köztünk

legyen mondva — épen nincs mit kapni rajta, mégis hatalmas pártfogói vannak.

Minden századnak meg van a maga saját korszelleme, saját nevetségessége is, melyek csak a következő században tűnnek fel. Mi századunkat felvilágosodottnak nevezzük; később idők talán épen e képzelt felvilágosodásban lelnek nevetségest. Minden gátok daczára a korszellem erősen hat a roszra, míg a jó hatalmasb; de szintúgy erősen hat a jóra is, ha már a rózslábra kapott.

A korszellem hasonló az özönlés- és hajtószelekhez a tengeren; az okos hajós mindig velők és nem ellenők fog hajózni. A makkabeusok, Phocion és Brutus siker nélkül törekedtek koruk szelleme ellen; mert az erkölcsi világnak szintúgy megvannak törvényei, mint természeti világnak, melyeknek engedelmeskedni kell. Miként tengereknek, úgy az erkölcsi világnak is van hábár kevésbé látszó apályja s dagályja, s az ezekre figyelőnek sikerül néha szerencsésen partra jutni nevetséges balgaság és dagálylyal; míg a leghasznosb igazság, apálylyal indulva, elvész terjedelmes vizek közepette.

Fél világot lángba borít néha oly szikra, mely máskor száraz máglyát sem gyújtana fel az erdőben; s így áll a dolog a korszellemmel, meg a kedvező pillanatokkal, melyeket pásztori-órában, és kegyes szeszélyeknél meg kell ragadni; mert elmulasztásuk után hasztalan már néha minden törekvés.

Az évezredes kor hosszú sötét éjében az emberiség egyik fele háborúskodott, vadászott, kolostorokban vitatkozott, míg a másik sokkal számosb fele baromként élve dolgozott. Ezt csak az 1480 - és 1530 évek

közi időszak vala némileg: feledtetni képes; ezé *Colon Diaz*, a könyvnyomda, lőpor, és kereskedelem, Olaszhon művészeti viránya s a német hon reformatiója; — mérész bátor szellem uralkodék a népnél; lovagi szellem a nemességnél; fölség és erő a fejedelmeknél.

Burke, a britt parlamenti nagy szónok, de egyszersmind a lovagi középkor politikus dicsszónoka, e körül többek közt ezt mondja: „*Oda a valódi férfias érzelmek és hőstettek neveldéje! Oda azon becsületéret finomsága, nemes büszkeség szüzessége, mely mint sajgó sebet úgy érzi a meggyalázást. E vélemények és érzelmekből szerkezeit rendszer forrása a középkor levente-fogalmaiban rejlik; mely simulni kényszeríté a fejedelmeket a társas tisztelet puha igájához; meghajtani a Gracziak előtt térdeiket, kik magán személyeket is fejedelmek társaivá emelének. Korunk csak önérdeket, törvényt, háttérben pedig bitó fát ismer; mit sem tud a hűség régi szelleméről, a lovagi erények és hűbéri rendszer lelkéről. Oda örökre a lovagi ildények ideje, mely Európa fényét képezé.*”

A daliás harczi játékok föntarták a férfiúi bátorságot, ügyességet; éleszték, megedzék a férfi erőt, miszerint láthassa folyni a vért, a nélkül hogy elájuljon.

Korunk kitünteti magát a tudásban; az iskolás gyermek most többet tud, mint a középkor örege; ellenben amaz tettekben tünteté ki magát; a forgásban volt kevés eszmék életbe léplek és gyümölcsöztek. A nagy tudakosság tapasztalat szerint rendesen restté, felfuvalkodottá, alkalmatlanná, és cselekvésre ingataggá teszi az embert.

A középkor, és jámbor korlátoltságában ennek ha-

talmas szép neme oly nagy, és mégis oly egyszerű, gyermekded, erődús és ünnepélyes volt, mint a középkor égfelé nyúló sugár goth-tornyai, s szikla-várai.

A középkor férfiai tölgyek és hársak; mi?... akácok és nyárfák.

Találkozék ugyan a hatalmas várurak közt minden országban egy Trencsényi Máté, Simontornyai János vagy pelsőczy Bebek, ki az utas kalmárokat, különösen a zsidókat kizsákmányolásá a jobbak kísértetek embereikkel az utasokat, ez által biztosítván utonállók ellen a kereskedelmet, miről gondoskodni a kormányoknak csekély erejükkel nem is igen lehet.

A régi vár- vagy kolostor-romok körül mindig örömmel fog az ábránd búsán merengni.

A középkor szellemére továbbá kedélyesen hatottak a sokféle szerzetesek zárdái.

Valóban különös, hogy a benczék, cisterek, premontreiek, trinitariusok, domokosiak és jesuiták alapítói valamennyien előkelő nemes családból származtak.

Vannak szenvedések, melyeket kéz nem gyógyíthat; vannak balesetek, melyek oly tövist hagynak a szívben, mely minden emberszemet kerül. Ily szenvedések, vagy balsors sújtotta szerencsétlenek fellelek gyakran a zárdák menhelyében szívük s lelkismeretük nyugalmit. A világ fiai s lányainak ezeréi, kijózanulva az érzékiség mámorából, itt lelek fel a nyugalmat az egély ölében, mely a szeplőtlen kedélynek szintúgy, mint a bánatos elesettnek egyaránt nyújtja a béke pálmáját, oda irányozván szemét, honnan a segély jó, a világ és remény forrásához: az éghez.

Vajmi üdvösek valátok ti zárdák azon időben, midőn egyedül szent falaitok közt rejtek magukat szent könyveink, és Homer, Aristoteles, Plato, Cicero, Horacz és Virgil. Ti valátok az ifjúság egyedüli oktatói, a történelem írói. Nélkületek oly kevéssé ismernők a deák és görög nyelvet, mint az egyiptusit vagy phoeniciait. Mennyit köszön nektek a szép-művészet, zene, építészet, üvegfestészet, papírgyártás, könyvnyomdászat.

Vendégszeretettel fogadátok be az utast azon rendörtelen időkbén, midőn sem fogadók sem országutak nem, de annál több útonállók léteztek. Ekkor néha egyes zárda volt az egész vidék oltalma, szentesítője.

E korban, midőn úgy szólván semmi kereskedelem sem virágzott, és legbiztosabban csak kámzsás barátnak lehetete utazni; egyedül ti tartátok fel idegen népekkel az összeköttetést, Rómával, a műveltség akkori főszékével a kapcsot.

Midőn a nyomott nép arról mégcsak nem is álmodhatott, hogy világi méltóságra juthasson, falaitok közül a pórfiú országlár, sőt pápa is lehetett; például, V. Sixtus pápa pásztor fiú volt; — Radovvitz szerint egy kerékgyártó, mestersége jelképét utóbb a legdúsabb egyházi választó-fejedelemség czímerébe illeszté; — IV. Adorján angol koldus gyermek, Damiani bíbornok kitett gyermek, a mi Bakács Tamásunk erdődi pórsarjadék volt; ilyen volt más két bíbornok is, úgymint a nagy Ximenes spanyol, és Volsey angol országlár, ki halálos ágyán így sopánkodott: „*Ha Istennek oly híven szolgáltam*

volna mint a királynak, öreg napjaimban tudom el nem hagyandott engem.”

Hol valami szükséglet merült fel, fedezésére azonnal mellette szinte egy szerzet.

Legnevezetesebb hőseik után nevezettek az idősza-
kok; ilyenek valának Sándor és Caesaré, Hermann és
Károlyé, honunkban Lajos és Mátyásé, Gergelyek és
Lutheré, Napóleoné. Utóbbik talán legnagyobb lehetett
valamennyi közt, ha már elébb mondja vala magá-
ban, mit Elbában mondott: „*Nem annyira a szövetség,
mint inkább a szabad eszmék buktattak meg engem;
mivel megbántam a népeket.*”

A francia forradalmi korszellem M i r a b e a u
Marat, Robespierre hulláit Voltaire s Rousseau
mellé helyezé a pantheonba; és egy év múlva ismét ki-
hajítá onnan.

Hét millió emberéletébe került a kereszthadak szent
dühödése! ezt így kívánta a korszellem. Napjainkban
hasztalan prédikálnának kereszthadat.

A 14-dik század közepe táján dühöngött fekete dög-
halált, mely Európa nagy részében a népesség negyed-
részét emészté meg, a korszellem nem czélszerű rend-
őrségi szabályokkal, hanem alamizsnák és ájtatos alapít-
ványokkal törekvék megszüntetni.

Zacharias pápa megtiltá, miszerint ki se merje
hinni az ellenlábask létezését; Sándor pápa pedig
kijelenté: hogy léteznek valósággal ellenlábask, kik
nem majmok, hanem valóságos emberek; és a korszel-
lem ezt is kaczagá.

A tudós, úgynevezett scholastikus korszakban a
józan ember-ész, az észtan bilincsekben epedve, gög-

gel nézek le az észszer-tudósok; és az egész bölcsészet jobbára csak vitályokból (dialectica) állott: a t q u i — ergo; concedo — nego; distinguo, major, minor, consequentia; transeat! De hiszen Hegel legújabb Dialecticája sem kevésbé száraz, és bizonyára érthetlenebb. 1486-ban Picus de Mirandola Rómában 900 állítást tüze ki tudományos vitára, megajánlván ellenesének utazási költségei megtérítését is. E korban az egész világ vitatkozott, jóformán nem is tudva miért? és mi fölött? Végre mindegyiknek igaza maradt; de a korszellem akkor így kívánta. E scholastikai kor mutatja, mi közel állanak egymáshoz ész és balgaság.

A góth kolostori szellem korszakában minden szépek tartalék, mi sok munkába került; ekkor még kevésbé ismerék a géniét. Korunkban ez éppen megfordítva áll.

Mutatott azonban a középkor még is ittott fénypontokat, milyenek a magasztos találmányok, világosság és szabadság utáni törekvések, melyek a lélek emelintésére vezénylenek.

Angliának egész társadalmi s országos szervezet e a középkorban vetett alapokon nyugszik. Helvetia szabad megyéi hasonlólag középkori eredetűek. E középkor kezíté elő későbbre a társaságok forrólázait, a nagyobb forradalmakat — elébb a vallásban, azután az államokban.

A boroszlói protest, gyűlés 1818-ban az ó lutheránus Scheibelnak azt felelte, hogy a Szentléleknek is idők és körülményekhez kell magát szabnia.

Mi jól érezzük magunkat, ha visszaemlékezünk az Inquisitio korszakára! Az Inquisitio akár Spanyolhonban, akár pedig Márton Dr., vagy Genf korlátlan hatalmú zsarnoka Calvin alatt, az emberi ész való

ságos bitófája, és ez Európa nagy részében hatalmassá lett eszme legálkozottabb vérfagylaló emlék maradand mind örökké.

Sokan a spanyol Inquisitiót papok művének hiszik, holott a vallási színű fegyverekkel ellátott Inquisitio Spanyolhonban elvitázhatlan áll a m-i n t é z e t volt, mely a főpapokra nézve nem kevésbé vala félelmes, mint a zsidóknak vagy mauroknak.

Egy Rómába utazó lord szolgálatát ajánlván Voltaire nek, ez arra kére: hozná meg neki Rómából az Inquisitor füleit. A lord elmondván ezt Rómában XIV. Gergely pápának, tőle e felelet nyeré: „*Tisztelem Voltairet és azt üzenem neki, hogy alattam az Inquisitor nak se füle se szeme nincsen.*”

A mi századunk a philantropia s humanitás százada, melyben kétségkül haladott az emberiség, de nem az emberek; mert ezeken korlátlanul uralg az önző élvkór, kivált mióta megismeré az európai boszorkánytánczvigalom előtánczosnját, a francia forradalmat.

Minden időszaknak meg van saját véleménye, mely kormányozza a nagy tömeget, miként napjainkban két főhalalom: az erő, s finomság. A sajtó ugyan írók kezébe adá a közvéleményt, de miután a sajtószabadság némileg azon engedményhez hasonló, melyet térkép készítésre bizonyos ország karai s rendéi oly módon adtának a készítőnek, miszerint abban a hegyeket, erdőseket és folyókat fel ne jegyezze; erről mint az ész végrehajtó hatalmáról szólni nem ide tartozik.

Ki korának óramutatója, még annak nem Prometheusa, őt teremte a kor, nem ő a kort; de csak kevés kiváltságos lelkeknek engedtetett, miszerint a korszellem

föle emelkedve azon véleményben legyenek, melyben a világ csak harmincz évek után is leend. Honunknak is juta ily férfiú, kinek százados hatásra számított léptei sem korán, sem későn nem érkeztek, ez Széchenyi István gróf!

Ki vallást, becsületet, gazdagságot egyensúlyban tartva, szellemével és benső szabadsági hajlamával kora fölébe emelkedik, az az igazi nagy férfiú.

Rara temporum felicitas, ubi sentire quae velis et quae sentias dicere liceat.

Kövérek és soványak.

A természet férfinak rendszeren öt láb és néhány hüvelyknyi magasságot, és 150-180 font nehézséget szabott; ki ennél többet nyom Jobbára kövér, vagy testesnek neveztetik. A hajdani magyar nemes testörsergebei bevételre csinos arczon kívül hatodfél lábnyi magasság kívántaték. Labruyere talán túloz ez állításában: hogy igen magas férfiban nem lakhatik genie; ilyest mond a deák is: *Homo longus raro sapiens*; habár nagy Károly hat láb és három hüvelyk magas volt; szerinte, mivel alkalmasint magának is kis személye volt, „*Kicsi ember, nagy szív.*” De miután nem függ senki szabad akaratától magas vagy alacsonnak lenni, kiki kénytelen beérni természetével.

Miként az ásványok országában a természet mindent kemény és szögletesnek, úgy az állatok országában mindent tojásdad, hengerded, kerekded, és hullámdadnak alkota. Mérsékelt kövérség hajlékonyabbá, teljesebbé teszi, szépíti, s hidegségtől megőrzi a testet.

Keleten, hol súlymérték után besülik a női szépséget, minél kövérebb, annál szebb a nő. Nálunk csak a pór tartja ezt szépnek. Történt már, hogy nagyon elhí-

zott fiatal nő, daganat vagy vízkórságból gyógyítva, ez idő közben meghozá babáját.

A finom francia sohasem mondja nőről, hogy elhízott vagy kövér; hanem jó testben van, vagy kerekded, embonpoint, potelée. Azonban mit mi így nevezünk, az csakugyan francia nők közt ritkaság, mert többnyire szikarak; éppen azért hol sem kelendőbb a cul de Paris, mint éppen Franciaországban. Jó kövér testes nő érkezvén Parisba, kérdek az emberek egymástól: ugyan hovávaló lehet e tünemény? „*A provinciába.*” — „*Hisz ő maga is egy egész provincia!*” monda a gúnyos Nivárol.

Lykurg a spártai ifjú legényeket, ha hízni kezdenek, vesszőzteté; Nauklidást pedig, ha nem térszen kövérségéről, száműzetéssel fenyegeté. Midőn Dólabellát és Antoniust gyanúsítgatók Caesar előtt, ez azt felelé: „*A kövérektől kevesebbet tartok, mint azon soványak és sápadtaktól.*” Brutus és Cassiusra mutatván. Szintígy érzett II. Fülöp is a sovány és sápadt orániai Vilmosról.

Az alacson kövéres férfiak köz tapasztalat szerint rendesen kedélyes, jószívű, s jó nevető emberek; és valamennyi jó nevetők, ritka kivétellel kövér, hasas férfiak.

Rajongók számára alkotá a természet a sovány fehérsépet. Igazi rajongó kedvesének olyannak kell lennie mint a bojtos ebédnek; minden hús nélkül. De ki nem rajongó jobbára így okoskodik: nő személynél feledni akarok minden gondolkodást, az igen soványnál pedig mindent hozzá kell gondolnom; ez igen megerőteti a főt.

Azelőtt ha a Nagy Mogul megmázsálatván magát nehezebbnek találta néhány fonttal, ez örvendetes esemény külön ünnepélyre szolgáltatata alkalmat; és hihető hogy nem a mázsálón múlt ez ünnepély meg nem tartása. Chinában maiglan is előkelő tulajdonnak, sőt bölcsesség jelének tartják a testességet, és azt hiszik, hogy sovány testbe csak hálni jár a lélek.

Államainknak is figyelemmel kellene lenniök hivatalok betöltésénél a testesebbekre, mivel a testesség némileg feltételezi a becsületességet is annyiból, hogy annak, ki jó lelkismerettel nem bír, nyugalma nincsen, nyugalom nélkül pedig meghízni nem lehet; és a testesebb falusi bíró személye iránt is több tisztelet és bizalommal viseltetik a közember; továbbá miként II. Fridrik is megjegyzé: a meghízott egyén már meg van hívva, de a soványnak még csak hivataloskodásában kell meghíznia; s végre mivel a kövér hasas ember többnyire jókedélyű, nem agyarkodó s kaján, mint gyakran a nem kövérek vagy épen soványak.

Az előtt kolostorokban kelle a legvastagabb kettős hármastokájú példányokat keresni; de ez is megváltozott már; most már csak itt ott találkoznak még, serfözök, német, kivált bajor vendéglősök közt. Apátfalván még most is él egy 80 éves derék víg kedélyű Pók József nevezetű plébános, ki szekeren ülve kérdé kocsisától: Láttál e már fiam valaha harmadfél mázsás fekete pókot? *„Nem láttam biz én, jaj be rút állat lehet az, Tisztelendő Uram!”* — *„Pedig most szekeren ül.”* Tisza vidékén a derék és hitvány szót sohasem erkölcsi értelemben használják. *„Derék ember*

a papotok.” „Nem derék biz az, csak oly hitvány és fáradt mint magam.”

Újabb korban fejedelmek közt legtestesebbek valának az első württembergi király Miksa József, és az utolsó kölni választó-fejedelem, ki Bécsben 1801-ben 45 éves korában meghalálozván, a császári sírboltban, hol valamennyi érez koporsó szabadon áll, az övé befalaztaték kiállhatlan büze miatt. Midőn a magyarázó kapuczinus atya sírkő-felírását mutatja, mindig megemlíti, hogy teste 480 fontot nyomott.

Mindkét fejedelem eszes, kedélyes, és jó nevető férfiú volt. Midőn az elsőnek tiszteletére Bécs városa kivilágittaték, bizonyos hentes ablakán mindennemű kolbászszal megrakott tálat és e sorokat lehelé kivilágítva látni:

Was die Plunze zwischen den Würsten,
Ist König Max zwischen den Fürsten.

Mire a víg kedélyű király e sorokat rögtönzé:

Was der Hintere zwischen den Gesichtern
Bist du guter alter! zwischen den Dichtern.

Egy rendkívül testes nő, kinek férje a francia háború alkalmával tábori beszerző volt, hátralevő követelése kielégítését sürgetvén, többek közt azt is monda audiencián: hogy kénytelen lesz éhkelni. Ferencz császár biztatván őt, úgymond: Míg ily testtel van az asszony, az éhkeléstől még nem igen félhet. *„Felséges Uram! különféle a természet; hisz Felséged mindenben bővelkedik, és mégis olyan mint az agár”* felele együgyűségében a nő. Ez eseményt kaczagva beszélé el maga a császár ebéd fölött a császárnénak.

Szintily hasas tisztviselő évi fizetése megjobbításáért folyamodván, hasonlólag azt hozá fel, hogy kénytelen leend éhen meghalni. „*Ily testtel*” kérdé mosolyogva a fejedelem: „*Ez csak kölcsönzött kövérség, még tartozom érette vendéglősömnek*” felele a kérő.

N i c o l i n i a színész annyira meghízott, hogy midőn egyízben úgy hozá magával szerepe, a színpadon a fejedelem lábaihoz borulva többé felkelni nem bírván saját erejével, kénytelen lőn ezért örökre búcsút venni a színpadtól, így járt G i b b o n is, midőn bizonyos nő imádására letérdelt. „*De az Istenért! keljen már fel ön, mit fognak cselédeim mondani!*” — „*Madame! bocsánat, nem bírok felkelni.*” E madamot később nőül vevé a legerényesb országlárok egyike N e c k e r.

A tudós J o h n s o n és H u m e igen testes kövér, ellenben V o l t a i r e és K a n t annyira szikár férfiak valának, miszerint minden bebalzsamozás nélkül fel lehele vala a természet-gyűjteményben múmiák helyett állítani hulláikat.

A soványak saját szebb lelki tulajdonaik közül legfeljebb is csak az élczet engedik a kövéreknek. De azért mégis akármennyi találkozik köztök, kik erélylyel és fontoló észszel bírnak, mi tovább viszen mint az élcz.

Két egyént ismertem, kik kedély- s testi nyugalom, és kényelmes jó élet mellett roppantul meghízván, orvosuk tanácsát követve két hónap alatt súlyukból felmásztát veszítettek. Némelyeknek az eczetivás is használt már.

Miután mindennapi tapasztalat szerint a testes kövér férfiak csakugyan kedélyes, jó, vidor, kaczagni szerető férfiak, tehát — éljenek!

Közmondások.

Nép számára a közmondások a józan ész és megvizsgált tapasztalatok alap igazságai; a serkenő okosság, emelkedés és észlelő szellem zsengei, mint a görög-honi hét tudós, Salamon, Cato s mások mondatai.

Minden vidéknek, csaknem minden falunak voltak oly okos emberei, kiknek mondataik megtetszván a népnek, közmondásokká váltak. A nagyapa élőszóval adja át azokat unokájának. Ezekhez tartja magát a közember, sőt néha a míveltebb is takarózik velök; mivel ezek képezik a nép erkölcsi rendszerét, és száz könyvnél is jobban képviselik a józan emberészt. Helyes alkalmazásukból az élet tárgyaira s napi eseményekre áll jobbára a közember élcze.

Nem egyedül nép-élcz virágai a közmondások, hanem úgy tekinthetők, mint a népbölcsészet elemei; miként a népdalok a népköltészet elemei.

Törvény és közmondások előtt tökéletes személyegyenlőség uralg. Tanítják az életbölcességet, és néha oly dolgokról is adnak felvilágosítást, miről a tudományosság és rendszerek hallgatnak; igénytelenül, és ellenkedés nélkül készlelnek, de a bűnt és balgaságot minden kigondolható csúfsággal illetik. Örömeben és bújában,

dicsőségében és gyalázatában egyaránt kísérik hű barátként az embert az élet ösvényén, mindenütt csak fűszer gyanánt kívánván szolgálni.

Kiment már divatból ama régi szokás, miszerint mindenkinek meg volt saját jelszava; mi arra mutatni látszik, hogy mi kevésbé cselekszünk alap elvek után, mint őseink. „*Csak menjen a hogy mehet*” ez könnyelmű korunk általános alapelve.

Némely közmondások igazán élczesek, gyakrabban szójátékból állók; de vannak nemzeti közmondások is, melyekből jobban ki lehet ismerni a nemzet jellemét, mint néha fontos dolgokból; és mivel a nép közítéletét tartalmazzák, a nemzeti lángész, az élő- s utókor erkölceinek valóságos okmányai; csak hogy ily nemzeti közmondásokat ritkán lehet szóról szóra lefordítani más nyelvre.

Vannak még tartományi, gazdasági, történelmi, erkölcsi, tudományos és más közmondások; sőt Harsdorfer német nyelven vígjátékot is készített csupán közmondásokból.

Alig létezik nemzet, melynek közmondásait tudós fiai egybe nem gyűjték és ki nem adák; habár néha oly természetűek, miszerint nem igen közölhetők, mivel a nép nem miniaturban, hanem *alfresco* festettségűen. A mennyiben nem nyelvsajátsági szójátékok, egyik nemzet a másiknak mondatait honfűsítván, időjártával valóságos honszülötteknek tartja. Ki gondolná hogy e közmondás: „*Egy fecske még nem tesz nyarat*” *Aristoteles* től; ez pedig: *Az okos egérnek több lyuka van*” *Plautus* től származik.

A jó közmondás minden időben megtartja becsét;

és minél inkább közeledünk az öregséghez annál kedvesebbek előttünk. Barátságos körökben, és levelezésekben minden tartózkodás nélkül fűszer gyanánt használhatók; azonban halmozott alkalmazásuk a közéletben, némileg aljas nevelésre mutat, sőt néha az illedelmet is sérti.

Valamennyi európai nemzet közt legfurcsább közmondásaik vannak a vidor olaszoknak. Mellőzve tömördek többnyire C. dúrból hangzó trágár kifejezéseiket, kivált ha a *C a r n e* szó értelmére mennek ki „*Carne senza osse* és *bocca senza dente*” jellemzők: *Chi il bon di vada al barbiere, chi vuol la bona settimana, amazzi il porco; chi vuol il buon mese, vada al bagno; chi vuol il bon anno, prenda moglie; chi vuol il buon sempre facciassi prete. — Chi non a denari in borsa abbia il miele in bocca. — A grassa cucina, poverta vicina. — Ki sokat firkál, erről azt mondják: Eglì a la cacarella nella penna.*

La mattina una Mesetta
L'apodiriar una Bassetta
La sera una Donetta.

*Tel da consiglio ad un altro per un scudo, ehe per lui non lo vor ebbe per un quattrino. — Dio ti gvardi da un ricco impoverito, e da un povero arricchito*¹⁾.

¹⁾ Ki jó napot akar, menjen a borbélyhoz; ki jó hetet akar, öljön sertést; ki jó hónapot akar, menjen fürdőbe; ki jó évet akar, vegyen nőt; ki mindig jót akar, legyen pappá. — Kinek pénz nincs zsebében, legyen méz ajakán. — Zsíros konyhának, szegénység a szomszéda. — Reggel misécskét, ebéd után zenécskét, estére menyecskét. — Oly tanácsot ad másnak tal-
lérért, mely magának veres garast sem érne. — Isten őriz-
elszegényedett gazdától, és meggazdagodott szegénytől.

Az olaszhoz közelit e részben a spanyol; ím egy spanyol példabeszéd, melyet könnyen megért minden, ki deákul tud:

Junio, Julio, y Augusto dieta de ollillas
Y cuatro nodios en bragillas ¹⁾).

A francziának még furcsább közmondásai vannak. E nálunk is divatos közmondás franczia eredetű: „*Ha az ég leszakad, valamennyi pacsirtát agyon üti.*¹⁾ Különös, hogy a finom mívelt francziának eredeti közmondásai, a mi felfogásunkhoz képest kissé trágáros vagy dancsos természetűek: Ki erején felül cselekszik: *Peter plus haut que son cul.* — Felgyógyult betegről: *Il a fait un pet a la mort.* Papucshösről: *Jocrisse qui mene les poules pisser.* Ki odahagyja a papságot: *Il a jete son froc dans les ortis.* — Rút arczú nőről: *Le hant defend le bas*²⁾).

A britt közmondások nem annyira furcsák, mint szilárdak: *The higher the ope clims the more he shows his tail.*

Two cats and one mouse
Two wiwes in one house,
And two dogs and a bone
Never agree in one ³⁾).

Nőrül ha rász kedvű: *She has pissed on a nettle*⁴⁾).

¹⁾ Mense Junio, Julio et Augusto dieta in olusculis, et quatuor nodi in galigis. — ²⁾ Szegény nyomorék! ő hordja peselni a tyúkokat. — Csalán közé hajítja kámzsáját. — A felső védi az alsót. — ³⁾ Két macska s egy egér, két nő egy házban, egy konczon rágódó két eb, soha nem egyez, — ¹⁾ Csalánra peselt.

A tótnak is számos jellemző közmondásai vannak, melyeket sok nyelvű honunkban gyakrabban van hallani alkalmunk:

Jaki otec, taki szin
 Jaké drevo, taki klin
 Jaka mátká, taka Ka t ka.

Rósz gazdasszonyról: *Gazdina co ploti pali a popol predavall.* — Kdo ge to peci, misli zse su tatu wseci. — Komu sa neleni, tomü sa zeleni. — Chleb ma rohy nádza nohi. — Kon jest jeden ráz crebatom, clovek dva krát dietatom. — Cert ne piace ked mulch skace. — Sloboda sloboda, tó kozacka vyhoda ¹⁾.

Mondják hogy az oroszok is bővelkednek közmondásokban; én csak ez egyet ismerem: „*Az embert köntöse után fogadják, esze után kísérik.*”

Másfél ezer német közmondást gyűjte Agricola (tulajdonképen Schnitzer), ki sokat és szilárdul vitatkozott Luther Márton és Méla n ch t on na L Egy szónoklatában azt monda: *Hol Istennek egyháza áll, az ördög korcsmát épít mellé.*” 1566-ban meghalálózván, azóta több kiadásban jelentek meg. Legújabbban Sailer adá ki német közmondásokról irt ily című munkáját: *Die Weisheit auf der Gasse.*

Ki nem ismeri Dugonics Andrásnak maga idején a magyar nyelvtudományra nézve fontos ily című munkáját: „*Magyar példabeszédek, és jeles mon-*

¹⁾ Minő az apa, olyan a fiú; minő a fa olyan a szeg; minő a szerető olyan a mátká. — Gazdasszony, ki sövényt éget, és hamuját árulja. — Kinek magának jó dolga van, másokról is azt hiszi.

dások.” — Kovács Pál 1794-ben adott ki összegyűjtött magyar példabeszédeket és közmondásokat.

A magyar próza leghalalmasb és népszerűbb emelője Pázmán Péter irataiból kiszemelve dús magyar közmondási gyűjteményt lehetne összeállítani. Szathmári Fabri István összegyűjtvén a nők és hajadonokról szóló példabeszédeket, versekbe foglalva adta ki Kolosvártt 1577-ben.

L e n g y e l e k .

Lengyelország, e majdnem egy évezred óta jobbara csak szerencsétlenségeiről ismeretes állam és nemzet, mely III. Zsigmond királya idejében 18530 □ mérföldön, és még első felosztásakor 1772-ben 13628 □ mérföldön 13 millió lakost számlált, egyedül nevét és nyelvét menté meg; míg a kis S. Marino maiglan is fönn áll.

E lengyel nép történelme bizonyítja, miszerint a jogállapotok megsértése s megsemmisítése, nemzedékeken élő átkül fekszik; és az aristocratiai hatalom visszaélése, szabadság féktelenítése bizonyos halált hoz a nemzetre. Lengyelország sok apró zsarnok szövetkezése volt a nép ellen; állam, árny-királyyal, polgárok ellen! A nemesség kényurilag hatalmaskodék rabszolga jobbágyai fölött, kiket nem óalmazott törvény.

Rendesen a fővárosból terjed a nemzeti míveltség, ele Varsó királyi székváros volt, csaknem udvar nélkül. Néhány vajda vagy starost ázsiai satrapákat játszék, még számtalan szegényebb sorsú nemesek is szolgáltának nekik, kik néha szintúgy részeltettek a nemzeti gazdaszat lelkében a kancsukában, mint egyéb szolgálk, csakhogy szőnyeg teríteték alájuk.

Lengyelország a legkiáltóbb ellenmondások hona volt. A nemesség, mint egyedüli állampolgár, könnyelmű indulatossággal adá magát minden politikai kicsapongásra; mígnem a gyök nélküli szabadság fáját, melynek több századok óta fennállhatását csodálni lehet, erős vihar földre teríté.

A Jagellók kimúltával 1572-ben, szabadon választván királyaikat, a nemesek szüntelen felekezetekre szakadoztak, míg egyike idegen fegyvert hozván az országra, szomszédainak lón elébb játékvá, később pedig zsákmányává.

A különben derék vitéz nemzet korszerű haladását mulasztva, törvényesíté a liberum vetot, miszerint egyetlenegy megyei követ sikertelenítheté a közvégzést. Már ekkor megjósá János Kázmér király az országgyűlésen 1661-ben, miért, kitől, és miként fog majd Lengyelország felosztatni.

Zobjeszki, az utolsó hős király elhunya után 1696-ban már csak a legtöbbet ígérőnek fejére tevék a koronát. Őszintén megmondá nekik a nemeslelkű Báthory István: *„Lengyelek, a ti uralkodótok egyedül a sors, mert nem ismertek törvényes rendet és törvényes fejedelmet!”* Nem vala tehát csoda, hogy III. Henrik királyuk megszökött; Kázmér leköszönt, és inkább lón szent-germaini apáttá; Visniovickit pedig kényszeríttni kelle a királyság elvállalására.

Augustjaiktól a lengyel nagyok még több fényűzést tanultak; tőlök nyerék a fehér-sasrend díszjeleit; míg végre a szerfeletti pompázás adósságba süllyesztvén a nemességet, még inkább megvásárolhatóbbá tévé őket, kik a francia elménczséget és könnyűséget, tobzódás

és durvasággal akarván egyesíteni, szembetűnőleg hátra mentek az ököljog kora felé. Hogy pedig a zavar elérje tetőpontját, a dissidenseket (protestánsokat) megfoszták másfél századtól élvezett törvényes jogaiktól 1776-ban; — és ez okozá elébb a bel, később pedig, mivel az orosz politika a dissidensek ügyét felkarolá, az orosz háborút, s ezzel az állam végromlását. Idegen seregek elpusztíták az országot, és néhány lengyel pártvezér esztelen vad cselekvései szülék a lengyel nép természeti jogainak semmibe vételét a három szomszéd hatalmasságnál.

Ekkor idején látá az osztrák udvar a szepesi városokat, melyék 1402-ben Magyarországtól zálogba adattak, visszafoglalni. *Ponyatovszki Szaniszló* gr, kit *II. Katalin* mint kedvenczét emelé 1764-ben a lengyel királyi székre, sokkal gyengébb lévén, semhogy az államhajót ily viharos időben kormányozhatta volna; így az egykor nagy és hatalmas, de belviszályai s hibás alkotmánya következtében elaggott Lengyelország egy része 1773-ban felosztatott a három kelet-éjszaki nagy hatalom közt.

A halál magvait felhasználó külföldi diplomatia ellenében nem segíthettek már a lengyelek fényes tulajdonai: a függetlenség szeretetével kezefogó vitézségök, és ernyedetlen honszeretetök. *Ponyatovszki*, ki francia divatú köntösben és szintoly hajkészülettel, kalapját hóna alatt tartva, gyalog tarta szemlét a nemzeti lovasság fölött, és ki akkor, midőn a három fejedelem felosztá a birodalmat, könyezve tárta szép szónoklatokat... nyugdíjazva halt meg 1798-ban, mint az éjszaki Semiramis elhajított eszköze.

Örök dicsőségére szolgál azonban mégis e mívelt férfiúnak, miszerint kormánya alatt oly dicsőén indult virágzásnak a lengyel irodalom, és oly hatalmas gyöke-
reket vert: hogy azt a lengyel hont az országok sorából ki-
döntő zivatarok sem ölheték el.

XII. Károly svéd király háború-dühe hozá az oroszokat Európába, miként L Napóleon dühe őket Pa-
risba. Mihelyt Pétervárt tevék birodalmuk fővárosává,
már akkor vesznie kelle a lengyelnek.

Az 1791-ki utolsó lengyel alkotmány talán ismét nagy nemzetté tehetendi vala, de már késő volt. Ko-
s c i u s k o s a confoederatio april 4-dikét Raklaniczánál,
September 5-dik és 6-dikát 1794-ben Varsó felmenté-
sével legdicsőbb napokká tevék a lengyel nemzet éle-
tében; — de szinte már későn; — 1795-ben másodszer
és végkép felosztatott Lengyelország; összesen 1627
□ mérföld juta a porosz, 2145 □ mérföld az osztrák,
és 4485 □ mérföld az orosz birodalomnak; és így Eu-
rópa bámulatára eltűnt az élő államok sorából.

Az 1830-diki felkelést úgy jellemzi R a u m e r is-
meretes munkájában: mint kezdetben bűnöst, haladásá-
ban hősiest, végén szomorút és nyomorultat.

Minden tót fajok közt a lengyelek legjobbak, leg-
szelídebbek, és legszebbek, vendégszeretők és udva-
riasak Nejeik a míveltebb osztályokban lelkesek és ked-
vesek, de mindkét nem a könnyelműség jellegét viseli.

Európának legnagyobb rónasága Lengyelországban
van, azért a kenderhámok hóna az. Lengyelhonban a nép
újabb események daczára még most is alázatos, és azt
tartja, miszerint csak az az övé, mit megiszik; mindenek
felett kedvelvén a pálinkát, mit épen megvetni előkelőb-

bek, sőt nők sem igen szoktak. A köznép közt uralogni szokott hajfürt nyavalyánál (*plica polonica*, Weichselzopf) nagyobb *plica polonica* a számos galád zsidóság.

E zsidóság a nép vagyonosságát még zsengejében felemészti pálinkájával, melyet kurta hitelben mérvén, aratás előtt még lábon veszi át a szegény ember termését, mire a *pan zsid* kevés készpénzt fizet, és újra hitelbe ad pálinkát. Nagy Kázmér pártolá őket, mivel hírszerint szeretvén a szép zsidó Esztert, azt hívé, hogy általuk lendületbe hozandja a kereskedelmet és művészetet; azonban ez Izrael népe hallatlanul elszaporodván magáévá tévé az egész kereskedelmet, pálinkájával károsan hatva a nép jellemére s jólétére; mindenféle zsidók a korcsmárosok, kereskedők, mesteremberek, és orvosok, kik tökéletességre viszik azt, mit még föld alá nem vive a pálinka. Ki irtózik a zsidóság és tisztátlanságtól, ne utazzék lengyelföldön.

Ritka úri család az Lengyelhonban, melynek házi dolgait nem szerzetes intézi, s gyermekeit nem szinte az neveli. Az előkelő lengyel urak és nők mívelttek; lengyel nyelven kívül a francziát is szorgalommal tanulják, és a férfiak folyvást a deákat is. Hajdan a lengyel urak deákban a *Magnificus* czímmel élve, mondogatják: *Condameramus magni, nunc sumus fici*.

Még ezelőtt 40-50 évvel a nagyok nagy fényűzéssel éltek: udvari zenekart, tömérdek liberias fenyves cselédséget, franczia szakácsokat, angol lovászmestereket, hollandi kertészeket, rendesen hatos fogatokat tartottak; csaknem fejedelmi pompával jelentek meg évenként trencsini s bártfai fürdőinkben, és utaz-

tak külföldre, legszívesebben Frankhonba; jellemük különben is sokban megegyezvén a francziákéval, házaikban is jobbára franczia modort követve. Mióta megkedvelek a franczia borokat, nem vasáriák többé 25-50 aranyért hegyaljai aszú borainkat; és mi valóban nagyon különös, azóta koránsem oly termők már a hegyaljai szőlők.

De már most ott sem úgy van mint volt régen; nem az a nap süt már az égen. *Il est par tout comme chez nous.* Nem mondogatják már társalgási deák nyelven: *Oominus Deus pro sui distractione perforat digito coelos et aspicit Crakomam.*

A lengyelek egyedül országuk nevét, szép nemzeti köntösüket, és nemzeti nyelvöket menték meg, és ezt, dicsőségükre legyen mondva, a lehetőségig mivelik is.

Csak a tudatlan tartja a lengyel nyelvet durvának, keménynek. Halmazott mássalhangzó mellett is felülmúl minden szláv nyelvet szép hangzás és hajlékonyságában. Képessége s velős rövidségére nézve ritka nyelvnek enged.

Újabb időkben jobbnál jobb lengyel grammatikák és szótárak jelentek meg. Még mi magyarok nem dicselkedhetünk oly szótárral, minő az, melyet hat negyed-rét kötetben ada ki *L i n d e* Varsóban 1814-ben.

A lengyel irodalom minden ágazataiban engedetlenül folyvást sok jeles író működik; kik részint eredeti munkáikkal, részint pedig a classicus régi s legújabb franczia és angol munkák remek fordításaival gazdagítják naponként irodalmukat; mely különösen a hazai történetek íróiban, és fellengző, az ősi napokat,

apák tetteit örökítő, a mostani állapotban komoran kesergő, vagy csípősen gúnyoló költészekben bővelkedik. Összesen hajdani Lengyelországhoz tartozott tartományokban 60 lengyel könyvnyomda, s 20 könyvkereskedés segíti fenntartani életben a lengyel nemzeti lelket.

L o v a k .

Keletről származik a ló, hol, különösen a Persia China s Oroszhon közti sivatagokon vad állapotban él. Déli-Amerikában, különösen Paraguay s Patagóniában tömérdek nyájak léteznek elvadult lovakból. Valamennyi azon lovak maradéka, melyeket hajdan a spanyolok vittek oda magukkal. Annyira szilajok ezek is, azok is, hogy elevente ritkán lehet őket kézre keríteni. A kalmükök betanított sólyom madarakat használnak, melyek a vadlovak fejekre szállva annyira megzavarják, hogy néha meg is adják magukat. A fiatal vadlovakat húsup, az öregeket bőrükért vadászzák; mivel valamennyi ázsiai népek jobban kedvelik a ló- mint sem a marhahúst; és házi lovaik tejéből készítik kedves kumis pálinkájukat.

Miként az ember és az eb, úgy szinte a ló is minden éghajlat alatt megél. Életkora 30 évnél továbbra ritkán terjed. Valamennyi fajok közt legszebb és legnevesb az arab; közép termetű, inkább sovány mint kövér, könnyű, erős, bátor, tüzes és tartós; — homloka szélcz, orrnyílása tágas, nyaka sovány és szép hajlású, szügye széles, szépen hordja farkát. A legjelesebbek Arabia sivatagáról kerülnek ki, ára egynek 12-14 ezer

tallér szokott lenni. Oly szorgalommal és hitelességgel jegyzik származási-fajaikat, hogy két ezer évre is visszamennek.

Az arab úgy bánik lovával, mint családjához tartozó házi baráttal. Ha lebukik lováról, lova megáll és segély után nyerít. Ha lovaglás közben elszúnyadt, és lova távúiról megpillantja az ellenséget, felkölti nyerítésével gazdáját.

A persa ló valamivel nagyobb, különben amához hasonló, csakogy feje kisebb, patája pedig igen kemény és szűk. Ispahan körül 4000 kanczából álló ménes létezik. Ezután következik a szép hosszás nyakú, s szintoly csipejü kis fejü tatár ló. A török ló pedig e három faj vegyülete.

Nagy becsben állanak továbbá a Középtenger éjszakai partjain Afrikában termo szép kis fejü, szép hajlású hosszás nyakú, vékony serényü, nyúlánk termetü tüzes m o ó r vagy b a r b á r lovak.

Az európai lovak közt legjelesebbek: az arab ménekkel megnemesített eredeti angol faj; magas nyújtott nemes termete, kis merev füle, vékony lába, kissé hosszás feje van. Néhány év előtt Eclipse nevezetü angol futó ló egy másod percz alatt 58 lábnyira haladt; holott a legjelesb barbár ló felényire sem halad.

Az angol után teszik a kissé testes, kosorrú, tüzes, büszke, többnyire setét szőrü spanyolt; továbbá a szintoly szép, izmos, de kevésbé tanulékony, nem könnyen zabolázható, makranczos, jobbára diszhintó-fogatokra alkalmazott napoli lovakat. A híres toscanello maradékai már csak Kladrubban és Trautmansdorf csehországi gitschini ménesében léteznek. Megemlítendők

még a nehéz holsteini; a maroknyi farkú hollandi kemény harttrabber; a szép fejű és nyakú, izmos, közép termetig győzős mecklenburgi kocsis lovak; — a jó vérű, gyakran erkölcsös de tartós lengyel; — és a kis fejű, kis ornyilasig tüzes szemű, vékony nyakú, tartós, tanulékony, mindig jó étvágyú füрге magyar és erdélyi faj.

Valamennyi négy lábú közt kétségtelenül legszebb és legrésztelenebb termetű állat a nemes ló; büszke, békés, soha más állatot meg nem támad, és véle nem ellenkedik; ha pedig megtámadják, erélyesen védi magát; tanulékony, társas, és részvevő. Két fiatal lóról beszélnek, hogy fogatlan öreg társuknak szájába rágák a takarmányt.

Minden ismert állatok közt tagadhatlanul legokosb állat az elefánt, de mióta feltalálták a lőport, harczban többé nem alkalmazható. A ló annyival inkább az; mert kitanítva bátor, és a veszélyben rettenthetlen; daczol a harczok morájával, és el nem rémül sem a puskadurranás, sem az ágyúdörgéstől, és önkényt soha vissza nem fordul. Megsebesítve pedig, habár gyöngé érzetű, nem siránkozik, nem nyöszörög mint más állat; legfeljebb nyög, és bátran adja ki páráját.

Bizonyos falusi pap megnyergeltetvén paripáját, kilovagol kandiságból a csatatérre, oly szándékkal, hogy majd távúlról nézendi az ütközetet; azonban a mint megfűjták a rohamjelt, sebes vágatva vivé őt paripája a megtámadó sorok közé, hol a vitézek azonnal ráismertek kevéssel az előtt kimustrált és elárverezett lovukra.

Plinius szerint a sibariták lovai, a helyett hogy

csatarendbe állottak volna, bizonyos csatadal hallására, melyet elleneseik a crotonok zengedeztek, tánczolni kezdenek, miért is elveszíték a csatát.

Nagy Sándor buczefalja, szintúgy Caesar kedves paripája urán kívül kit sem hagyta felülni. Caligulának kedvencz lova pedig elefántcsont jászolos márvány istállóban állott; takarója s szerszáma arannyal hímzett bársony volt, sűrűen tűzdelt gyémántos arany boglárókkal; és ha tovább életben maradandott, alkalmasint consulnak teszi lovát.

Újabb korban nem említve Roland és Oliviersnek Brilliadoro és Vegliantino lovaikat, többek közt ezeket említi a történelem: Balduin Gazelláját, a kelet leggyorsabb lovát; — Sully marschal paripáját, mely harapva, rúgva védé a veszélyben gazdáját; — Péter czár Lieschen nevű kedves lovát.

A stockholmi fegyvertárban a királyok valamennyi kedves paripáit kitömve láthatni, kezdve Vasa Gustav idejétől; mindegyiken szokott köntösében és fegyverével ül a fejedelem; úgyszinte a Towerben is hódító Vilmostól kezdve valamennyi angol királyét.

Az utolsó oldenburgi grófnak — kit Krisztina a római szent bíródalom lovászmesterének nevezgete — Kranich nevezetű kedvencz lova furcsa jelenet leheté, miután serénye hét, farka pedig kilencz rőfnyi volt. II. Fridrik öt kedvencz paripáinak e neveket adá: Caesar, Pitt, Kaunitz, Choiseul és Brühl.

A régi scithák és hunnok szokásaik szerint, a tatárok és mongolok ma is lóháton esznek isznak, értekeznek, alkudoznak, és még alusznak is. Ló nélkül a spanyolok sohasem hódíthatták volna meg az amerikaikat.

Miként e nevezet: *chevallier*, *cavalleriere* (gavallér) már magában is mutatja, sok lovag úrnak második é n e a ló; s vannak kik több figyelmet fordítanak lovaikra, mint saját magzataik nevelésére. A lókedvelő nem mindig ló-barát, mert a lókedvelők leginkább nyúzzák lovaikat; így különösen Anglia ugyan a lovak paradicsoma, de egyszersmind pokla is. Azon embertelen szokás is, miszerint a lónak harmad izén elcsapják farkát, Angliából származik; habár náluk nincsen annyi légy és bogár mint nálunk, és — a két lovat nem egymás mellé, hanem egymás elébe szokván fogni, az első, hosszú farka lévén, a hátsónak szeme közé csapdosna.

A szép büszke paripa a hátán ülőt is büszkévé teszi; s a szépnem előtt is több becse van a lovas mint a gyalog tisztnek, A lovaglás egyiránt erősítvén testet lelket, mióta az nálunk nemzeti szokás lenni megszűnt, a magyar is puhulni kezd; sőt volt idő, hogy a főméltóságuk hivataluk tekintélyével össze nem egyeztethetőnek tarták a lovaglást.

Miután nemcsak teherhordás és húzásra használnak a lovak, hanem a vagyonosabbak gyönyörükre s fényűzésre is szolgálnak, és így minden állatok közt legfontosb szerep juttatják a lónak, csaknem külön tudományvá vált a ló-ismeret; mely már csak azért is nélkülözhetlen minden lókedvelőnek, mivel még olyan urak is, kik az élet minden viszonyaiban szigorral ragaszkodnak a becsületesség szabályaihoz, mibe sem veszik azoknak megsértését, ha szabadulni kívánván lovaiktól, áruba bocsátják.

A ló több bajok és nyavalyáknak van kitéve, mint

maga az ember; és orvoslása néha költségesebb mint az emberé; e részben tehát kívánatos lenne, ha jobban lábra kapna a hasonszenvi gyógymód.

A ló nyerítésével jelenti ki haragját, örömét, de ezzel az orvosnak ki nem jelentheti baját. Midőn b. Veselényi István két év után Kufsteinből hazatéré Zsibóra, legelőszőr is istállójába lépe — ott vára őt nyíltkarokkal lelkes neje, hol kedvencz paripája Philosoph ráismervén gazdája hangjára, hatalmasan nyeríteni kezd, s addig nyeríte, míg őt gazdája megölelé mondván: *”Kedves Philosophom! te kibékítesz engem a világgal?”*

Mind a mellett hogy néhány év óta léteznek Bécsben és néhány nagyobb városokban mészárszékek, hol egyedül lóhúst mérnek: a büszke, henye élethez szokott paripát, vagy hintós lovat még sem hizlalják venségére, mint hizlalni szokták a vén marhát, hanem cigánykézre kerül, vagy taligába fogatik, és rendszeren több verésben mint sem takarmányban részesül. Bristolban Lukin és Gippes gyárt állítottak, hol lóhúsra légelegsavat (Salpetersav) öntve, azt harmadnap alatt oly zsíros anyaggá változtatják, melyből a spermacettel vetélkedő jeles minőségű gyertyákat készítenek.

Magyarországban, a huszárok honában a jóvérű eredeti győzős magyar faj, az úri ménesekből lassanlassan kipusztulván, egyedül a keleti s déli megyék köznépénél, és Erdély hegyesb vidékein, Hátszeg és Csík bércei közt talált menedékre.

Midőn a magyar csikós maga lován (csak tréfából) versenyt futtata a pesti lóversenyre megjelent angol lovával, természetesen hátra maradt a csikós; de mikor

vége lőn a versenynek,monda az angolnak: „*No, kezdjük újra, az én lovam meggyőzi!*”

Miután nagyjaink általláták, hogy a lótenyésztés is csak úgy lehet virágzásban, ha abból folytonos haszon remélhető: kapósabbakká igyekezvén lenni a magyar lovakat, az egy idő óta elkorcsosodott fajt ismét rokon természetű keleti lovakkal nemesítik, jó sikerrel.

A mezőhegyesi katonai ménesben, mely nemében talán egész Európában legnagyobb, a lovak száma mindig 3000 körül van, mely közt 700 anya kancza. Ennek fiókja a bábolnai, mely ritka szépségű arab lovakból állítatott öszve; számuk 500-600 szokott lenni; úgyszinte a legközelebb állított kisbéri is.

Ezeken kívül jelenleg még 45 jelentékenyebb ménes létezik honunkban. Léteznek még ezeken kívül itt ott vagyonosb urak, polgárok és földműveseknél szép nemesített lovak; de a nagyobb rész lovai elcsigázott össze vissza korcsosított gebékből állanak. Magyarországon kerek számmal egy millió ló létezőn, ez más országokhoz hasonlítva elég nagy szám; mert b. Malchus szerint Franciaországban 2,550,000; Angliában 1,900,000; Spanyolhonban 1,600,000, Poroszországban, 1,400,000 van,

M a c s k á k .

Macska nevezettel jelöli a szabályos természet-történelem a ragadozó állatok egész faját, melyhez földünk legrettentőbbjei, az oroszlán és tigris is tartoznak. Valamennyi macska faj, zsákmány át nem kergetve, mint például a farkas és más eb-fajok, hanem leskelődve s lopódva egy pár szökelléssel éri utol.

A macska hízelgő s ravasz, ragaszkodása csak színlelt, és a mellett legönösb; sohasem néz oly nyíltan az ember szeme közé mint a becsületes eb; kegyetlen, mert a már megfogott egérkével is, mielőtt megöli, úgy játszik, miként a kaczer nő imádója szívével; bántalmat nem könnyen feled; koránsem oly hűséges mint az eb; szaglása csekély; ellenben hallása s látása élesb; kedveli a csinosságot, cziczomát, és erős illatokat, különösen a nárdasfüvet (*tencrium m a r u m*) és a csipkepitytet (*nepata cataria*), melyet azért szoktak méhes gazdák méhköpűikre aggatni, mivel erős illatjuk miatt a macskák mindig körülötte tartózkodva elúzik az egerket.

Melange szerint, a macska függetlenség és rabzolgaság közt közép utón jár; ravaszsága s a hübb ebtől idegensége, gonoszsága s keményszívúsége zsák-

mányávali bánásában, ízlése, magas polczok iránti előszeretete, azon tulajdona, miszerint a legnagyobb bukás után is mindig talpra áll, mint ha mi sem történt volna; emberek iránti bizalmatlansága s tartózkodása, azt gyanítatná az emberrel, hogy valaha már mint udvaronczt élt légyen.

Miként Ázsia rettentő óriás macskái nélkül saját lakából ki tíznek az embert a majmok és zergék, szintűgy bennünket is házi macskák nélkül kiűzendenének az egerek és patkányok; és ez az oka, hogy házi állataink közt második helylyel tiszteljük meg a macskát, bár kevésbé méltó is e tiszteletre.

A házi macska, mívelés által, vadon állapotához képest, hol még egyszer akkorára nő, erejét és nagyságát elveszti ugyan, de erkölceit nem javítja; sőt ha vad társai közé juthat az erdőbe, ismét könnyen elvadul; mit azzal lehet meggátolni, hogy megghasítják fülét. A macska míg cziczuska, többet játszik farkával, és általában játékaiban kedves látvány. Ha korosabb, sokat alszik és nyalakodik. Ismeretes azon történet, miszerint valahányszor kitálaták bizonyos zárdában a szerzetesek számára külön külön a hús- vagy hal-adagokat, mindannyiszor megrántaték a ház csengetyűje, s míg a szakács a portához méne, a házi nagy kandúr ügyesen elorzott egy részletet, és így magát önkénynt confraternek téve a konyhában. Egy természetbúvár pedig kísérletet teendő, midőn oly szándékból állítá macskáját üveg harang alá, hogy kiszivattyúzva belőle a léget, ismeretes nagy élet erejét kémelje, azt tapasztala, hogy a macska befogá lába fejével a lyukat, honnan őt vész fenyegeté!

A macska szőre villanyos. Más állatok szokásával el-

lenkezőleg, maga a szuka kínálkozik a kandúrnak, és ha nála kedvességre nem talál, harapással úzi el magától; mi bizonyára egy nőnek sem jut eszébe, midőn barátját enyelegve szerelmes macskának nevezi.

Némely macskát a legnagyobb adag szállék (sublimat) sem öli meg; és ha toronyból hajítják is le, mindig talpra esik és tova szökik; ez lehet talán oka, hogy a pór hajlandó a macskát, kivált ha fekete, boszorkánynak tartani.

Némelyik férfi természete, vagy talán képzelődése annyira irtózik a macskáktól mint a matróz azon szerőtől, melyet hajósnyelven szinte macskának neveznek — a kilencz ágú korbáctól; ellenben nőknél rendesen kedvességben állanak.

Különös hogy a macska nem az emberhez, mint az eb, hanem a házhoz szokik; továbbá hogy a vad macska belei egy harmaddal rövidebbek, mint a házi szelíd macskáé; de még különösb, hogy a természetben nem létezik háromszínű kandúr macska.

Furcsa lehete azon néhány évtized előtt szóba hozott Csáki-féle macska hangszer; a scala szerint egymás mellé helyezett macskák, a billentyűk érintésével túsúrást érezvén, hallaták hangjokat. Ennek m e l o d i c o n helyett illően m i a u l i c o n nevet lehete adni.

M a h o m e d a nagy próféta felettébb kedvelvén a macskákat, midőn egy ízben kedvencz macskája köntöse szárnyán elszunyadt, hogy almából fel ne költse, inkább elnyírá köntöse szárnyát; — kevésbé lehete vala csodálni, ha a macskafaj óriását nem akarta volna felkölteni. Prófétajuk példáját követve, szeretik a macskákat átalán a moslemek is; és Mahomed úgy hívé, hogy barátját

Abderhámot jobban meg nem tisztelheti, mint épen az Abderham azaz macskák apja nevezettel.

Többek közt Lindenaу tábornok még végrendeletileg is intézkedett kedvencz macskája jó tartásáról, nevezetes sommát hagyományozván ápolójának.

A macska minden jellemi hibái mellett csinos és szemérmes állat, annyiból, hogy ganéját földdel, hol pedig földe nincsen, például a lisztes ládában liszttel fedi, s emberek szeme láttára sohase párosodik. Régi hagyomány szerint, egy szerelmes macska rász néven vévén gavallérjától, miszerint a helyett hogy véle foglalkozott volna, egér után szökött: méltó neheztelésében rendszeresítő a köztök meg most is divatos párosodási szerenádokat, hogy ilyenkor körükből ezzel eleve elűzzenek minden egeret.

Van abban valami igaz, hogy macskák a bölcsős gyermek meleg nyakára szeretnek fekünni, s így néha meg is fojták már; továbbá hogy a tűzhelyekről, vagy kályhalukakból üszköt czipeltek maguk után, és tűzvészt okoztak; és hogy a macskák kipárolgása s lehetete ártalmas; mert fektessen valaki maga mellé ágyába igen közel teste alsóbb részéhez macskát, mihelyt megmelegszik a macska, bizonyos fájdalmas érzést tapasztaland beljében az ember. Mindig tanácsos leendő ravasz állattól, de kivált marásától óvakodni; erre int e régi sírkőfelírás is:

Hospes disce nóvum mortis genus, improba felis
Dum trahitur, digitum mordet, el intereo.

Madarak.

Elveszték korunkban a madarak fontosságukat, melylyel hajdan az előttünk alig megfogható madár-jós-latok idejében bírtak, midőn még Euripides istenek hírnökeinek nevezé őket.

Az ibis madár, mint kígyó-ölő, az egyiptusiaknál nagy tiszteletben áll; sírjaikon díszlék képe, és teteme, miként fejedelmeké, bebalzsamozva tétetek sírboltba. Hollandia, a mocsár-csalogányok, azaz békák hóna szinte nagy tiszteletben tárta a gólyát; brittek a hollót; pensilvániak a varjót; de kétségtelenül valamennyi madár közt legnagyobb tiszteletben részesült a fehér galamb. Ezt követi tiszteletben a madarak királya a rideg sas. Sas horda Jupiter mennyköveit, ékíté hajdan és jelenleg is a Caesarok, császárok, czárok és királyok czimereit.

Valamennyi állatnemek közt a madár legnagyobb vonzalommal, sőt bizalommal látszik viseltetni az emberhez; és csak többszöri tapasztalat tévé őket vigyázóbbakká; mert lakatlan vidéken még a vadász puska csőjére is rászállnak elsütés perczében. Látásuk felet-több éles; a pacsirtát minő magasságról szemléli meg a

karvaly! és a veresbegy mily távúlról veszi már észre a legyet!

Elmetehetségükkel, kivéve az emlősöket, a többi állatokat felülmúlják. Bámulatos emlékező tehetségükre mutat, hogy tavaszkor visszatérve a vándor madarak, születési fészüket ismét felkeresik; sőt ha az öregek útközben elvesznek, fiág örökösödés útján a fiák egyike foglalja el, és abban költ párjával. Habár elmetehetségére nézve nem legjobb hírben áll is a lúd, mégis tapasztaljuk, hogy midőn egyikök elkésik, csőrrel fordítja el az ól rekeszét, hogy társaihoz juthasson; és a héjas kenyeret ha kemény, vízbe mártva lágyítja meg.

A madarak legnagyobb, leggyorsabb és legélelseb elméjű utasok; egy ország- vagy világ-részből másikba költöznek, a nélkül hogy a politia, postamesterek, vámszedők vagy vendéglősöknek alkalmatlankodnának; mivel kevéssel beérik, kedvükre élnek, oly kevés bajjal, hogy még csak vizelniök sem kell. Fecskéink nyolcz nap alatt elérik a vonalt, a sirály pedig (*Larus Möwe*) napjában száz mérföldnyi sétarepülést tesz. Mint mondják, az ostiai püspöknek évenként 4000 darab aranyat jövedelmez a fürjek vándorlása; hasznáért elszívelheti a kis gúnyt, miszerint őt fürjek püspökének nevezik.

Miként azok, kik évenként fürdőkbe járnak vagy utazni szoktak, ez idő bekövetkeztével honn nyugtalanok; a kalitba zárt vándor madarak is, midőn fajuk elköltözik, nyugtalanok, ide oda röpködve jelentik ki ösztönszerű vágyukat; és e nyugtalanóság rajtuk akkor is észrevehető, midőn fajuk visszafelé útnak indul.

A madarak legnagyobb száma párjával egynejségben él; és ezek egyesült erővel készítik fészüköket,

ülik tojásaikat, táplálják, ápolják és védik fiaikat; csak a lúd- és tyúk-fajok élnek többnejtűségben, és ezeknél a hím henyél.

Sok vízi madár csak egy tojást, a ragadozók és galambok közönségesen kettőt, a sirály hármát, szarkák és varjúk négyet, pinty fajok és fecskék hatot, czinegék 8-12, foglyok 12-14, a házi tyúkok pedig, ha elszedik tojásukat, 80-90 tojnak. Egyedül a kakuk rakja más madár fészkebe titkon tojásait. Valóban bámulatos e részben a természet működése, hogy a kakuk-tojások a kakuk madártól eleve kiszemelt madárkák fészkeiben levőkkel mind formájuk mind színökre nézve tökéletesen megegyeznek; és így majd kisebb majd nagyobb, majd zöldes, majd kékes, majd pettegett. Mert különben a kiköltő anya fészkeben ráismerne az idegen tojásra s azt fészkeből kihajtaná. Miután folytonos mozgásban vannak, étvágyuk is folyvást jó. A ragadozók ugyan igen soká, sőt a sólymok 14 napig is képesek koplalni; ellenben a férgek és maggal élők evés nélkül még a napot is bajosan állják ki. A húros madár és seregély napjában annyit emészt, mennyit egész teste nyom. Aprós madarak közt legtöbbet fal a locska mezek (Ampellis, Seidenschwanz).

Forró éghajlatban laknak a legékesebben színezett tollú madarak; ezek éneklésben sohasem kitűnők. Érzése kifejezésére egy állatnak sincs annyiféle hang hatalmában, mint a madárnak, még ha nem énekes is.

Azonkívül, hogy bájos zengzeteikkel élénkítik, szép színeikkel pedig ékítik a természetet, hasznosak is a madarak; mert a ragadozók felemésztik a dögöket, egerket és túlságosan megszorított kisebb madarakat;

felfalják a varjak a vetésekre káros férgeket; a górlábúak a mocsárok lakóit; verebek pedig a fűt-fát pusztító bogarak és hernyók miriádjait, és így úzik nagyszerűleg a mezei rendőrséget. A vízi madarak gyomraikból emésztetlenül elmenő ikrákkal népesítik halakkal a vizeket, tavakat; miként a szárazföldi madarak különféle növények magvait hordják szét a földön, így hozá Banda szigetére a galamb a legelső szerecsendiót. Mérges madár pedig nem létezik.

B u f f o n 400 faj négylábú állatot, de közel 2000 madárfajt számlál, melyeket C u v i e r ekként osztá fel hat rendre: I. Ragadozók. II. Verebfélék. III. Mászó lábúak. IV. Tyúkfélék. V. Górlábúak. VI. Úsz-hártyásak.

I. Valamennyi madár közt legnagyobb az amerikai kondor vagyis griff-tarajkesely; szárnya kiterjesztve két ölnyi; ez a madarak farkasa, ő hordja el a juhokat kecskéket, sőt mint mondják, néha két — három éves gyermeket is elragad. A chiliti lakosok hanyatt fekvé frisében lenyúzott kifordított tehénbőrrel takarják le magukat, és midőn a kondor rájok száll, lábát ragadják meg, míg a rejtekből kiszökő lesben állottak agyonütik pálczákkal. Ez osztályba tartozik a sas, kánya, ölyv, bagoly, és sólyom madár.

II. A természet bájoló zenére a fülemüle — vagy Kazinczy után csalogány, — mely nélkül kellemes tavaszi estvét, májusi ünnepélyt képzelni sem lehet; miként az érdem, úgy vonul vissza ő is szerény külsejével csendes homályba, szintúgy mint a költések, kedvelve a csörgedező csermelyt és árnyas ligeteket. Szabadban tíz hétig, fogva csak nem annyi hónapig dalol. Ki a háza környékén vagy kertében tartózkodó csalogányt, a kü-

lönben is igen könnyű elfoghatástól biztosítani kívánja, igyekezzék maga megfogni, és utána bocsássza szabadon; ez által óvakodóbbá lesz, és nem hagyja magát többé megfogni.

A Canarien szigetekből származó verebeket ezerenként hordják árulás végett a schwarzwaldi németek Stambulba s Pétervárra, hol darabját, ha kitanítvák 10-20 forintért árulják. Az énekes rigó méltó deák nevezetére: *Turdus musicus*, hihetetlen, hogy mennyi szót bír megtanulni a seregély, némelyik harminczat is megtanult már; és mellette mily ügyesen énekel.

Valamennyi madaraink közt legparányibb a kis füрге ökörszemecske; de még mennyivel parányibb a drágakő ragyogású colibri; teste csak akkora mint a lódarázsé, csőre mint tű, nyelve mint cérna; tojása borsó nagyságú; még a mézet sem veszi be gyomra, egyedül a virágok nectára illik gyenge idegeihez és gyomrához; és így a nők csupán holt ékszer gyanánt használják függő-, vagy nyak-ékül.

Még e rendhez tartozik a csevegő szajkó, banka, szarka, holló, varjú, csóka. Honunk termékeny rónáin, különösen a Jászságban oly nagy mennyiségben kerengnek ez utóbbiak a légüregben, hogy felhőként homályosítják be perczekre a láthatárt; és midőn templom tetején tartják téli casinójukat, csinosan öltözött nők mikor az egyházba mennek, néha óvakodva megnyitott nap- vagy esernyővel biztosítják magukat a magasból küldött kedveskedéseik ellen.

III. A kúszók rendéhez tartozik a harkály, nyaktekercs kakuk, és a madarak majma a csacsakár

vagy papagály; a pálmák és majmok hóna az övék is. Másfél száz fajaik közt van tyúk és házi veréb nagyságú. Nincs a természetben oly szín, vagy színvegyület, mely tollaikon látható ne volna; életük 130 évre is terjed. Tanulékonyabb fajai nemcsak az emberi szót utánozzák, hanem kacagnak és sóhajtoznak, ásítognak, tuszkolnék. Annyira féltékenyek, hogy egy papagály az urát beretváló borbély fejére szállt és majd kivájta szemét.

IV. Tyúkfélékhez tartozik a nevét mondogató fél öles amerikai hoco szép páva, mely büszkén kitért pompás farkát szomorodva bocsátja le, ha rút lábaira pillant. Sinában oly megtiszteltetés a pávafark, mint nálunk az aranygyapjas díszjel. Fácánok közt még folyvást leghíresebbek a csehországiak. A híres steyer kappanok jobbára Vasvármegyéből származnak. Tyúkokkal és tojásokkal legnagyobb kereskedést űz a csalóköz, és néhány dunántúli megye. Különös látvány: ha az osztrák tikász szekere felfordul, és ketreczei szét törvén, százanként szerteszt szaladozó csirkéit egyetlen pumi ebecske segítségével ismét mind összefogdossa. A gyöngytyúk húsa a fáczánéval vetélkedik. A fajok több nemei és a foglyok legújabb időben tetemesen megszorodtak honunkban. Egy időtől fogva a tiszavidéken sem henczegnek már annyira a kakások. A sok fajú galamb közt a házi galamb oly szapora, hogy kellő gondviselés mellett, habár egyszerre csak két tojást költ is ki 18 nap alatt, mégis négy év lefolyta alatt, a lehetőség határai közt, egy pár 14762-re szaporodhatik.

V. A górlábúak sorába tartozik a legnagyobb testű

két madár: a nyarga (strucz) és a szalagász (casuar) mindkettő oly sebesen fut mint az agár, de légbé szállni nem tud. Az afrikai nyolcz lábnyi hosszú s szintoly magas strucz, 8-12 három fontnyi, jóízű tojást szok tojni. A legnagyobb férfit nemcsak elbírja, de vele száguld is. Tollaival Algier üz legnagyobb kereskedést. Az újhollandi és ázsiai szalagász hét láb hosszú, sörtés módra röfög; és rúg, mint a ló; feketés hosszú finom tollai olyast mutatnak, mint ha fekete lószőr borítná egész testét.

A lomha, s a kis túzok, vagy reznék honunk több vidékén, különösen utóbbik Temes és Torontálban tartózkodik. A többféle gém fajok közül egyedül azokat említem, melyeknek tollai a magyar kalpag ékesség-e. Legeslegritkább a bíbor gém, melynek feje tetejéről két bíborszín toll csügg; ily kócsag forgó egyetlen egy létezik Magyarhonban, és ez Betlen Gábor erdélyi fejedelem örökségéből juta b. Bánffy Miklóstra. Ez után legbecsesb a vak varjú, fekete-fehér csíkos; és a tiszta fekete kócsag; a szintily formájú és hajlékony-ságu, de hófehér szín öl áh-p a p kócsag; végre a fehér gém, ritkás hosszú tollú fehér kócsag; már ez nem fején terem, hanem szárnyán. Ennél kevésbé becses a szürke vagy hamúszin fodrozott kócsag forgó.

Honunkban habár ritkán, tiszta fekete gólya is szokott tartózkodni. E renndhez tartozik még a honunk mocsáros síkjait méla fojtott nyögésével jellemző bölöm-bika, a szalonka és szárcsa; végre a kígyóölő ibis madár, és az amarikai lángály (flamingó), melyet közelebbről a pestiek, jeles fűszerkereskedési bolt czi-merérül ismerik.

Vége VI. az uszkár hártások közül megemlítendő: a hojsza (Sturmvogel), sirály (Möwe), a halászatra használható gödény pelikán, a hattyú, rucza, búvár és lúd. Ennek pelyhes tollai az ágyakban, szárasai pedig némely író kezében bírnak altató erővel. Morvaországban a ludak száma három millió, de azért mégis honunk jóval felül múlja ezt. Különös látvány, midőn a pesti vásárra ezerenkint hajtják a ludakat falkákban. Minden falusi gazdasszonynak annyi ágyneműje szokott lenni honunkban, hogy öles magasságra felhalmozzák, és mégis évenként 40 ezer mázsa toll és pelyh megyén külföldre. A pelygyűjtők koránsem veszélyeztetik életüket mint Dániában, midőn köteleken lebocsátva szedik roppant merev bérezek oldalain a dunna-lúd pelyheket. Izrael népe a disznósír- és szalonna-tilalomért lúdzsírban keresi s leli kártalanítását.